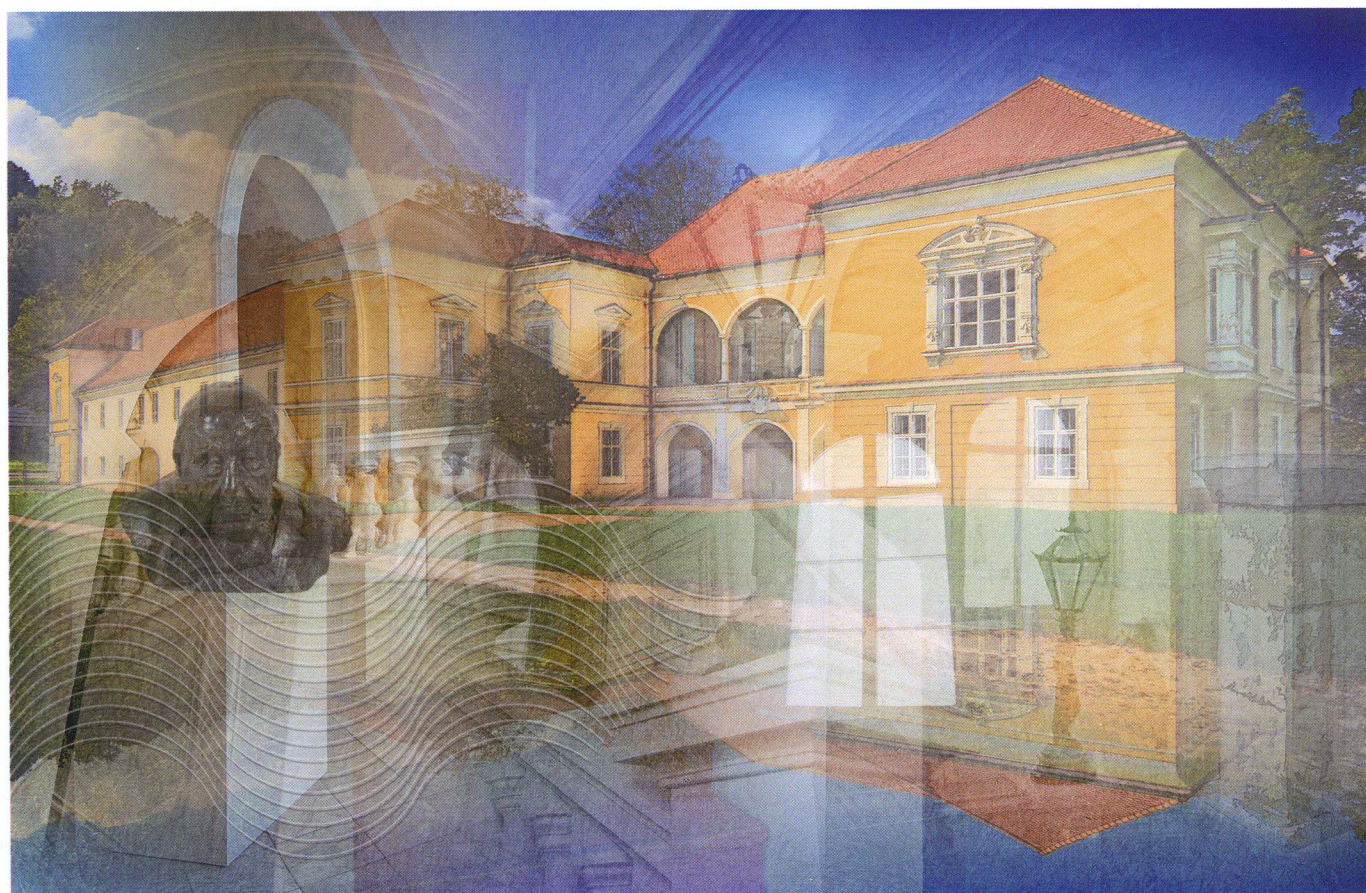

Materialno varovanje knjižničnega domoznanskega gradiva v Sloveniji

Ocena stanja depojev v Osrednjih območnih knjižnicah in Univerzitetni knjižnici Maribor

Preservation of Library Local History Material in Slovenia

Risk assessment of Repositories
in Slovenian Central Libraries and University of Maribor Library

ZBDS Sekcija za domoznanstvo in kulturno dediščino

2012

Materialno varovanje knjižničnega domoznanskega gradiva v Sloveniji

Ocena stanja depojev v Osrednjih
območnih knjižnicah in Univerzitetni knjižnici Maribor

Preservation of Library Local History Material in Slovenia

Risk assessment of Repositories
in Slovenian Central Libraries and University of Maribor Library

ZBDS Sekcija za domoznanstvo in kulturno dediščino
2012

Zbirka: Domfest 2

Materialno varovanje knjižničnega domoznanskega gradiva v Sloveniji

Ocena stanja depojev v osrednjih območnih knjižnicah in Univerzitetni knjižnici Maribor

Preservation of Library Local History Material in Slovenia

Risk assessment of Repositories in Slovenian Central Libraries and University of Maribor Library

Izdala in založila: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, zanjo mag. Sabina Fras Popović

Glavna urednica: dr. Jedert Vodopivec Tomažič

Odgovorni urednik: mag. Peter Štoka

Uredniški odbor: dr. Jedert Vodopivec Tomažič, mag. Peter Štoka,
Darja Peperko Golob, dr. Vlasta Stavbar, Milena Bon

Avtorji prispevkov: mag. Peter Štoka, Milena Bon, dr. Jedert Vodopivec Tomažič, Maja Deniša, Janko Germadnik, Andreja Videc, Robert Ožura, Ljuba Vrabec, Jana Zeni Bešter, mag. Kristina Košič Humar, Andrej Pavlič, Irena Tul, Darja Peperko Golob, Melita Zmazek, Simona Šuler Pandev in Patricija Remšak

Sodelujoči v projektu: Sekcija za domoznanstvo in kulturno dediščino pri Zvezi bibliotekarskih društev Slovenije, Osrednja knjižnica Celje, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, Mestna knjižnica Kranj, Mestna knjižnica Ljubljana – enota Slovanska knjižnica, Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota, Goriška knjižnica Franceta Bevka Nova Gorica, Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem, Univerzitetna knjižnica Maribor, Narodna in univerzitetna knjižnica in Arhiv Republike Slovenije

Prevod v angleščino: Ljuba Vrabec, Andreja Videc, Mojca Zeni Grašič, Kristina Košič Humar, Katja Prkič, Irena Tul, Violeta Kovač, Book & Mal, mag. Jelka Kos, Mateja Škofljanec

Lektoriranje: Vesna Vlahovič

Fotografija na naslovnici: Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne, renesančni dvorec iz 16. stoletja, foto: Tomo Jeseničnik, 2010

Oblikovanje in tisk: Luglio Fotocomposizioni - Trieste

Naklada: 150 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

025/027:908(497.4)

MATERIALNO varovanje knjižničnega domoznanskega gradiva v Sloveniji : ocena depojev v osrednjih območnih knjižnicah in Univerzitetni knjižnici Maribor = Preservation of library local history material in Slovenia : risk assessment of repositories in Slovenian central libraries and University of Maribor Library / [glavna urednica Jedert Vodopivec Tomažič ; odgovorni urednik Peter Štoka ; avtorji prispevkov Peter Štoka ... [et al.] ; prevod v angleščino Ljuba Vrabec... et al.]. - Ljubljana : Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 2012. - (Zbirka Domfest ; 2)

ISBN 978-961-6683-22-7

1. Vzp. stv. nasl. 2. Vodopivec, Jedert [urednik] 3. Štoka, Peter [urednik]
263243776

Cena: 10 eur

Pričujoča publikacija je projekt Sekcije za domoznanstvo in kulturno dediščino pri Zvezi bibliotekarskih društev Slovenije v sodelovanju z Narodno in univerzitetno knjižnico. V popisu so sodelovale osrednje območne knjižnice in Univerzitetna knjižnica Maribor.

Posebna zahvala dr. Jedert Vodopivec Tomažič iz Arhiva Republike Slovenije za nudeno strokovno podporo pri vodenju in urejanju dela popisovanja stanja depojev in pri urednikovanju zbornika.

*Zbornik je bil predstavljen na posvetu knjižničarjev
»Domfest – 2. Festival domoznanstva«
na Ravnah na Koroškem, 21. septembra 2012*

*Življenje niso dnevi, ki so minili,
temveč dnevi, ki smo si jih zapomnili.*

P. A. Pavlenko

*In memoriam mag. Branku Goropevšku, dolgoletnemu predsedniku Sekcije
za domoznanstvo pri Zvezi bibliotekarskih društev Slovenije.*

POPIS STANJA DOMOZNANSKIH KNJIŽNIČNIH DEPOJEV V OSREDNJIH OBMOČNIH KNJIŽNICAH IN V UNIVERZITETNI KNJIŽNICI MARIBOR

mag. Peter Štoka, višji bibliotekarski svetovalec
predsednik Sekcije za domoznanstvo in kulturno dediščino ZBDS
Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, Trg Brolo 1, 6000 Koper
e-pošta: peter.stoka@kp.sik.si
tel.: +386 5 66 32 613, <http://www.kp.sik.si/>

Ob prevzemu vodenja Sekcije za domoznanstvo in kulturno dediščino leta 2009 sem si zastavil cilj povečati prepoznavnost domoznanstva znotraj knjižnice in zunaj nje. Povsem naravno se mi je zdelo, da nadaljujem po poti publikacije 1. Domfesta, kjer smo s skupnimi močmi oblikovali in natisnili smernice delovnih skupin za domoznanstvo z analizo vprašalnika o stanju domoznanstva v slovenskih splošnih knjižnicah in Univerzitetni knjižnici Maribor za leto 2009. Različne delovne skupine so v obdobju od 2005 do 2008 reševale konkretne probleme, da bi olajšale in izboljšale vsakdanje delo bibliotekarjev v domoznanskih oddelkih. Izdelane so bile smernice za pridobivanje domoznanskega gradiva, bibliografsko obdelavo drobnega tiska in rokopisov ter izbor gradiva za domoznansko zbirko. Iz vsebine zbornika je razvidno, da je bil tedanji interes knjižničarjev usmerjen v nabavo in obdelavo gradiva.

Z drugo publikacijo smo želeli usmeriti pozornost še k preostalim vidikom, ki jih knjižnica kot javna ustanova mora izpolnjevati, zlasti hranjenju domoznanskega gradiva, ki predstavlja kulturno dediščino določenega območja in predstavlja pomembno poslanstvo sleherne knjižnice. Na splošno slovenske knjižnice hranijo tovrstno gradivo v svojih domoznanskih oddelkih, večje izmed njih v depojih ali skladiščih. Zaradi pomembnosti in posebnega statusa domoznanskega gradiva, ki se izposoja pod posebnimi pogoji in se ne odpisuje, se samo po sebi postavlja vprašanje o pogojih hranjenja. Kulturna dediščina in knjižnično gradivo, ki bo to še postalo, je temeljna skrb sleherne knjižnice, ki hrani tovrstno gradivo. Kaj bomo pustili zanamcem, če je ne bomo ohranili ali če jo hranimo v neprimernih pogojih?

Popis domoznanskih depojev je bila ena izmed poglavitnih točk programa Sekcije tako v mandatnem obdobju 2009-11 kot v 2011-13. Zaradi tega smo povabili k sodelovanju dr. Jedert Vodopivec, vodjo Centra za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije. Njena profesionalnost, izkušnost in prekaljenost v publicistični dejavnosti je bila zagotovilo, da bomo izvedli popis z metodami in merili, primerljivi s tistimi pri nas kot v svetu. Naša odločitev o popisu depojev je nastala tudi zaradi spoznanj ob izvedbi prejšnjih domoznanskih vprašalnikov. Zaradi preobsežnosti zajetih podatkov in merjenja vseh vidikov domoznanske dejavnosti sta se izvedbi vprašalnika o domoznanstvu v letih 2007 in 2009 izkazali za preobsežni, samo ovrednotenje pa Sizifov trud. Ugotovili smo, da bomo dobili realnejšo ali vsaj uporabnejšo sliko slovenskega domoznanstva, če se lotimo analize posameznih segmentov. Bolje se je osredotočiti na posamezno problematiko, ki se tako obravnava postopoma in natančneje ter je bolj zgovorna, prav tako je tudi primerljivejša z različnimi časovnimi obdobji. Glede na to, da je bil prvi zbornik Domfesta usmerjen na obdelavo in nabavo domoznanskega gradiva, smo se sedaj osredotočili na problematiko hranjenja domoznanskega gradiva.

Popis stanja domoznanskih depojev bi tako jasno pokazal prednosti in pomanjkljivosti posameznih depojev ali skladišč, saj je hranjenje domoznanskega knjižničnega gradiva, ki je v celoti kulturna dediščina, ena najpomembnejših nalog domoznanskih oddelkov. V projektu popisa smo se odločili, da se omejimo le na domoznanske depoje v Osrednjih območnih knjižnicah, in sicer iz dveh praktičnih razlogov. Najprej smo želeli preizkusiti tovrstni pristop na manjšem številu knjižnic in če bi se izkazal za uspešnega, bi ga po potrebi potem uporabili še za

druge knjižnice v Sloveniji, drugič pa zaradi podobnosti v velikosti, poslanstvu in vsebinah osrednjih območnih knjižnic. Vsaka knjižnica bi dobila oceno, ki je njena osebna izkaznica in bi presegla naše subjektivno mnenje o njej. Želel sem tudi, da je stanje mednarodno primerljivo, saj so zahteve in problemi knjižničarstva skupni vsem knjižnicam po svetu. Nismo osamljen otok. Seveda popis ne bi bil izvedljiv brez podpore in požrtvovalnosti Milene Bon, koordinatorke izvajanja posebnih nalog osrednjih območnih knjižnic Centra za razvoj knjižnic Narodne in univerzitetne knjižnice, ki je našo pobudo uvrstila v program območnosti ter tako zagotovila možnosti za njegovo izvedbo. Ob tej priložnosti se ji zahvaljujem za podporo pri izvedbi skupnega projekta, saj je prepoznala kontinuiteto v izvajanju nalog iz naslova območnosti, med katere se uvrščajo tudi domoznanska vprašanja. Ne smemo pozabiti, da je bila izvedba prvega festivala domoznanstva Domfesta z istoimensko publikacijo tudi možna le s podporo in prizadevnostjo njene predhodnice Brede Karun.

Nazadnje gre zahvala vsem knjižničarkam in knjižničarjem, ki so se lotili popisa in tako omogočili izid te publikacije. Vloženega je bilo veliko truda in znanja. Popis so opravili bibliotekarji, ki so dejavni v domoznanstvu in se vsakodnevno srečujejo s problematiko v stroki. Izvedba popisa je trajala v povprečju slab mesec, upoštevajoč še dodaten čas za urejanje popisa, usklajevanje podatkov in poenotenje zaključkov. Omenjeni bibliotekarji so večkrat prezaposleni v svoji dejavnosti, zato razumem njihovo negodovanje, ko jim je bilo naloženo še dodatno delo. V projekt popisa domoznanskih depojev so se vključile vse osrednje območne knjižnice v Sloveniji in Univerzitetna knjižnica Maribor razen mariborske knjižnice. Omenjena knjižnica zaradi zgodovinskega razvoja domoznanstva v Mariboru izvaja domoznansko dejavnost drugače kot ostale osrednje območne knjižnice; nima depojev za hranjenje domoznanskega knjižničnega gradiva, temveč je le to skupaj z ostalim na prostem pristopu. Zaradi tega se ni vključila v projekt popisa depojev.

Prepričan sem, da bo omenjena publikacija doživela dober odziv in postala pomembno gradivo pri reševanju domoznanske problematike. Pomen domoznanskih depojev je tudi svarilo pred poenostavitvami, ki jih ponuja digitalna doba. Ne glede povečevanje digitalnih zapisov z vse večjim številom portalov z digitalnimi vsebinami in na pojav e-knjig bo še vedno obstajala zahteva, da se domoznansko knjižno gradivo na papirju primerno hrani in ohrani. Z digitalizacijo se ne bodo rešili problemi skladiščenja in premajhne kvadrature knjižnic. Res je digitalna knjižnica brez zidov, toda knjižno gradivo na papirju, ki ga hranimo in smo ga poklicani ohranjati, moramo primerno zaščititi. In za to zaščito lahko najboljše skrbimo knjižničarji v ustanovah, ki jih imenujemo knjižnice z zidovi. Poleg tega brez omenjenih virov niti digitalizacije ne bi bilo. Tako raziskovalci kot strokovnjaki dobro vedo, da je izvirnik pomembnejši od digitalne kopije. Lastniku ali upravitelju daje vrednost, omogoča promocijo in s tem večjo prepoznavnost ter razlog za obstoj v kraju delovanja. Domoznansko gradivo in domoznanski oddelki bodo preživeli tudi v digitalni dobi z udejanjanjem klasičnih bibliotekarskih vrednot in načel - hranjenje, nabava, obdelava in podajanje informacij iz gradiva - in prenosom v nov čas. Ugotovitve popisa s prikazom stanja domoznanskih depojev v knjižnicah predstavljajo smernice in pobudo tako za knjižničarje kot za vodstva knjižnic, da si prizadevajo zagotoviti primerno okolje za hranjenje in varovanje knjižničnega gradiva.

ZAKAJ HRANITI IN VAROVATI?

Milena Bon

bibliotekarska specialistka, koordinatorica izvajanja posebnih nalog OOK

Narodna in univerzitetna knjižnica/CeZaR, Turjaška 1, 1000 Ljubljana

e-pošta: Milena.Bon@nuk.uni-lj.si

tel.: +38601/58 61 313, <http://www.nuk.uni-lj.si/>

Domoznanstvo je bilo, je in bo ena izmed ključnih nalog vsake splošne knjižnice.

Zakon o knjižničarstvu (ZKnj-1, UL 87/2001) v poglavju 1 Splošne knjižnice v 16. členu določa, da splošne knjižnice, ki izvajajo knjižnično dejavnost za prebivalstvo v svojem okolju, v okviru javne službe iz 2. člena tega zakona zbirajo, obdelujejo, varujejo in posredujejo domoznansko gradivo. Za strokovno obdelavo in hranjenje nacionalno pomembnega domoznanskega gradiva splošne knjižnice upoštevajo navodila nacionalne knjižnice (24. in 33. člen). Splošna knjižnica posamezne naloge iz druge alineje lahko prenese na osrednjo območno knjižnico ali v soglasju z njo na drugo knjižnico s tega območja. Osrednja območna knjižnica je splošna knjižnica, ki na podlagi pogodbe z ministrstvom, pristojnim za kulturo, v soglasju s svojim ustanoviteljem opravlja za širše območje posebne naloge. Ena je koordiniranje zbiranja, obdelave in hranjenja domoznanskega gradiva za svoje območje (27. člen).

Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe (UL 73/2003) v 12. členu določa, da *Splošna knjižnica lahko za opravljanje nalog na domoznanskem in informacijskem področju oziroma za opravljanje dejavnosti za skupine uporabnikov s posebnimi potrebami, tudi v sodelovanju z drugimi knjižnicami, organizira posebne zbirke knjižničnega gradiva, vendar le takrat, ko ima najmanj 5.000 naslovov takega gradiva.*

Čeprav Pravilnik določa, da je knjižnična zbirka splošne knjižnice urejena tako, da omogoča prost dostop do večine gradiva in učinkovito samostojno uporabo, območna knjižnica pa tako, da omogoča prost dostop do večine aktualnega gradiva in da ima vsaka splošna knjižnica referenčno gradivo v prostem pristopu, je domoznansko gradivo postavljeno ločeno od ostalih delov knjižnične zbirke, tudi če ni organizirano v posebno zbirko (13. člen).

Vsi, ki delamo in živimo v okolju neke splošne knjižnice, moramo vse, kar je ali zapušča sled v našem okolju v določenem časovnem obdobju, kar se da varno shraniti v nedrja knjižnic, ohranjati in hkrati uporabnikom zagotavljati dostop. Ohranjanje kulturne raznolikosti je v času globalizacije za trajnostni razvoj še posebej, celo izrednega pomena.

Zbirke domoznanskega gradiva sodijo v kulturno dediščino našega naroda, ki jo je potrebno varovati, zaščititi ter ohraniti za prihodnje rodove in zato namenjajo knjižnice in zaposleni v domoznanskih oddelkih velik poudarek k celovitemu pristopu, zaščiti in varstvu lokalnih biserov, da iz njih črpajo sedanji in bodo na razpolago tudi bodočim rodovom pri raziskovanju lastnih korenin. Nekatere splošne knjižnice so svojim domoznanskim zbirkam nadele tudi poimenovanja (npr. Prešerniana, Pomurjana, Prekmurjana). Ta jih delajo še posebej prepoznavna v lastnem in širšem okolju. Dragocenost je v originalih, ki morajo imeti primerne pogoje za hranjenje, sodobni mediji pa so v veliko pomoč pri omogočanju dostopa in jih hkrati ščitijo pred uničenjem.

Ocena pogojev hranjenja dragocenega domoznanskega knjižničnega gradiva domoznanskih zbirk je v projektu popisalo devet od desetih osrednjih območnih knjižnic (OOK) in Univerzitetna knjižnica Maribor, ki kot visokošolska knjižnica edina opravlja funkcijo domoznanstva.

METODOLOGIJA ZA PRIPRAVO OVREDNOTENJA RAZMER V KNJIŽNIČNIH DOMOZNANSKIH DEPOJIH

Jedert Vodopivec Tomažič

izr. prof. dr. Univerza v Ljubljani, konservatorsko-restavratorska svetnica

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI – 1000 Ljubljana

e-pošta: Jedert.Vodopivec@gov.si

tel.: +386 1 24 14 206, <http://www.arhiv.gov.si/>

Maja Deniša

univ. dipl. bibliotekarka

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja metodologijo za ugotavljanje nevarnosti, ki pretijo gradivu v knjižničnih domoznanskih zbirkah. Za osnovna izhodišča smo izbrali priporočila in standarde za hrambo pisne dediščine in model, ki ga je izdelala kanadska strokovnjaka Stefan Michalski in Robert Waller za pregled stanja knjižnic, arhivov in muzejev in je bil leta 2005 predstavljen na ICCROM seminarju o ugotavljanju stanja in določevanju prioritet pri varovanju knjižničnega, arhivskega in muzejskega gradiva. Metodologija je pripravljena na podlagi več kot dvajsetletnega preučevanja stanja v kanadskih knjižnicah, arhivih in muzejih ter je bila kasneje razširjena oz. posplošena, tako da je uporabna tudi za druge institucije, ki hranijo občutljivo dediščino, zato ni nobenih ovir za njeno aplikacijo na slovenske knjižnice.

Ključne besede: knjižnice, domoznanstvo, nevarnosti, stanje, ocena

UVOD

Pri analizi ugotavljanja nevarnosti in stanja v knjižničnih domoznanskih depojih je bila izbrana metoda, ki sta jo po osnovnih principih ugotavljanja nevarnosti¹ priredila, izdelala in testirala za področje premične kulturne dediščine, zlasti za arhive, knjižnice in muzeje Stefan Michalski² in Robert Waller,³ mednarodno priznana kanadska strokovnjaka, ki delujeta na področju varovanja dediščine. Njuna metoda je bila predstavljena in preizkušena na ICCROM⁴ mednarodnih seminarjih o ugotavljanju stanja in določevanju prioritet pri varovanju dediščine v arhivih, muzejih in knjižnicah.

Z vidika materialnega varovanja ni pomembno, ali je objekt arhivski, knjižnični ali muzejski, ali je to ustanova, podjetje ali posameznik, pomembne so narava materialov, iz katerih je izdelan, vrsta in stopnja poškodbe, pogostnost njegove uporabe ter njegova zgodovinska ali umetniška vrednost.

Med arhivi, knjižnicami in muzeji obstajajo razlike predvsem v načinu obdelave, uporabe in predstavitve gradiva, saj bibliotekarji, arhivisti in kustosi premično in nepremično dediščino ločujejo predvsem po njeni vsebini in z njo povezani namembnosti.

¹ Principi ugotavljanja stanja in modeli za ocenjevanje nevarnosti, ki nam pretijo, so podobni za vse vrste človeškega delovanja, tako na področju prometa, klimatskih sprememb ali ogroženosti kulturne dediščine. Te osnovne principe upošteva tudi uporabljena metoda.

² Stefan Michalski, svetnik kanadskega konservatorskega inštituta, svetovno priznani strokovnjak za področje klimatskih problemov v ustanovah, ki varujejo kulturno dediščino.

³ Robert Waller, direktor oddelka za konserviranje in restavriranje v kanadskem Nacionalnem prirodoslovnem muzeju, avtor študije »Assesing and managing risk to your collection« ter član Mednarodnega inštituta za konservacijo.

⁴ ICCROM, Mednarodni svet za področje konserviranja in restavriranja kulturne dediščine, ki deluje pod okriljem UNESCO in ima sedež v Rimu.

Glede načina hrambe dediščine je načeloma vseeno, v kateri javni ali zasebni zbirki je neko gradivo, pomembno je le, da so upoštevana ustrezna priporočila trajne hrambe, ki pa so za podobne materiale povsod enaka, ne glede na imetnika oz. skrbnika.

Ker je bila omenjena metodologija pripravljena na podlagi več kot dvajsetletnega preučevanja stanja v kanadskih arhivih in je bila kasneje razširjena oz. posplošena, tako da je uporabna tudi za druge institucije, ki hranijo občutljivo dediščino, kot so knjižnice, muzeji in galerije, smo predpostavljali, da ni nobenih ovir za njeno aplikacijo v slovenskih arhivskih⁵ in domoznanskih knjižničnih depojih.⁶ Ugotovljeno je bilo, da je predlagana metodologija⁷ vsem, ki so že pričeli z delom, povsem razumljiva. Dogovorjeno je bilo, da pristojni domoznanski knjižničarji po njej pripravijo popis in oceno stanja v slovenskih domoznanskih depojih.

1 OSNOVE STRATEGIJE HRAMBE

Pri načrtovanju hrambe gradiva radi naredimo napako, da vidimo rešitve predvsem v izgradnji ali nakupu nečesa novega. V resnici pa obstaja še veliko drugih možnosti, ki temeljijo na izobraževanju osebja in dobri medsebojni komunikaciji. Poiskati moramo integrirane rešitve hrambe in zaščite gradiva, kar pomeni, da skušamo vpeljati neodvisno in izolirano dejavnost v večji sistem. Naš cilj ni teoretičen, temveč praktična izvedba ukrepov. Poiskati moramo trajne in vzdržljive rešitve, ki so v skladu s strokovnimi, ekološkimi, ekonomskimi in energetske varčnimi vidiki. V zadnjih 20 letih je veliko ustanov ugotovilo, da na teh dveh področjih ne dosegajo trajnosti in vzdržljivosti. Zato je toliko bolj pomembno, da ukrepe izvajamo na podlagi natančno izoblikovanih ciljev in poti do njihove uresničitve. Odločimo se lahko tako za nadgradnjo starih ciljev ali pa oblikujemo povsem nove, vsekakor pa naj načrtovanje zajema tako stare kot nove. Novi cilji ponavadi vsebujejo kratek spisek osnovnih opravil, ki jih lahko enkrat začnemo in jih dokončamo. Pri starih oz. trajnih ciljih, kot je npr. ohranjanje fonda, pa izboljšave niso vedno vidne na kratek rok, stroški so zaradi preteklih »grehov« pogosto nepredvidljivi. Cikel se mora ponavljati in dopolnjevati z novimi podatki, saj sta hramba in zaščita gradiva nikdar končana procesa.

1.1 KJE IN KAKO SPLOH ZAČETI

Na prvi stopnji načrtovanja govorimo o osnovah hrambe, ki nekako povzemajo vse tiste logične točke, ob katere neizogibno trčimo pri načrtovanju hrambe in zaščite gradiva. Pareto zakon pravi, da je večina (80 %) koristi organizacije pridobljena z majhnim (20 %) deležem vloženih naporov. Zakon lahko uspešno prenesemo v področje hrambe in zaščite gradiva. Večji del uspešne hrambe in zaščite je dosežen s kratkim spiskom priporočil, ki jim lahko rečemo osnovne strategije hrambe ali enostavneje le osnove. Te predstavljajo prvi korak pri hrambi in zaščiti zbirke in zadevajo enega ali več faktorjev.⁸ To so:

- zanesljiva streha;
- zanesljive stene, okna in vrata;
- razumno zaporedje in čistoča v skladišču in razstavnih prostorih;
- ažuriran katalog zbirke;
- redno pregledovanje zbirk v hrambi in na razstavah;
- vreče, mape in druge vrste zaščite in zatesnitev, kadar je to potrebno;
- močne nepremične podpore za občutljive predmete;
- predanost osebja in prostovoljcev pri ohranjanju zbirke, njihova dobra obveščenost in ustrezna izobraženost;
- ključavnice na vratih in oknih;
- varnostni alarm, ki ima krajši odzivni čas, kakor je morebitni čas vloma;
- avtomatični protipožarni sistem;
- hitro reševanje problemov, povezanih z zadrževanjem vlage;
- nobenih intenzivnih luči, neposredne sončne svetlobe ali močne električne osvetlitve.

Osnovni koraki na tem spisku lahko zmanjšajo tveganje več dejavnikov hkrati, večkrat tudi ob nizkih stroških, ali pa lahko zmanjšajo tveganje enega samega večjega dejavnika, ki bi lahko resno vplival na vse zbirke ali morda

⁵ Vseslovenski projekt »Arhivski depoji v Sloveniji« je potekal v letih od 2007 do 2009.

⁶ Vseslovenski projekt »Vrednotenje razmer v domoznanskih knjižničnih depojih v Sloveniji« je potekal od 2010 do 2012.

⁷ Osnutek metodologije je bil povzet po diplomski nalogi Maje Deniša »Ocena Stanja in predlogi za hrambo gradiva v knjižnici Litija« pod mentorstvom Jedert Vodopivec.

⁸ Povzeto po Michalski, 2003, str. 59.

celo na zgradbo. Npr. zanesljiva streha in stene zaustavijo vseh devet dejavnikov, ki vplivajo na propadanje gradiva, morda ne vedno popolnoma, zagotovo pa v večjem obsegu.

1.2 METODA UGOTAVLJANJA NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

Nevarnost enostavno pomeni »možnost izgube«. Kadar govorimo o nevarnostih, je slednje smiselno predvidevati za obdobje vsaj stotih let. Pomembna veščina pri ocenjevanju nevarnosti je sposobnost najti in predvideti vse možne vzroke, zakaj bo naša zbirka v 100 letih v slabšem stanju kot danes in vse te razloge natančno opisati. Spisek dejavnikov, ki vplivajo na propadanje gradiva, je končen (zajema deset dejavnikov), spisek možnih nevarnosti, ki jih vključuje vsak dejavnik, je neskončen, saj lahko vrsta in stopnja nevarnosti variira glede na specifično situacijo (npr. dejavnik tveganja je voda, nevarnost pa je vsaka možnost vdora vode, ki si jo lahko zamislimo). V osnovi so nevarnosti, ki pretijo gradivu, enake, pa najsi gre za fizično silo, ki jo je povzročil potres in je pometalo gradivo s polic na tla, ali pa je popadalo s polic, ker je bilo preveč natlačeno. Nevarnosti, ki vplivajo na propadanje gradiva in zbirke:

1. neposredna fizična sila (zrušitev stavbe, rokovanje z gradivom - raztrganine, obraba ipd.),
2. kraja in vandalizem (tatovi od zunaj, kraje s strani zaposlenih),
3. ogenj (kratki stik),
4. voda (puščanje strehe, počene cevi centralne napeljave, vdor podtalnice),
5. škodljivci (mrčes, glodalci, ptiči, bakterije ipd.),
6. onesnaženost ozračja (škodljivi plini, prašni delci, sol, maščobe ipd.),
7. osvetlitev in sevanje (umetna osvetlitev, naravna osvetlitev),
8. neustrezna temperatura,
9. neustrezna relativna vlaga,
10. izguba/založitev (neznana lokacija gradiva).

Prvih devet dejavnikov je Stefan Michalski izpostavil kot glavne nevarnosti, ki vključujejo vse vidike vplivov na gradivo. Moramo jih upoštevati pri ugotavljanju, kaj preti gradivu. Metoda ugotavljanja nevarnosti, ki ogrožajo zbirke, in jo je razvil Robert Waller, pa vključuje še en dejavnik tveganja, in sicer izgubo zbirke, ki se odraža kot posledica neustrezne obdelave gradiva, založitve ali napačne klasifikacije. Zato je spisku devetih dejavnikov tveganj Michalskega dodan še deseti dejavnik, tj. izgubo oz. založitev.

1.2.1 PRIPRAVE NA POPIS

Zelo koristno je, da najprej pregledamo vso dokumentacijo o sami zgradbi oz. delu zgradbe in gradivu (letna poročila, gradbene in druge načrte, statistike, pravila za uporabnike ipd.). Nato se lotimo fizičnega pregleda zgradbe in gradiva. Pri tem ne smemo pozabiti tudi na fotografiranje obstoječega stanja, saj z ustrezno fotografijo lahko nazorneje predstavimo neko situacijo.

Pomembno je, da opredelimo dejavnike tveganja, ki se nanašajo na samo lokacijo zgradbe, raziščemo njeno zgodovino, preverimo zunanjo in notranjo strukturo zgradbe, pa tudi varnostne vidike in klimatske pogoje. Nadaljujemo s pregledom konkretnjših nevarnosti, ki morda pretijo zgradbi in gradivu. V skladu s tem preverimo trenutne preventivne ukrepe, namenjene varovanju gradiva. Pri pregledu stanja se opremo na dve vrsti dejstev – vidna in nevidna.

Pregled vidnih dejstev vključuje opazovanje sob, pohištva, prostorov, zgradbe in gradiva. Poteka od zunaj navznoter in vključuje hojo po zgradbi, pregled, zapiske, fotografije ipd. Pričnemo z opazovanjem okolice, nato zgradbe, zatem se premaknemo v zgradbo in pregledamo vsako sobo. Med pregledom pa ne smemo pozabiti na fotografije, saj te ujamejo veliko podrobnosti. Fotografije niso le pomemben element kasnejšega poročila, temveč tudi pomemben zapis za pregledovalca. Koristile nam bodo tudi v prihodnosti za morebitno primerjavo stanja. Vedno moramo fotografirati sistematično, po načrtu in v logičnem zaporedju. Ta faza vključuje pregled okolice, stavbe, vrat in oken, sob, kjer se hrani gradivo, sob, kjer se gradivo ne hrani, pohištva in embalaže, razstavnih prostorov ter samega gradiva.

Pregled nevidnih dejstev vključuje pogovore z osebjem in pregled dokumentacije. Nevidna dejstva zajemajo zgodovino zgradbe, informacije iz arhitekturnih in gradbenih načrtov, aktivnosti osebja ipd. Zgodovina pojavov nevarnosti v ustanovi nam razkrije pomembna dejstva, kar pa lahko vodi v zapletene teoretične analize, podatke pa lahko dobimo tudi s preprostimi vprašanji osebju. Pri tem niso pomembna imena, temveč zgodbe. Spomin zaposlenih lahko vključuje zgodbe o manjših dogodkih, ki niso bili nikdar zapisani, pa so lahko za analizo ne-

varnosti pomembni. Nekatere pomembne vire informacij bomo našli zunaj institucije, npr.: ali obstajajo lokalne nevarnosti, ali je zgradba locirana na območju, ki poplavlja, ali obstaja možnost potresa ipd.

1.2.2 PREPOZNAVANJE OGROŽENOSTI

Pregled zajema dve stopnji. Pričnemo pri zbiranju dejstev, na podlagi katerih v naslednjem koraku lahko predvidimo nevarnosti, ki pretijo zbirki. Držimo se vzorca in zbiramo gola dejstva brez osebnih mnenj. Konkretno dejavnosti predvidimo tako, da si zamislimo možen scenarij izgube ali poškodbe glede na eno ali več dejstev, ki smo jih zbrali.

Ko smo si zamislili možno izgubo, skušamo najti dejstva, ki bi to predvidevanje podprla. Osnovni spisek očitnih nevarnost nam poda tipične vire in uporabna vprašanja za nevidna dejstva. Še vedno pa je potrebno odkriti, kakšno nevarnost predstavljajo ti osnovni dejavniki in katere druge nevarnosti, ki niso bile na osnovnem seznamu, lahko še ogrožajo naše gradivo. Pri tem se lahko zanašamo na dva principa, na zgodovino oz. pretekla dejstva na eni strani in na drugi strani na domišljijo.

Ključni vidik je, da stopimo korak nazaj od našega dela in pogledamo na stvari široko, brez predsodkov ter skušamo zaznati karkoli, kar bi lahko povzročilo škodo. V preiskavi iščemo vse možne nevarnosti, ki bi lahko pretile zbirki, pri tem pa se naslanjamo na zdravo pamet, razum in dobre oči za opazovanje. Pomembna je sistematičnost.

1.2.3 POPIS PREGLEDA NEVARNOSTI IN IZPOSTAVITEV PREDNOSTNIH NALOG

Ob pripravi popisa po desetih dejavnikih, ki ogrožajo gradivo v ustanovi, na podlagi zbranih podatkov ugotovljamo nevarnosti in zanje v pisni obliki predvidimo odgovore (glej primere popisovanja po posameznih arhivih) po sledečem vzorcu:

- pogostnost,
- scenarij,
- škoda,
- poznati moramo
- del zbirke, ki je ogrožen,
- okoliščine, ki zmanjšujejo tveganje,
- okoliščine, ki povečujejo tveganje.

Posledice poškodb zaradi določenega vzroka lahko glede na pogostost še dodatno razdelimo v tri skupine:

- Tip 1: dogodki nastopajo redko, vendar so njihove posledice in poškodbe take, da uničijo celotno zbirko.
- Tip 2: dogodki se pojavijo v neenakomernih časovnih presledkih, nastale poškodbe so srednje stopnje.
- Tip 3: dogodki se pojavljajo pogosto ali neprestano, poškodb je več, vendar so nižje stopnje.

Tabela 1: Prikaz stopnje in pogostosti poškodbe po Stefanu Michalskem in Robertu Wallerju

POGOSTOST/ STOPNJA poškodbe	KONSTANTNO	OBČASNO	REDKO
Višja			Tip 3 ↔
Srednja		Tip 2 ↔	
Nižja	Tip 1 ↔		

Pri ocenjevanju nevarnosti po klasifikaciji nevarnosti Michalskega pri vsakem dejavniku ocenimo morebitne nevarnosti, ki pretijo gradivu. Izpostavimo predvsem tiste, ki so realne, in izločimo tiste, ki v našem primeru ne predstavljajo nobenega problema. Glede na specifične karakteristike ustanove pa se v obstoječi okvir dejavnikov lahko doda tudi nekaj novih nevarnosti. Oceno nato oblikujemo v poročilo.

Tabela 2: Ugotavljanje tveganj po Stefanu Michalskem in Robertu Wallerju (primer)

SPLOŠNA TVEGANJA	PRIMERI
Fizična sila tip 1	Poškodbe zaradi potresnih sunkov
Fizična sila tip 2	Poškodbe zaradi prevrnjenih polic in obraba gradiva zaradi izposoje
Fizična sila tip 3	Poškodbe zaradi slabega vzdrževanja gradiva
Ogenj tip 3	Celotna stavba uničena zaradi požara
Ogenj tip 2	En oddelek uničen zaradi požara.
Ogenj tip 1	Verjetnost, da bo 1 m ² uničen zaradi požara
Voda tip 1	Poškodbe zaradi poplave v stavbi
Voda tip 2	Poškodbe zaradi vdora vode, npr. puščanja strehe
Voda tip 3	Razvijanje in rast plesni na gradivu
Vandalizem tip 1	Izguba gradiva zaradi organizirane kraje
Vandalizem tip 2	Izguba gradiva zaradi vandalizma
Vandalizem tip 3	Izguba gradiva zaradi kraje s strani zaposlenih
Mrčes tip 2 in 3	Poškodbe gradiva zaradi napada mrčesa in insektov
Onesnaževanje tip 1	Onesnaževanje zaradi ekološke nesreče v industriji ali prometu
Onesnaževanje tip 2	Poškodbe zaradi prahu pri gradnji ali uporabe korozivnih sredstev
Neprimerna temperatura tip 3	Kemične reakcije na gradivu zaradi previsoke temperature
Neprimerna relativna vlaga tip 2	Poškodbe zaradi izpostavljenosti gradiva visoki relativni vlagi
Izguba tip 1	Izguba zaradi neobdelanega gradiva
Izguba tip 2	Izguba zaradi napačno vloženega gradiva, založitev
Izguba tip 3	Izguba gradiva in podatkov zaradi napačne klasifikacije

Nevarnosti se okvirno ovrednotijo tudi na podlagi zbranih podatkov, ocene stanja institucije in gradiva ter ocene pregleda morebitnih nevarnosti, in sicer po naslednji lestvici:

- *** - močno ogroža
- ** - zmerno ogroža
- * - rahlo ogroža
- / - ne ogroža

Tabela 3: Dejavniki tveganja (primer)

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OBJEKTIVNA OCENA
1 Neposredna fizična sila	Zrušitev stavbe	*
	Delo z gradivom	***
2 Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj	**
	Kraje s strani zaposlenih	*
3 Ogenj	Kratki stik	*
4 Voda	Puščanje strehe	/
	Vdor podtalnice	/
	Počene vodovodne cevi	*
5 Škodljivci	Miši, mrčes ...	*
6 Onesnaženost ozračja	Izpušni plini in prašni delci	**
7 Osvetlitev in sevanje	Umetna osvetlitev	*
	Naravna osvetlitev	*
8 Neustrezna temperatura	Previsoka temperatura	**
9 Neustrezna relativna vlaga	Previsoka relativna vlaga	**
10 Izguba oz. založitev	Neznana lokacija gradiva, založitev ...	*

V izbranem primeru gradivo resneje ogroža:

1. delo z gradivom,
2. tatovi od zunaj – mali tatovi,
3. izpušni plini in prašni delci,
4. previsoka temperatura,
5. previsoka relativna vlaga.

Glede neprimerne ravnanja z gradivom s strani uporabnikov bi v ustanovi, ki je bila izbrana kot primer, težko učinkoviteje ukrepali, saj se gradivo ob pogosti in daljši uporabi pač poškoduje in »izrabi«. Proti ostalim nevarnostim pa so možni bolj ali manj učinkoviti ukrepi, zato večjo pozornost posvetimo točkam 2, 3, 4 in 5.

Tabela 4: Dejavniki in nevarnosti, ki ogrožajo gradivo (primer)

DEJAVNIK	NEVARNOST	PRIORITETA
Neposredna fizična moč	Delo z gradivom	1
Kraja in vandalizem	Mali tatovi	2
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini in prašni delci	3
Neustrezna T	Previsoka temperatura	4
Neustrezna RV	Previsoka RV	4

1.3 PRINCIP OCENJEVANJA NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

Ko smo zbrali vse nevarnosti, ki smo si jih lahko zamislili, se vprašamo, katere so bolj pomembne in katere manj. Ponavadi so se take odločitve sprejemale na podlagi mnenja strokovnjakov (če je bilo le-to dostopno), osebnih mnenj ter notranje politike. Poročilo o pregledu stanja, ki obravnava vse potencialne nevarnosti, je zelo dobra izhodiščna točka za nadaljnje razprave. Danes je v svetu na voljo več preizkušenih metod ugotavljanja nevarnosti, ki pretijo dediščini. Ena od takih je semikvantitativna metoda, ki jo je razvil Michalski in je bila uspešno uporabljena

v vrsti arhivov in muzejev in jo zaradi enostavnosti in preizkušenosti priporočamo za pripravo ocene stanja.

Stopnje ocenjevanja nevarnosti po Michalskem predvidevajo naslednje štiri komponente:

- Kako hitro?
- Kolikšen je delež poškodb na gradivu?
- Kolikšen delež zbirke je prizadet?
- Kako pomembno je prizadeto gradivo?

Obsežnost nevarnosti je vsota teh štirih komponent. Pri odgovorih na ta vprašanja uporabljamo sistem točkovanja, pri tem pa si pomagamo z naslednjimi tabelami.

Tabela 5: Kako hitro?

Točke	Nevarnost kot dogodek	Nevarnost, ki se stopnjuje
3	Enkrat vsako leto	Poškodba se dogodi v 1 letu
2	Enkrat na deset let	Poškodba se dogodi v 10 letih
1	Enkrat na 100 let	Poškodba se dogodi v 100 letih
0	Enkrat na 1000 let	Poškodba se dogodi v 1000 letih

Tabela 6: Kolikšen je delež poškodb na gradivu?

Točke	Koliko je škode na gradivu	Proporcionalna izguba vrednosti
3	Popolna izguba	100 %
2	Pomembna izguba	10 %
1	Zmerna izguba	1 %
0	Komaj opazna izguba	0,1 %

Tabela 7: Kolikšen delež zbirke je prizadet?

Točke	Kolikšen delež je prizadet?	Delež, ki je v nevarnosti
3	Ves ali skoraj ves del zbirke	100 %
2	Velik del zbirke	10 %
1	Majhen del zbirke	1 %
0	Ena enota gradiva	0,1 %

Tabela 8: Kako pomembno je prizadeto gradivo?

Točke	Pomembnost gradiva	Vrednost gradiva, ki je v nevarnosti
3	Bistveno večja od povprečja	100-kratna povprečna vrednost
2	Večja od povprečja	10-kratna povprečna vrednost
1	Povprečna	1-kratna povprečna vrednost
0	Nižja od povprečja	0,1-kratna povprečna vrednost

Stopnjo ogroženosti določenega gradiva izračunamo s seštevanjem točk pri posameznih komponentah oz. lestvicah, skupna vsota pa predstavlja obsežnost nevarnosti glede na oceno konkretne nevarnosti. Ta enostavni sistem predlaga naslednje kategorije prioritet, ki temeljijo na seštevku točk.

Tabela 9 : Stopnje nevarnosti

Točke	Stopnja nevarnosti	Pomembnost izgube	Možni vzroki
10-9	<i>Zelo nujno</i>	Nujna prioriteta. Možna je izguba celotne zbirke v nekaj letih ali manj.	Vzrok za izgubo je navadno požar, poplava, potres ali zelo pogosta uporaba. Pojavi se precej redko.
8-6	<i>Nujno</i>	Pomembna prioriteta. Možna je precejšnja poškodba ali izguba pomembnega dela zbirke v nekaj letih.	Vzrok za izgubo je navadno UV sevanje, vlaga, problem varnosti ali pogosta uporaba.
5-4	<i>Potrebno</i>	Zmerna prioriteta. Izguba je zaznavna. V nekaj letih je pri nekaterih enotah možna zmerna škoda ali pa v daljšem času precejšnja izguba.	Vzrok za izgubo je navadno občasna uporaba. Nevarnost se izraža v daljšem časovnem obdobju. Večkrat se izrazi v ustanovah, kjer se preprečevanje morebitne škode ni postavljalo na prvo mesto.
3-1	<i>Zadostuje le redno vzdrževanje</i>	Stopnja rednega vzdrževanja. Izguba je komaj zaznavna. Možna je zmerna škoda, ki se izrazi v več desetletjih.	Vzrok za izgubo je navadno redka uporaba. Nevarnost se izraža v daljšem časovnem obdobju in ponavadi zahteva manjše popravke in izboljšave.

2.3.1 PRIMER OCENE NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

V prvem delu smo ugotovili stanje institucije: zgradbe, okolice, prostorov, opreme ipd. Po razdelitvi nevarnosti so bili ob upoštevanju zgodovine ustanove, njenega delovanja in načrtov temeljito preverjeni vsi dejavniki, ki morebiti ogrožajo gradivo in zgradbo. Po pregledu nevarnosti so bile v tabeli 4 izpostavljene prioritete, ki so tudi kvantitativno ocenjene s pomočjo metode ocenjevanja nevarnosti na podlagi štirih komponent, podanih v tabelah 5, 6, 7 in 8:

Tabela 10: Kategorije nevarnosti na izbranem primeru

	Tatovi od zunaj	Izpušni plini in prašni delci	Previsoka temperatura	Previsoka RV
<i>Kako hitro?</i>	3	1,5	1,5	1
<i>Kolikšen je delež poškodb na gradivu?</i>	3	2	1	1
<i>Kolikšen delež zbirke je prizadet?</i>	1	2	1	1
<i>Kako pomembno je prizadeto gradivo?</i>	1	1,5	1,5	2
KATEGORIJE	8 – »nujno«	7 – »nujno«	5 – »potrebno«	5 – »potrebno«

Stopnje ogroženosti se gibljejo od 5 do 8, kar v izbranem primeru pomeni, da se zahtevana odzivnost na izpostavljene nevarnosti, ki pretijo gradivu, giblje od »potrebno« do »nujno«. Prioriteto torej predstavljajo tatovi od zunaj ter izpušni plini in prašni delci. Potrebno pa se bo posvetiti tudi problemu neustrezne temperature in relativne vlage, ki vplivata na gradivo, čeprav počasneje, pa nič manj uničujoče.

ZAKLJUČEK

Glede načina hrambe dediščine je načeloma vseeno, v kateri javni ali zasebni zbirki je neko gradivo, pomembno je le, da so upoštevana ustrezna priporočila trajne hrambe, ki pa so za podobne materiale povsod enaka, ne glede na imetnika oz. skrbnika. Med arhivi, muzeji in knjižnicami so razlike predvsem glede načina obdelave, uporabe in predstavitve javnosti, saj arhivisti, bibliotekarji in kustosi premično in nepremično dediščino ločujejo predvsem po njeni vsebini in z njo povezani namembnosti. Ker je bila omenjena metodologija pripravljena na podlagi več kot dvajsetletnega preučevanja stanja v kanadskih arhivih in je bila kasneje razširjena oz. posplošena, tako da je uporabna za institucije, ki hranijo občutljivo dediščino, smo predpostavljali, da ni nobenih ovir za njeno aplikacijo v slovenskih knjižnicah, kjer hranijo domoznansko gradivo. Ni potrebno, da je tak pregled zelo podroben, pomembno je le, da zajema vse bistvene vidike, ki nam dajejo jasen in razumljiv pregled stanja zgradb in samega fonda, ter da je v vseh obravnavanih primerih uporabljena enaka metodologija.

KLIMATSKI POGOJI V KNJIŽNIČNIH DOMOZNANSKIH DEPOJIH

Jedert Vodopivec Tomažič

izr. prof. dr. Univerza v Ljubljani, konservatorsko-restavratorska svetnica
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI – 1000 Ljubljana
e-pošta: Jedert.Vodopivec@gov.si
tel.: +386 1 24 14 206, <http://www.arhiv.gov.si/>

IZVLEČEK

Tradicionalno in novejšje knjižnično gradivo je sestavljeno pretežno iz organskih snovi in je zato podvrženo neizbežnemu procesu staranja. Proces lahko pod določenimi klimatskimi pogoji upočasnimo, ne moremo pa ga ustaviti. Starejše gradivo zahteva stroge klimatske pogoje hrambe predvsem zaradi njegove unikatnosti, zapisi na mlajših papirjih z novejšimi pisnimi sredstvi pa zahtevajo ustrezne pogoje hrambe, ker je večina papirja in pisnih snovi, izdelanih v zadnjih sto letih, slabše kvalitete in zato podvržena hitrejšemu razpadu. Še strožje klimatske pogoje zahtevajo sodobni mediji, kot so npr. mikrooblike, optični in magnetni diski, digitalni zapisi, fotografije, slušni in vizualni mediji, saj so še bolj klimatsko ranljivi. V prispevku so podani le osnovni principi, podrobnejše razlage so bralcu dostopne v publikacijah in razmeroma številnih prispevkih v domači in tuji literaturi.

Ključne besede: knjižnice, domoznanstvo, depoji, klimatski pogoji, temperatura, relativna vlaga, svetloba, onesnaženost.

UVOD

Glavna tveganja, ki ogrožajo knjižnično gradivo v domoznanskih zbirkah, so: naravne nesreče in nezgode, ki jih povzroči človek, način ravnanja z gradivom, narava samega gradiva in klimatski pogoji v okolju, v katerem je gradivo hranjeno in uporabljeno. Ker je pri hrambi in uporabi pogosto najmanj razumljen vpliv klimatskih pogojev (temperatura, relativna vlaga, svetloba in onesnaženja) na domoznansko gradivo, je le-to predstavljeno podrobneje. Vsi, ki so vpleteni in odgovorni za pripravo in izvedbo projektov bodisi za novogradnjo ali adaptacijo knjižničnih domoznanskih depojev, morajo temeljito poznati problematiko trajne hrambe in razumeti osnovne principe vpliva relativne vlage, temperature, svetlobe ter onesnaževanja na materiale, ki sestavljajo domoznansko gradivo. Praksa je pokazala, da le stalna in strokovna skupina z močnim interesom in temeljitim poznavanjem tematike s strani vseh vpletenih na vseh nivojih lahko pripelje do uspešnega zaključka projekta adaptacije ali novogradnje knjižničnih domoznanskih depojev z vselitvijo domoznanskega gradiva v klimatsko ustrezne prostore. S tovrstno izkušnjo se žal v Sloveniji še ne moremo pohvaliti.

1 TEMPERATURA (T) IN RELATIVNA VLAGA (RV)

Ko govorimo o temperaturi in relativni vlagi, moramo najprej razumeti, da ne obstaja idealna stopnja, ki bi veljala za vse gradivo enako – so le vrednosti in določene meje, ki minimizirajo specifični tip sprememb na gradivu in objektih. Močno nihanje temperature in relativne vlage povzroči več škode kot konstantno nekoliko drugačne vrednosti od predpisanih oz. priporočenih, zato je nihanja potrebno preprečiti. Vrednosti za temperaturo in vlago vedno podajamo skupaj, ker je relativna vlaga (RV) odvisna od temperature (T). Njuna povezanost je podrobno razložena v publikaciji IFLA načela za hrambo knjižničnega in arhivskega gradiva, ki je dostopna tudi

na spletni strani Arhiva Republike Slovenije. (IFLA načela..., 2005)

Vemo, da so lahko klimatski pogoji idealni za določeno zvrst gradiva, škodljivi za drugo. Tako na primer fotografije, filmi, mikrofilmi, magnetni zapisi, digitalni nosilci potrebujejo čim nižjo temperaturo (pod 10° C) in določeno relativno vlago (RV okoli 30 %), če jim želimo zagotoviti dolgo življenjsko dobo. Gradivu na pergamentu ustreza prav tako nizka temperatura, relativna vlaga pa mora biti višja (RV okoli 50 %). Zato takih zvrsti gradiv ne moremo hraniti pod enakimi pogoji.

VPLIV TEMPERATURE

- Pogosto je zapisana trditev, da vsako povečanje temperature za 10° C podvoji stopnjo razkroja zaradi kemičnih reakcij pri tradicionalnem knjižničnem in arhivskem gradivu, kot sta papir in knjige. Obratno pa se ta stopnja razpolovi pri 10° C nižji temperaturi.
- Toplota, ki jo spremlja nizka relativna vlaga, v končni fazi povzroči izsušitev in krhkost določenih materialov, kamor sodijo npr. usnje, pergament, papir, lepila, lepilni trakovi, ovitki avdio in video kaset itd.
- Toplota skupaj z visoko relativno vlago pospešuje razvoj plesni in ustvarja zelo ugodne pogoje za naselitev mrčesa in drugih škodljivcev.
- Nizka temperatura (manj kot 10° C), ki jo spremljata visoka relativna vlaga in slabo kroženje zraka, lahko vodi do razvoja plesni in kemičnega razkroja za vlago občutljivih materialov.

VPLIV RELATIVNE VLAĞE

Večina materialov, ki sestavljajo klasične in tudi novejšje nosilce zapisov, je tako ali drugače občutljivih za vlago. Ti vežejo nase vlago in jo oddajajo glede na višanje in nižanje stopnje relativne vlağı. Posledica nihanja relativne vlağı je tudi raztezanje in krčenje gradiva.

- 50 % RV minimizira mehanske poškodbe, gradivo pa ohranja svojo gibkost. Trajna RV nad 65 % povzroči, da se lepila tako v tradicionalnih kot modernih materialih zmečajo, s tem pa se zmanjša njihova vezivna moč.
- RV, ki presega 65 %, predstavlja resno nevarnost za nastanek bioloških in kemičnih sprememb.
- Nizka RV (pod 30 %) minimizira kemične in biološke spremembe, vendar pa lahko povzroči fizikalne spremembe npr. krčenje, otrdelost, pokaње in krhkost gradiva.

VPLIV NIHANJA TEMPERATURE IN RELATIVNE VLAĞE

Kot smo že omenili, povzroči nenaden padec temperature hitro zvišanje vlažnosti tudi v prostoru, kjer je vsebnost vodnih hlapov stalna. Posledica te spremembe je kondenz, kar povzroči rast plesni in druge neželene škodljive pojave.

Nihanje temperature in relativne vlağı vpliva tudi na mehanske lastnosti gradiva. Vidne poškodbe so npr. luščenje, zvijanje ter pokaње materialov.

Zmerne spremembe relativne vlağı in temperature, ki se razvijajo postopoma, na gradivu ne povzročajo večjih stresov.

MERJENJE IN BELEŽENJE TEMPERATURE IN RELATIVNE VLAĞE

Pomembno je vedeti, da vrednosti za temperaturo in vlago **vedno podajamo skupaj**, tudi če ob higrometru nimamo dodanega termometra. Relativna vlaga (RV) je vedno odvisna od temperature (T)¹.

V vseh prostorih bi morali imeti nameščene in redno vzdrževane naprave za spremljanje in beleženje sprememb temperature in relativne vlağı. Spremljanje in beleženje klimatskih pogojev je zelo pomembno, saj nam zapisi dokumentirajo obstoječe klimatske pogoje, služijo pa tudi kot argument pri zahtevi za postavitev klimatskih kontrol ter nadzorujejo klimatsko-kontrolne aparate – če delujejo pravilno in omogočajo želene pogoje. Če naprave za spremljanje klimatskih pogojev zaznajo v okolju vidno spremembo, je treba zapise nemudoma posredovati odgovornim, da dajo navodila za nujne in hitre ukrepe.

Temperaturo merimo s termometri, ki so preproste, cenovno ugodne in natančne naprave. Źal merjenje vlağı ni tako enostavna zadeva. Obstaja vrsta higrometrov, ki so različno cenovno dosegljivi, preprosti za rokovanje,

1 Bolj podrobno se lahko bralec pouči v IFLA načelih 2005, str. 42-47 ali v sorodnih priročnikih.

zanesljivi, a potrebni rednega umerjanja. (Tabela 1) Na tržišču se dobijo tako ločeni kot kombinirani merilci temperature in vlage. Ne glede na to moramo podatke za temperaturo in relativno vlago vedno meriti, navajati in obravnavati skupaj. Temperatura in relativna vlaga sta med seboj tesno povezani, zato je navajanje ločenih podatkov popoln nesmisel. (povzeto po Lavedrine B., 2003, str. 83-98)

Tabela 1: Vrste higrometrov (povzeto po Lavedrine B., 2003, str. 93)

Vrsta higrometra	Čutilo, princip delovanja	Območje natančnosti merjenja	Optimalna temperatura merjenja	Značilnosti
klasični (na boben ali stenski)	žima, raztegovanje in krčenje ob spremembi vlage	20-80 %	sobna	razmeroma poceni natančnost $\pm 5-15$ % natančnost $\downarrow$ če $T \downarrow$ potreben določen čas za meritev umerjanje: 2x mesečno
psihometer	mokro/suha bučka termometra, primerjava temperatur	5-100 %	0-100° C	natančnost $\pm 2-4$ % potreben določen proces za odčitek umerjanje: 1x letno
elektronski	bimetal, odpornost /odzivnost materiala na RV	5-95 %	od -30° C do $+60^{\circ}$ C	poceni natančnost $\pm 5-15$ % natančnost $\downarrow$ če $T \downarrow$ potreben določen čas za meritev umerjanje: 2x mesečno
higrometer na kem. dovzetno snov	kem. dovzetna snov, nihanje kvarčnega kristala, prekrita s hidrofilnim premazom	/	/	natančnost ± 3 % zelo majhen volumen
higrometer na barvni indikator	barvni indikator, spojina menja barvo v odvisnosti od RV	20-80 %	sobna	poceni natančnost $\pm 10-20$ % Kem. občutljiv

PRIPOROČENE VREDNOSTI ZA TEMPERATURO IN RELATIVNO VLAGO

Pomembno je, da gradivo hranimo v prostorih s čim bolj konstantnimi pogoji, ki niso prevroči ($T_{\max}$ 20° C), kjer zrak ni preveč suh (RV pod 30 %) ali preveč vlažen (RV nad 60 %). Številni poskusi, da bi prišli do 'idealnih' števil za temperaturo in relativno vlago, niso obrodili sadov, nerealno in sila drago pa je ohranjanje enake temperature v zgradbi oziroma skladišču vse leto, še posebej v krajih z ekstremnimi temperaturnimi nihanji. (IFLA načela, 2005, str. 4) Če se temperatura vseeno dvigne nad 20° C, je potrebno skrbno spremljati relativno vlago, da se ta ne dvigne oziroma ne pade pod sprejeto mejo.

V institucijah temperaturo pogosto narekuje človek, in sicer z občutkom, ki je zanj najbolj ugoden, se pravi med 20° C in 22° C za tistega, ki veliko sedi. Ljudje smo precej občutljivi za temperaturne spremembe, manj pa za nihanja relativne vlage, za to pa je žal zelo občutljiva večina domoznanskega gradiva.

Določanje ustrezne relativne vlage je kompromis; nanj v precejšnji meri vplivajo mnogi faktorji:

- narava gradiva,
 - lokalni klimatski pogoji,
 - možnosti, ki so na voljo za nadzor klimatskih pogojev.
- Ob upoštevanju naštetih faktorjev moramo paziti na:
- stopnjo vlage, ki še ohranja gibkost gradiva,
 - stopnjo vlage, ki je dovolj nizka, da upočasnijo škodljive kemične in biološke procese (tvorba kislin, razvoj plesni in mrčesa),
 - stopnjo vlage, ki preprečuje poškodbe na gradivu, opremi in ostenju, nastale zaradi kondenzacije v hladnem vremenu.

Tabela 2: Priporočljive vrednosti T in RV za trajno hrambo domoznanskega gradiva (povzeto po Britanski standard BS 54 54, 2000 in IFLA načela ... 2006)

VRSTA GRADIVA	T ± 1 0C na dan	RV ± 5 % na dan	Svetloba
Papirno gradivo pogosto v rabi	16° - 19° C	45 % - 60 %	stalno: tema občasno: dovoljena lokalna osvetlitev pri delu v depozu: 300 do 500 luxov
Papirno gradivo redko v rabi	Max 15° C	45 % - 60 %	
Pergamentno gradivo	Max 15° C	50 % - 60 %	
Foto pozitivni ČB	Max 18° C	30 % - 40 %	
MF in foto negativni ČB	Max 16° C	30 % - 40 %	
Foto nitratni	Max 11° C	30 % - 40 %	
Foto barvni	Max 2° C	30 % - 40 %	
ČB acetatni in poliesterski film	Max 16° C	30 % - 40 %	
Nitratni film	Max 4° C	ok. 50 %	
Barvni film	do 5° C	30 % - 40 %	
Strojno berljivi (optični, magnetni in digitalni) pogosto v rabi	16° - 19° C	30 % - 40 %	
Strojno berljivi (optični, magnetni, digitalni) redko v rabi	Max 15° C	30 % - 40 %	

VPLIV LOKALNIH KLIMATSKIH POGOJEV NA RELATIVNO VLAGO

Če je temperatura v skladišču občutno nižja od temperature v prostoru, kjer se gradivo uporablja, ga je nujno potrebno aklimatizirati v predprostoru, da preprečimo vpliv kondenza na gradivo.

Plesen

Pri zatiranju plesni je najpomembnejša kontrola klimatskih pogojev. Razkuževanje s kemijskimi sredstvi ni dovoljeno, ker škodujejo tako ljudem kot gradivu in ne preprečujejo plesni.

2 ONESNAŽENOST ZRAKA

Onesnaževalci zraka so zelo raznoliki, najpogostejše gre za različne kemično aktivne pline, hlape in trdne delce (prah). Onesnaženost je največkrat povezana z okoljem v večjih mestih, z industrijo in je med tistimi vplivi, ki škodijo papirju in drugim materialom, ki sestavljajo domoznansko gradivo.

ONESNAŽENOST S PLINI

Škodljivi plini se največkrat sproščajo pri izgorevanju različnih kuriv. Tako se žveplov dioksid, žveplov vodik in dušikov dioksid vežejo z vodo, ki jo vsebuje zrak. Nastanejo kisli produkti, ki poškodujejo gradivo. Ozon je zelo močan oksidant, ki izjemno poškoduje vse gradivo organskega izvora in je produkt kombinacije dnevne svetlobe in dušikovega dioksida. Sprošča se pri elektrostatičnih filtrirnih sistemih, ki se uporabljajo v nekaterih klimatskih napravah in elektrostatičnih fotokopirnih strojih. Pri gorenju in tlenju organskih materialov, kot so na primer filmi, barvni premazi, nevnetljivi premazi in lepila se lahko sproščajo škodljivi plini. Tudi les, še posebej

hrastov, brezov in bukov, izloča kisline, vulkanizirana guma pa žveplove hlape, ki so še posebej škodljivi za nekatere vrste gradiv, na primer za fotografije. Vsa oprema, materiali in premazi v skladišču in pri transportu morajo biti predhodno testirani po uveljavljenih metodah, da se ugotovi, če izločajo ali oddajajo škodljive substance.

ONESNAŽENOST S PRAŠNIMI DELCI

Zrak je onesnažen tudi s prašnimi delci umazanije, gre za ostružke, zemlje in drobcev neznanega izvora. Prah in umazanija potegneta nase pline iz ozračja, kar sproži za gradivo zelo nevarne in škodljive kemične reakcije, te lahko pospešujejo tudi rast plesni. Sodobni nosilci, na primer magnetni in optični diski, so še posebej občutljivi za prah in umazanijo. Prah je ponavadi sestavljen iz drobnih delcev kože, mineralnih in rastlinskih drobcov, tekstilnih vlaken, industrijskega dima, maščobe prstnih odtisov in drugih organskih in anorganskih materialov. V tej kemični raznolikosti je tudi cela množica spor različnih plesni in gliv ter mikroorganizmov, ki živijo na organskih prašnatih delcih (zelo ustrezen medij so na primer prstni odtisi). Večina prahu je higroskopična (privlači vlago), kar je še dodatna ugodnost za rast plesni. Istočasno poveča tudi jedkost soli, hidrolizo in sproščanje kislin.

Tabela 3: Možni vzroki onesnaženja (Lavedrine B., 2003, str. 100-101)

SN OV	ONESNAŽEVALEC
aceton	topila, čistilna sredstva
očetna kislina	les, lesno lepilo, barve
mravljinčna kislina	les, iverke, lepila
amoniak	čistilna sredstva, lepila, emulzijske barve
formaldehid	iverke, vezane plošče, lepila
ozon	električne naprave, fotokopirni stroji, laserski tiskalniki
peroksidi	les, cenena lepila, oljne barve
žveplove spojine	človek, volna, vulkanizirana guma
prah	cigaretni dim, cvetni prah, spore, soli, saje, fin pesek ...
tekočine	različni aerosoli
plini	hlapna organska topila, dušikovi in žveplove oksidi

3 SVETLOBA

Knjižnično domoznansko gradivo zase ne potrebuje svetlobe, potrebujemo jo mi, da ga preučujemo, pregledujemo in /ali ogledujemo na razstavah. Kadar skladiščnih prostorov ne uporabljamo, naj bo v njih popolna tema.

Svetloba, tako naravna kot umetna, vidna in nevidna, predstavlja za gradivo potencialno nevarnost, ker potekajo pod njenim vplivom na večini organskih materialov in nekaterih anorganskih snoveh fotokemične in toplotne spremembe. Posledic tovrstnih procesov običajno ne zaznamo takoj, ko pa postanejo vidne, je škoda že nepopravljiva.

Poleg neustreznih klimatskih pogojev (temperature in vlage) in zaradi uporabe je izpostavljenost vidnim in nevidnim žarkom najpogostejši vzrok poškodb na gradivu. Najnevarnejši je vpliv energetsko bogate svetlobe (ultravijolične – UV in dela vidne), ker sproža in/ali pospešuje kemično razgradnjo (fotolizo) materialov, pri čemer se mnoge kemične reakcije lahko nadaljujejo še potem, ko predmete umaknemo z območja svetlobe v temno skladišče. Poškodbe se odražajo kot bledenje oz. spreminjanje odtenka ali barve, pa tudi kot preperelost in krhkost v sami strukturi materiala. Toplotno bogata svetloba (infrardeči del - IR) pa povzroča predvsem fizikalne spremembe, ki prav tako vodijo do trajnih poškodb na materialih. Za branje in pregledovanje črno-belega gradiva so najprimernejše navadne wolframove žarnice.² Imajo nizko vsebnost UV žarkov in ustrezno barvno temperaturo za črno-bele zapise. Navadna žarnica je blizu idealnega vira, le da oddaja precej toplote, je razmeroma velikih dimenzij in je energetsko potratnejša v primerjavi z drugimi viri svetlobe, ki pa so vsi dlje od idealnega. Svetlobni vir, ki trenutno veliko obeta, so svetleče diode (LED). (povzeto po Bizjak G., 2006, str. 108-110)

² Navadnih wolframovih žarnic na žalost ni več možno kupiti.

Tabela 4: Tipičen UV delež sevanja za različne svetlobne vire (CIE 157: 2004)

VIR SVETLOBE	UV vsebnost ($\mu\text{W}/\text{lm}$)
dnevna svetloba	400-1500
volframove žarnice	70-80
volframove halogenske žarnice (tudi UV STOP)	40-170
fluorescenčne sijalke	30-100
metalhalogenidne sijalke	160-700
LED - svetleče diode	<5

Vsi, ki so odgovorni za varno hranjenje gradiva, bi morali upoštevati naslednje:

- Kemične reakcije, ki se sprožijo, če je gradivo izpostavljeno svetlobi, se nadaljujejo še potem, ko jih umaknemo z vira svetlobe in gradivo vrnemo v temno okolje skladišča.
- Škoda, ki jo povzroči svetloba, je nepopravljiva.
- Vpliv svetlobe je kumulativen. Negativen učinek bo enak, če gradivo za krajši čas izpostavimo močni svetlobi ali če je izpostavljeno šibkejši svetlobi dlje časa. 100 luxov (mera za svetlobo) na sliki v času 5 ur pomeni 500 lux-ur, kar je enako, kot bi bila izpostavljena 50 luxom 10 ur.
- Vidni in infrardeči viri svetlobe, kot je sonce ali žareča žarnica, oddajajo toploto. Povečana toplota pa pospešuje kemične reakcije in vpliva na spremembo relativne vlage.

Tabela 5: Stopnje občutljivosti za različne materiale in predmete in dovoljena letna količina sprejete svetlobe (Vodopivec J. et al., 2006, str. 152)

Stopnja občutljivosti	Vrste gradiva	Dovoljena letna količina sprejete svetlobe ($\text{lx}\cdot\text{h}$)
neobčutljivo	keramika, kamen in večina mineralov, emajl, kovine in steklo	ni omejitve
nizka	slike z olji in temperami, nabarvano usnje in les, nekatere plastične mase, črno-bela fotografija	do 84.000 $\text{lx}\cdot\text{h}$ = 200 lx · 420 ur (52,5 dni po 8 ur) = 100 lx · 840 ur (230 dni po 8 ur)
srednja	akvareli, pasteli, grafike in risbe, rokopisi, miniature, slike z vodenimi mediji, tapete, gvaš, barvano usnje	do 42.000 $\text{lx}\cdot\text{h}$ = 50 lx · 840 ur (105 dni po 8 ur) = 40 lx · 1050 ur (131 dni po 8 ur) = 30 lx · 1400 ur (175 dni po 8 ur)
visoka	svila, novejši papir, znamke, barvne fotografije, presojnice in drugo gradivo, ki vsebuje manj obstojna barvila oz. materiale.	do 12.000 $\text{lx}\cdot\text{h}$ = 50 lx · 240 ur (30 dni po 8 ur) = 40 lx · 300 ur (37,5 dni po 8 ur) = 30 lx · 400 ur (44,4 dni po 8 ur)

ZAKLJUČEK

Ustrezni klimatski pogoji so za hrambo knjižničnega domoznanskega gradiva nujni, zato jim je potrebno ob adaptaciji ali novogradnji posvetiti vso pozornost od samega začetka načrtovanja dalje. Zagotoviti jih moramo s primernimi gradbenimi rešitvami npr. pasivne, nizko energetske zgradbe in podobno in ne z energijsko odvisnimi sistemi. Klimatske naprave naj bodo le pomoč pri uravnavanju klimatskih razmer takrat, ko z izbiro lokacije in gradbenimi rešitvami ni res mogoče vzpostaviti zahtevanih pogojev (npr. pri fotografskem, filmskem in digitalnem gradivu).

Kakovostno izvedena toplotna in hidroizolacija zgradbe preprečuje nekontrolirano pronicanje vode in vlage v prostore, vstop in naselitev škodljivcev, pregrevanje in vdor toplega ali onesnaženega zraka. Predvsem se je potrebno vprašati, koliko taka investicija stane kratkoročno in dolgoročno.

OCENA STANJA MATERIALNEGA VARSTVA GRADIVA V DOMOZNANSKEM ODDELKU OSREDNJE KNJIŽNICE CELJE

Janko Germadnik, bibliotekar specialist, Andreja Videc, samostojna bibliotekarka in

Robert Ožura, bibliotekar

Osrednja knjižnica Celje, Muzejski trg 1a, 3000 Celje,

e-pošta: janko.germadnik@knjiznica-celje.si, andreja.videc@knjiznica-celje.si,

robert.ozura@knjiznica-celje.si

tel. +386 3 426 17 14, <http://www.ce.sik.si/>

IZVLEČEK

V letu 2010 zgrajeno novo poslopje knjižnice v Celju je pod eno streho združilo tri prej ločene mestne lokacije. Fond domoznanskega oddelka se je iz prejšnje mansarde deloma preselil v prosti pristop v II. nadstropju, deloma pa je kot prej shranjen v (novi) mansardi knjižnice. Čeprav je gradivo v prostem pristopu fizično bolj postavljeno, so se zanj pogoji hranjenja glede na preteklo situacijo nesporno izboljšali. Za domoznansko gradivo v mansardi pa je mogoče ugotoviti, da se pogoji hranjenja v novem objektu niso izboljšali. Temperatura v mansardi zlasti med kurilno sezono bistveno presega dovoljeno mejo, nivo zračne vlage pa je absolutno prenizek. Dodatno nevarnost predstavljata še možnost izliva vode skozi stropno ploščo (centralno ogrevanje, klima). Z dodatno opremo in gradbenimi posegi bo potrebno odpraviti ali vsaj bistveno omiliti najbolj kritične okoliščine hranjenja.

ABSTRACT

Celje Public Library premises were built in the mid 1960s and renovated in 2010. In that year all library departments moved into the same building. In the new building part of Local history collection was moved into free access section of the library and the rest of it is stores in a storage area in the renovated attic of the building.

Although the collection in free access is physically more exposed, the conditions of storage compared to the previous situation undoubtedly improve. For the fonds situated in attic, storage conditions have not improved. Temperature and humidity level do not meet standards, particularly in the winter season, when temperatures are constantly too high, and the level of humidity is absolutely too low.

The possibility of water outflow through the ceiling tile (central heating, air conditioning systems) represents additional threat. Improved equipment and construction operations will be needed to eliminate or at least significantly mitigate the most critical conditions of storage.

UVOD

Domoznanski oddelek Osrednje knjižnice Celje je bil ustanovljen leta 1976 pod imenom Oddelek za posebne zbirke, dokumentacijo in raziskovalno dejavnost. Fond Domoznanskega oddelka Osrednje knjižnice Celje sestavljajo številne zbirke. Najobsežnejša je zbirka del z domoznanskimi vsebinami, ostale pa so zbirka celjskih avtorjev, celjskih tiskov, rokopisna zbirka, zbirka redkih in starih tiskov, faksimiliranih izdaj, kartografska zbirka z zgodovinskimi in etnografskimi atlasi ter splošnimi in tematskimi zemljevidi ter načrti mest predvsem slovenskega ozemlja, zbirka razglednic, grafik, plakatov, ekslibrisov in drobnih tiskov. Domoznanski oddelek hrani tudi periodiko domoznanskega značaja, zbirko mikrofilmov slovenskega in lokalnega periodičnega tiska ter zbirko celjskih raziskovalnih nalog od samega začetka gibanja »Znanost mladini«. Po poročilu iz leta 2010 gre za cca. 47.000 enot gradiva, ki je po vsebini, tipu, vrednosti, materialih, zahtevah hranjenja in stopnji ohranjenosti zelo raznoliko. V celoti je domoznanskemu oddelku na razpolago 325 m² prostora. Kapacitete domoznanskega oddelka ustrezajo količini gradiva glede na standarde za splošne knjižnice.

Poslopje Osrednje knjižnice Celje je bilo zgrajeno leta 1968. Z namenom združitve vseh mestnih oddelkov in postavitvijo gradiva v prosti pristop je bil v letih 2007-2009 stavbi dograjen prizidek. V tem obdobju je potekala tudi adaptacija celotnega objekta.

Gradivo domoznanskega oddelka je v II. nadstropju stavbe postavljeno v prostem pristopu, večina gradiva pa je shranjena v mansardi. Veliko prostorsko pridobitev v mansardi predstavljajo premične arhivske police, dragocenejše gradivo je shranjeno v ognjevarnih omarah, večji formati pa v ustreznih predalnikih. Glede na metodologijo, s katero smo se lotili ocene razmer, v katerih se gradivo nahaja (Deniša, Vodopivec, Metodologija za pripravo ovrednotenja razmer v arhivskih depojih ..., 2007), ugotavljamo, da okoliščine v novem objektu knjižnice večinoma ne ustrezajo zahtevam hranjenja tovrstnega gradiva. Medtem ko so pogoji za gradivo v prostem pristopu kljub nezadostni stopnji fizične zaščite sprejemljivi, je mansarda kritična zaradi klimatskih razmer (visoke temperature, suh zrak v kurilni sezoni) in možnosti izlivov vode skozi strop (centralna kurjava, klima). Deloma se bodo pomanjkljivosti v prihodnje dale popraviti oz. odpraviti, deloma pa se ponavlja stara zgodba, ki se ob gradnji tovrstnih javnih objektov vedno znova reciklira: tovrstne dejavnosti vedno znova tlačimo na lokacije ali v objekte, ki ne omogočajo optimalnih razmer ne za ljudi in ne za gradivo. V nadaljevanju je stvari mogoče samo blažiti, odpraviti pa ne.

PREGLED STANJA PO DEJAVNIKI TVEGANJA

1 NEPOSREDNA FIZIČNA SILA

1.1 ZRUŠITEV STAVBE

Pogostnost: Še nikoli.

Scenarij: Čeprav potresi pri nas praviloma ne dosegajo velikih jakosti, so lahko njihovi učinki zaradi plitvih žarišč precej hudi. Potresni sunki, ki jih je celjsko območje doživelo v novejšem obdobju, niso opazno poškodovale knjižničnih poslopij, tudi tistih ne, ki niso bila protipotresno grajena. Potres, ki bi presegel predvidevanja in dosežanje izkušnje našega območja, bi sicer lahko povzročil odpadanje montažnih stropov, zrušenje nosilnih betonskih plošč pa bi bilo mogoče le ob potresu najhujših razsežnosti. Večja verjetnost je, da bi gradivo lahko poškodoval odpadli gradbeni material s stropa, iz počenega ogrevalnega in klimatskega sistema pa bi lahko gradivo zalila voda.

V prostem pristopu bi lahko povzročil prevrnitev knjižničnih regalov.

Škoda: Ob eventualnem zrušenju stropa oziroma stavbe bi bilo vse gradivo fizično poškodovano in neurejeno, izliv vode pa bi umazanijo spravil tudi v globlje plasti gradiva (zlasti knjig).

Vedeti moramo: Po kako visokih protipotresnih standardih je bila stavba grajena in kako vodotesna (varna zaradi izliva vode) je zgornja betonska plošča.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo bi bilo celotno gradivo v skladišču in prostem pristopu, nekoliko manj pa gradivo v kovinskih omarah in predalnikih.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Nova zgradba, ki je bila predana namenu januarja 2010, ima stavbni skelet iz armiranih betonskih stebrov, nosilne betonske plošče so prav tako armirane, zato menimo, da je potresna ogroženost celotnega, tudi domoznanskega fonda minimalna. Armirani železobetonski skelet preprečuje zrušenje betonskih plošč, čeprav bi se predelne stene morda podrle. V prostem pristopu gradivo zlagamo na police tako, da so enakomerno obtežene. Neknjižno gradivo, kot so mikrofili in razglednice hranimo v standardiziranih škatlah, ki gradivo ščitijo tudi pred fizičnimi poškodbami.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ne predvidevamo.

1.2 DELO Z GRADIVOM

Pogostnost: Pogosto.

Scenarij: Ob večjem povpraševanju uporabnikov in večji gostoti obiska je mogoče, da strokovni delavci zaradi naglice gradivo v skladišču obravnavamo fizično manj pozorno. Ob jemanju knjižnega gradiva s polic v skladišču so ogroženi zlasti zgornji deli hrbtišč, mogoče pa so tudi poškodbe vezave, hrbta in listov, če uporabniki gradivo uporabljajo s premalo občutka.

Gradivo v prostem pristopu je dostopno vsem obiskovalcem, zato lahko pride do poškodb ob jemanju knjižnega gradiva s polic. Do poškodb prihaja tudi zaradi slabe kakovosti vezave, čeprav z gradivom ravnamo normalno. Pri gradivu na mikrofилmskih trakovih se možnost poškodb večja z naraščajočo pogostostjo izposoje strankam v čitalnici (kljub video in osebni nadzoru) in v primeru, ko so uporabniki nevešči ravnanja s tovrstnim gradivom.

Škoda: Mehanske poškodbe gradiva, ki gradivo trajno onesposobijo oz. povzročijo zaradi specialnih popravil visoke stroške.

Vedeti moramo: Kako prilagoditi način uporabe tipu gradiva (npr. redkosti in dragocenosti je mogoče uporabljati samo ob omejitvah in pod nadzorom strokovnega delavca), s kakšnimi napotki izročiti gradivo v uporabo, uporabnika po potrebi opremiti z zaščitnimi rokavicami in ga nadzorovati.

Del zbirke, ki je ogrožen: Predvsem raritete (redkosti), originalno časopisje na slabem papirju in vsebine, ki so za celjsko okolje dragocene in jih knjižnica trajno hrani, ter novejša broširana gradivo slabše vezave.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V skladišču imajo neposreden dostop do gradiva samo strokovni delavci, raritete (redkosti) so še posebej spravljene v kovinske omare, fizični kontakt z originalnim gradivom načrtno zmanjšujemo s prenosom vsebin na druge medije (mikrofilmi, digitalno okolje). Reden nadzor nad uporabo gradiva v prostem pristopu, ovijanje gradiva z zaščitno folijo in knjigoveška popravila poškodovanega gradiva.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Uporabe gradiva v prostem pristopu in v čitalnici ni mogoče vedno nadzorovati neposredno, ob pomanjkanju kontrole je mogoč tudi prenos gradiva v druge čitalniške predele v stavbi; varnostni sistem reagira namreč šele pri iznosu gradiva iz stavbe. Nevestno ravnanje z gradivom lahko povzroči trajne posledice.

2 KRAJA IN VANDALIZEM

2.1 ZUNANJI STORILCI

Pogostnost: Občasno.

Scenarij: Do gradiva v skladišču in pisarnah uporabniki nimajo neposrednega dostopa, zato nevarnost tovrstne odtujitve nastopi šele ob uporabi gradiva v čitalnici. Domoznanski fond v skladišču večinoma ni opremljen tako, da bi na odnašanje gradiva iz stavbe reagiral varnostni sistem ob izhodu, zato je odtujitev mogoča. Prav tako je mogoče gradivo poškodovati, saj zlasti notranjosti knjig ne moremo pregledovati po vsaki uporabi. Do gradiva v prostem pristopu imajo uporabniki dostop, zato nevarnost odtujitve obstaja. To gradivo je opremljeno z nalepkami RFID, ki bi ob odnašanju gradiva iz stavbe sprožile varnostni sistem. Kljub temu je možen izhod npr. skozi službeni izhod.

Škoda: Kraja običajno predstavlja trajno izgubo določene vsebine, ki je včasih ni mogoče nadomestiti, poškodbe (zlasti mehanskega izvora) pa je večinoma mogoče sanirati.

Vedeti moramo: Evidentirati tudi čitalniško izposajo, uporabnika posebej opozoriti, naj gradivo uporablja samo v domoznanski čitalnici. Vsi uporabniki ne poznajo sistema univerzalne decimalne klasifikacije, zato lahko pride do nenamerne založitve gradiva.

Del zbirke, ki je ogrožen: Praktično vse gradivo.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Izposoja se evidentira, uporabnik je znan, učinkujejo pa tudi kamere, ki nadzorujejo gibanje in početje v javnih delih objekta.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Uporabnik ne upošteva vedno knjižničarjevih navodil in se z gradivom, ki se naj bi uporabljalo samo v domoznanski čitalnici, lahko giblje po celi stavbi, ne da bi s tem bistveno kršil pravilo čitalniške izposoje. Knjižničar ob odhodu v skladišče zapusti prostor, zato uporabe gradiva ne more nadzorovati neposredno.

2.2 ZAPOSLENI

Pogostnost: Še nismo zabeležili.

Scenarij: Zaposleni lahko zlasti ob poznavanju šibkih točk varovalnega sistema gradivo odtuji. Lahko si ga tudi izposodi brez evidentiranja.

Škoda: Popolna izguba gradiva.

Vedeti moramo: Ali so zaposleni nagnjeni h kraji, kakšen je sistem varovanja in kakšno je ukrepanje oz. kakšne so posledice takšnega dogodka.

Del zbirke, ki je ogrožen: Posamezni deli celotnega korpusa (zlasti vrednejši in redki deli domoznanske zbirke), čeprav seveda vsega gradiva ni mogoče odtujiti.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Dragocenejša gradiva v omarah je mogoče zakleniti, zaposleni v oddelku se med sabo poznajo, gradivo je tudi popisano in označeno, tako da bi bilo izvor gradiva ob eventualni preprodaji lahko izslediti in storilca odkriti.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Do gradiva imajo dostop praktično vsi zaposleni v knjižnici. Tudi do ključev od omar zaposleni načeloma lahko dostopajo.

3 OGENJ

3.1 KRATKI STIK

Pogostnost: Še nikoli.

Scenarij: Mogoč je požar zaradi napak v napeljavi, preobremenitve, udarca strele itd. Zaradi visokih temperatur, ki bi nastale, se lahko vnamejo plastični in leseni elementi v prostoru, gradivo pa se poškoduje zaradi temperature, dima ali plinov, ki bi ob tem nastali.

Škoda: Knjižno gradivo je v teh primerih največkrat samo poškodovano, zgori pa redko, saj je zlasti stisnjen knjižni blok težko gorljiv. Več škode bi nastalo zaradi dima in posledic gašenja. Bolj je ogroženo listninsko gradivo (rokopisi) in neknjižno gradivo, nevarni so tudi plastični ovitki, ki bi se ob visoki temperaturi stopili.

Vedeti moramo: Kako je speljana električna napeljava, kakšni so protipožarni varnostni mehanizmi in kako ravnati ob požaru.

Del zbirke, ki je ogrožen: Zbirke, ki niso v ognjevarnih omarah (Dom, Ca, Ct, Fcs, Per, slikovna zbirka), gradivo v prostem pristopu.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Napeljava je nova, ni speljana površinsko in tudi ne neposredno ob knjižničnem gradivu. Luči oddajajo minimalno toploto, na stropu so javljalniki požara, na vidnih mestih so nameščeni gasilni aparati, osebje knjižnice pa je formalno usposobljeno za njihovo uporabo.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Zaradi hitre izvedbe del so mogoče napake v sistemu, pomanjkljiva pa je tudi praktična usposobljenost osebja za ukrepanje v primeru požara, kljub temu da obiskujemo tečaje iz varstva pri delu.

4 VODA

1.1 POPLAVNA OGROŽENOST ZARADI SAVINJE

Pogostnost: Dvakrat v preteklih 20 letih (1990 in 1998).

Scenarij: Objekt knjižnice se nahaja v neposredni bližini Savinje in poplave v letih 1990 in 1998 so dosegle in poškodovale znaten del fonda, ki smo ga hranili v kleti. Zelo visoka voda v letu 2010 se k sreči ni prelila preko bregov v notranjost mesta, tako da protipoplavne zdržljivosti zgradbe nismo testirali. V primeru poplave domoznanski fond v mansardi ne bi bil neposredno ogrožen, lahko pa nastopi posredna škoda, saj v primeru zalitja spodnjih prostorov in površine pred knjižnico klimatske naprave ne bi delovale, povečala bi se nevarnost plesni in raznih škodljivih hlapov iz poplavnega mulja, ki bi jih potem po stavbi širil prezračevalni sistem.

Škoda: Hlapi raznih agresivnih snovi bi prihajali po klimatskem sistemu v mansardo, kjer je prezračevanje oteženo, posledica bi bili razni procesi (kemični, biološki) v gradivu (odvisno od snovi, ki bi jih poplava zamesla v sistem).

Vedeti moramo: Kakšni protipoplavni ukrepi so bili izvedeni v objektu in okolici in kako preprečiti širjenje negativnih vplivov poplave preko klimatske napeljave v višje etaže.

Del zbirke, ki je ogrožen: Posredno vse zbirke.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Sedanja stavba je grajena na istem nivoju kot prejšnja, investitor pa je poplavno nevarnost predvidel, vgradil sistem povratnih ventilov, ki naj bi preprečili vdor talnice, stene zgradil na nepropusten način (kesonska gradnja), prav tako je bila v neposrednem okolju izvedena vrsta izboljšav, tako da je stavba uspešno kljubovala zelo visoki vodi leta 2010.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Izredna nepredvidljivost in agresivnost Savinje. Protipoplavni ukrepi, ki v Celju in okolici niso bili izvedeni do konca.

1.2 IZLIV VODE IZ OGREVALNEGA ALI KLIMATSKEGA SISTEMA

Pogostnost: Enkrat v letu 2010 med selitvijo knjižnice.

Scenarij: Na podstrešju knjižnice, nad policami za skladiščenje domoznanskega in študijskega fonda, se nahajata plinska kurilnica in klima. Zgodilo se je, da je voda prodrla skozi betonsko ploščo in montažne strope, ki prekrivajo strop skladišča ter se izlila na knjižnično gradivo. K sreči pomembnejšega domoznanskega gradiva v tistem delu ni bilo, zato večja škoda ni nastopila. Seveda pa bi bilo mogoče, da bi voda po krovni betonski plošči potovala drugače in bi izliv poškodoval vrednejše gradivo.

Škoda: V tem primeru bi bila škoda velika, saj zlasti starejšega gradiva skoraj ni mogoče nadomestiti, prav tako ga je težko popraviti oz. posušiti.

Vedeti moramo: Kako je notranjost prostorov zaščitena pred izlivom vode iz ogrevalnega in klimatskega sistema.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena je praktično celotna zbirka v skladišču (na odprtih policah znatno bolj kot v omarah).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Posebne redkosti hranimo v kovinskih omarah, tako da jih curki vode skozi strop ne morejo doseči neposredno.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Ogrevalni in klimatski sistem imata del svojih vodnih kapacitet nad skladiščem v III. nadstropju, tla pa očitno niso tako izolirana, da bi bila vodotesna.

5 ŠKODLJIVCI

5.1 GLODALCI, MRČES, PLESNI ITD.

Pogostnost: Glodalci in plesni ne, pršice redko.

Scenarij: Glodalcev v novem objektu še nismo odkrili, saj se vabe redno nastavljajo, plesni pa zaradi presuhega zraka niso pričakovane. Na nekaterih starih zemljevidih pa smo pred leti odkrili pršice, ki so povzročale značilne madeže in poškodbe na papirju.

Škoda: Poškodbe papirja ali celo uničenje, če gradiva ne kontroliramo.

Vedeti moramo: Prepoznati moramo znake napada in vedeti, kako škodljivca zatreti.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo v primeru, da se navzame vlage od prstov, vlaga pa predstavlja gojišče mikrokroorganizmov.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Gradivo zaradi uporabe sorazmerno pogosto pregledujemo, pri rari-
tetah je predvidena uporaba bombažnih rokavic, da se prepreči prenos vlage na papir.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Neupoštevanje pravil pri uporabi gradiva, pomanjkljiva kontrola gra-
diva, ki je v redko obtoku.

6 ONESNAŽENOST OKOLJA

6.1 IZPUŠNI PLINI, DRUGE EMISIJE IN PRAŠNI DELCI

Pogostnost: Pogosto.

Scenarij: Prašni delci zaradi filtrov v klimatskem omrežju zahajajo v prostor v manjši meri, večjo nevarnost pa predstavljajo emisije kemičnega izvora v okolju (izpušni plini, industrijske emisije, smog različnih zvrsti), ki jih filtri ne zajamejo. Njihove vplive na gradivo je težje zaznati, prav tako je težko oceniti hitrost procesov, ki jih v gradivu sprožajo.

Škoda: Pospešeno propadanje gradiva (papirja, črnih, vezivnih materialov, usnja itd.).

Vedeti moramo: Poznati moramo zgradbo in obstojnost papirja ter drugih nosilcev informacij, ki so shra-
njeni v skladišču. Poznati je treba atmosferske značilnosti mestnega predela, kjer se objekt nahaja. Dragocene
kose moramo shraniti v klimatsko primernem okolju in čim več pomembnih vsebin digitalizirati.

Del zbirke, ki je ogrožen: Vsa zbirka, še posebej gradivo, natisnjeno na papirju z visoko stopnjo kislosti (zlasti
časopisje).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Klimatski filtri, ki zadržujejo prašne delce, redno čiščenje prostorov
in sorazmerno pogosta kontrola gradiva.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Emisije, ki jih povzroča zlasti rast prometa.

7 OSVETLITEV IN SEVANJE

7.1 NOTRANJA OSVETLITEV

Pogostnost: Vsak dan v delovnem času.

Scenarij: Skladišče nima naravne osvetlitve, osvetljeno je z neonskimi lučmi (UV zaščita), ki so izven de-
lovnege časa ugasnjene. Smatramo, da gradivo na policah zaradi tovrstne osvetlitve ni ogroženo, saj se premične
arhivske police med sabo stikajo in material ni izpostavljen direktni osvetlitvi. Raritete in rokopisi se nahajajo v
kovinskih omarah in so razen ob neposredni uporabi (izposoji) vedno v temi. Tudi sicer svetloba zaradi sistema
zlaganja na police ne pada na tisk neposredno, tako da je možnost bledenja površin zaradi učinkov svetlobe
minimalna.

Škoda: Ne opazamo.

Vedeti moramo: Skrbeti, da so luči izven delovnege časa ugasnjene oz. da se v primeru manjše izposoje luči
prižgejo vsakič posebej.

Del zbirke, ki je ogrožen: Noben del izrazito.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: UV zaščita v svetilnih telesih.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ne prepoznamo.

7.2 ZUNANJA OSVETLITEV

Pogostnost: Za gradivo iz skladišča občasno, v času uporabe v čitalnici. Gradivo v prostem pristopu redno.

Scenarij: Po uporabi odloženo gradivo na čitalniških mizah je zlasti v vročih mesecih v popoldanskem času lahko izpostavljeno direktnemu močnemu soncu, ki poleti pripeka skozi velika stenska okna na južni strani. Okna je mogoče zastreti z avtomatskimi roloji, zato smatramo, da je mogoče gradivo pred neposrednim vplivom zunanje osvetlitve zaščititi.

Škoda: Močni sončni žarki pospešijo v gradivu vse procese, ki jih v tovrstnih materialih (papir, usnje, lepila, črnila) sprožajo močna svetloba, toplota in agresivni UV žarki.

Vedeti moramo: Da neposredna izpostavljenost svetlobi in toploti gradivu škoduje. Gradivo sproti pospravljati z osvetljenih mest in pred močnim soncem redno uporabljati senčila.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki ga bralcem prinesemo iz skladišča za čitalniško uporabo.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Naše poznavanje škodljivih učinkov svetlobe in toplote. Uporabniki spuščajo senčila sami zaradi udobja lastnega delovnega prostora.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Doslej še nismo zaznali.

8 NEUSTREZNA TEMPERATURA

8.1 PREVISOKA TEMPERATURA

Pogostnost: Med kurilno sezono.

Scenarij: Kljub klimatizaciji objekta se temperatura po nadstropjih dviga in doseže svoje najvišje vrednosti prav v mansardnem skladiščnem delu (drugi del mansarde je urejen v pisarniške prostore). V povprečju smo v obdobju med 10. januarjem in 28. februarjem 2011 izmerili temperaturo 23° C, kar je znatno nad priporočeno stalno temperaturo do 20° C.

Škoda: Vsi kemijski procesi v uskladiščenih materialih potekajo bistveno hitreje.

Vedeti moramo: Kateri materiali so najbolj občutljivi, jih shraniti drugje oz. čimprej prenesti na mikrofilm ali v digitalno obliko.

Del zbirke, ki je ogrožen: Zlasti gradivo na manj stabilnem papirju in slikovno gradivo.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Starejša dela so običajno tiskana na kvalitetnem papirju z nizko kislinsko stopnjo, zato so zdržljiva in ohranjena praviloma bolje kot veliko mlajša dela na slabem papirju. Gradivo, pri katerem beležimo najvišjo frekvenco uporabe, postopno digitaliziramo.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Reakcije potekajo kljub vsemu hitreje in če je že papir obstojnejši, so ogrožene druge sestavine: usnje, blago, črnila, veziva itd.

9 NEUSTREZNA RELATIVNA VLAGA

9.1 PRENIZKA RELATIVNA VLAGA

Pogostnost: V zimskem času oziroma med kurilno sezono.

Scenarij: V skladišču smo si v obdobju od 10. januarja do 28. februarja 2011 zapisovali podatke o temperaturi in zračni vlažnosti. Ugotovili smo, da je bila povprečna relativna vlažnost zraka 31,9 %. To so parametri, ki bistveno odstopajo od optimalne stopnje vlage v prostorih, ki naj bi bila konstantna in naj bi se gibala med 40 in 50 % RH. Toplota in suh zrak materiale izsušujeta in jim zmanjšujeta naravno prožnost. Posledično se gradivo lomi in drobi. Po korekciji delovanja prezračevalnega sistema so se vrednosti relativne zračne vlage dvignile na območje med 45 in 55 %.

Škoda: Materiali, ki postanejo drobljivi in lomljivi, niso več primerni za uporabo.

Vedeti moramo: Katero gradivo je posebej občutljivo na klimatske okoliščine, spremljati procese v njem in ga pravočasno rešiti. Če je mogoče, zagotoviti ustrežnejše klimatske pogoje, ostalo pa pospešeno digitalizirati.

Del zbirke, ki je ogrožen: Praktično vsa zbirka, shranjena v mansardi (del domoznanike, celjski tiski, celjski avtorji, raritete, rokopisi, faksimili).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Zavedamo se stanja, gradivo kontroliramo, opremljenost skladišča še ni dokončna.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Ne znamo dovolj dobro ravnati s klimo ali pa klima boljših rezultatov preprosto ne omogoča.

10 IZGUBA OZ. ZALOŽITEV

10.1 NEZNANA LOKACIJA GRADIVA OZ. ZALOŽITEV

Pogostnost: Redko.

Scenarij: Relacija med skladiščem v mansardi in II. nadstropjem, kjer na gradivo počakajo uporabniki, je kratka. Na njej je malo odlagalnih površin, zato za tovrstno založitev gradiva ali celo izgubo ni veliko možnosti. Se pa zgodi, da ob vračanju gradiva knjižničar zaradi naglice ali pomanjkanja zbranosti določen izvod napačno vloži. Posledica je seveda vsaj začasna izguba gradiva, ki se običajno najde ob rednem pregledu zbirke. Gradivo v prostem pristopu iščejo, pregledujejo in uporabljajo bralci sami, zato je možnost začasne založitve velika.

Škoda: Začasna izguba gradiva.

Vedeti moramo: Kako ob različnih kombinacijah števil (v naglici je npr. mogoče 96 prebrati kot 69, zbirka Ca se lahko zamenja s Ct in podobno) iskati gradivo na drugih mestih in da je treba biti ob vračanju gradiva celo pozornejši kot pri iskanju. Ob naglici lahko spregledamo tudi vrstilec UDK in gradivo pospravimo napačno. Ker se isti vrstilci UDK pojavljajo tudi na drugih segmentih knjižnice, lahko pride do zamenjave podlokacije.

Del zbirke, ki je ogrožen: Praktično vse zbirke.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Skladiščni fond ni tako velik in tako malo uporabljen, da bi se gradivo lahko trajno izgubilo. Uporabnike stalno opozarjamo, naj gradivo, ki ga pregledujejo, odložijo na za to namenjene površine. Gradivo potem pospravimo v police knjižničarji.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih nismo zaznali.

Tabela 1 : Dejavniki tveganja v skladišču

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OCENA
Neposredna fizična sila	Zrušitve stavbe	/
	Delo z gradivom	*
Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj	*
	Kraje s strani zaposlenih	*
Ogenj	Kratki stik	/
Voda	Počene cevi centralne napeljave ali hidrantnega sistema	**
	Pušcanje strehe in zamakanje vode od zunaj	*
Škodljivci	Glodalci, mrčes ipd.	/
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini in prašni delci	*
Osvetlitev in sevanje	Notranja osvetlitev	/
	Zunanja osvetlitev	/
Temperatura	Previsoka temperatura	***
Relativna vlaga	Prenizka relativna vlaga	***
Izguba, založitev	Neznana lokacija gradiva, založitev...	*

Ocena dejavnikov tveganja: *** močno ogroža, ** zmerno ogroža, * rahlo ogroža, / ne ogroža

Od teh nevarnosti domoznansko gradivo po subjektivni oceni resneje ogrožajo:

1. Neprimerna temperatura
2. Neprimerna vlažnost zraka
3. Možnost izliva vode iz klimatskega sistema

OCENA NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

Tabela 2: Kategorije nevarnosti v skladišču

	Previsoka temperatura	Prenizka relativna vlaga	Počene cevi centralne napeljave ali hidrantnega sistema
Kako hitro?	3	3	1
Kolikšen je delež poškodb?	1	1	2
Kolikšen del zbirke je prizadet?	2	2	1
Kako pomembno je gradivo?	2	2	2
KATEGORIJA	8 – nujno	8- nujno	6- nujno

Tabela 3 : Dejavniki tveganja v prostem pristopu

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OCENA
Neposredna fizična sila	Zrušitve stavbe	/
	Delo z gradivom	**
Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj	**
	Kraje s strani zaposlenih	*
Ogenj	Kratki stik	/
Voda	Počene cevi centralne napeljave ali hidrantnega sistema	*
	Puščanje strehe in zamakanje vode od zunaj	/
Škodljivci	Glodalci, mrčes ipd.	/
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini in prašni delci	*
Osvetlitev in sevanje	Notranja osvetlitev	/
	Zunanja osvetlitev	*
Temperatura	Previsoka temperatura	*
Relativna vlaga	Prenizka relativna vlaga	**
Izguba, založitev	Neznana lokacija gradiva, založitev...	**

Ocena dejavnikov tveganja: ***močno ogroža, **zmerno ogroža, *rahlo ogroža, / ne ogroža

Od teh nevarnosti domoznansko gradivo po subjektivni oceni resneje ogrožajo:

1. delo z gradivom,
2. tatovi od zunaj,
3. previsoka temperatura,
4. prenizka relativna vlaga,
5. založitev.

Tabela 4: Kategorije nevarnosti v prostem pristopu

	Delo z gradivom	Tatovi od zunaj	Previsoka temperatura	Prenizka vlaga relativna	Založitev
Kako hitro?	2	3	3	3	3
Kolikšen je delež poškodb?	1	3	0	0	1
Kolikšen del zbirke je prizadet?	1	1	1	1	1
Kako pomembno je gradivo?	1	2	1	1	1
KATEGORIJA	6 – nujno	9 – zelo nujno	5 – potrebno	5 – potrebno	5 – potrebno

Tabela 5 : Dejavniki tveganja v pisarni domoznanskega oddelka OKC

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OCENA
Neposredna fizična sila	Zrušitev stavbe	*
	Delo z gradivom	**
Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj	*
	Kraje s strani zaposlenih	*
Ogenj	Kratki stik	*
Voda	Počene cevi centralne napeljave ali hidrantnega sistema	*
	Pušcanje strehe in zamakanje vode od zunaj	/
Škodljivci	Glodalci, mrčes ipd,	*
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini in prašni delci	*
Osvetlitev in sevanje	Notranja osvetlitev	/
	Zunanja osvetlitev	/
Temperatura	Previsoka temperatura	*
Relativna vlaga	Prenizka relativna vlaga	*
Izguba, založitev	Neznana lokacija gradiva, založitev...	*

Ocena dejavnikov tveganja: ***močno ogroža, **zmerno ogroža, *rahlo ogroža, /ne ogroža

Od teh nevarnosti gradivo po subjektivni oceni resneje ogrožajo:

1. delo z gradivom

Tabela 6: Dejavniki tveganja v pisarni domoznanskega oddelka OKC

	Delo z gradivom
Kako hitro?	2
Kolikšen je delež poškodb na gradivu?	1
Kolikšen del zbirke je prizadet?	0
Kako pomembno je prizadeto gradivo?	2
KATEGORIJA	5 - potrebno

ZAKLJUČEK

Domoznanski oddelek Osrednje knjižnice Celje od leta 2010 domuje v II. nadstropju in delu mansarde nove knjižnice. Glede na ugotovitve ocene stanja materialnega varstva gradiva ugotavljamo, da pogoji hranjenja niso zadovoljivi predvsem v mansardi. Gradivo je pogosto izpostavljeno višjim temperaturam od dovoljenih in prenizki relativni zračni vlagi. Še posebej problematične so razmere med kurilno sezono. Dodatno grožnjo predstavlja možnost izliva vode iz predela stropa, čemur smo že bili priča med selitvijo. Nad stropom se namreč nahajajo naprave za prezračevanje in ogrevanje. Kljub temu da smo delavci domoznanskega oddelka med pripravo projektov načrtovanja prenove opozarjali na ustrezne mikroklimatske pogoje hranjenja gradiva, zahteve niso bile upoštevane. Z dodatno opremo in vlažilci bomo skušali povečati relativno zračno vlago v prostoru. Znižanje temperatur v prostoru je delno možno z regulacijo temperature. Če z regulacijo ne bomo dosegli želenih učinkov, bomo zahtevali gradbene posege, da bi zagotovili ustrezne pogoje hranjenja domoznanskega gradiva.

Pri gradivu, postavljenem v prosti pristop, so povečani dejavniki tveganja v kategoriji dela z gradivom. Uporabniki lahko gradivo iščejo in pregledujejo sami, kar povzroči večje tveganje za založitev in kljub varnostnim sistemom tudi za odtujitev gradiva.

Osrednja knjižnica Celje. (foto Andrej Kure)

Prosti pristop domoznanskega oddelka v 2. nadstropju. (foto Andrej Kure)

Hranjenje mikrofilmov. (foto Andrej Kure)

*Hranjenje gradiva v policah
za kompaktno shranjevanje v mansardi.
(foto Andrej Kure)*

*Omare za hranjenje
redkih tiskov.
(foto Andrej Kure)*

*Hranjenje redkih
tiskov.
(foto Andrej Kure)*

OCENA STANJA DOMOZNANSKIH KNJIŽNIČNIH DEPOJEV V OSREDNJI KNJIŽNICI SREČKA VILHARJA KOPER

mag. Peter Štoka, višji bibliotekarski svetovalec, vodja Domoznanskega oddelka,
Ljuba Vrabec, bibliotekarska specialistka
Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper, Trg Brolo 1, 6000 Koper
e-pošta: peter.stoka@kp.sik.si, ljuba.vrabec@kp.sik.si
tel.: +386 5 66 32 613, <http://www.kp.sik.si/>

IZVLEČEK

Koprška knjižnica se nahaja v klasično grajeni zgradbi, kjer so uporabljeni naravni materiali kot so kamen, apneni ometi, leseno ostrešje, opečnati strešniki, betonske etaže, opečnate predelne stene, lesena okna, vrata in podi, ki ustvarjajo človeku in gradivu primerno bivanjsko okolje. Vsi depoji, razen tistega na podstrešju, imajo konstantne vrednosti T (max. 24° C) in RV (cca. 60 %), so zaščiteni pred svetlobnim sevanjem in zamakanjem vode, okna so usmerjena proti SV, v neposredni bližini ni odtokov. Depo za serijske publikacije se nahaja na podstrešju, kjer pa je zaradi slabe toplotne izolacije veliko nihanje v vrednosti T (razpon med 8° – 28° C) in RV (razpon med 30 – 75 %). Zaradi slabih pogojev hranjenja je omenjeno gradivo še bolj izpostavljeno razpadanju, poleg tega pa ga dodatno uničuje pogosta raba. Slednje bo odpravljeno z digitalizacijo časopisnega gradiva. Prostor pa bi morali nemudoma toplotno izolirati, da bi ustvarili primernejše pogoje za hranjenje tovrstnega gradiva.

Z izjemo prostorov kjer hranimo stare zbirke, ki uživajo status kulturnih spomenikov (depo samostanskih zbirk sv. Ane in Marte, Grisonijeva zapuščina, zbirka Rara), so ostali depoji prenatrpani: depo za redne monografske publikacije je že zdaj 150 % zaseden, depo za periodiko pa 280 % zaseden. Zaradi prenatrpanih polic je z gradivom težko pravilno rokovati in zaradi tega obstaja velika verjetnost poškodb na gradivu.

SUMMARY

Koper Central Library with its Local history department and special collections is located in an old palace from 1714 built of natural materials including stone, lime, tile roof, wooden windows, doors and floors which create a microclimate suitable to both man and library materials. The building was renovated in 1977-1979.

There are 8 rooms in which local history materials are held. With the exception of the repositories in the attic others have constant temperature (max. 24° C) and relative humidity (approx. 60%), they are protected from light and water irruption, the windows face north-east and there are no drains in the proximity. In the repositories for periodicals and other special collections in the attic the roof is not insulated and there are oscillations in temperature (8-28°C) and relative humidity (30%-75%). Newspapers are subjected to decay also because of the extensive use and poor quality of paper. Preservation of periodicals could partly be resolved by digitisation. The roof should be insulated and the premises equipped with humidifiers and professional measuring instruments.

Material preservation of the local history materials is mostly endangered because of the space problem, the repositories are packed: according to the national and international library standards the fullness for monographic publications is 150% and for periodicals 280%.

Pregled stanja po dejavnih tveganja

1 NEPOSREDNA FIZIČNA SILA

1.1 ZRUŠITEV STAVBE

Pogostost: Do sedaj še nikoli. Zgradba stoji natanko 300 let.

Scenarij: Zrušitev bi lahko povzročil le potres, kar je zaradi masivne gradnje in kamnitih zidov, ki so široki v povprečju 80 cm, malo verjetno. Poleg tega se Koper nahaja na peščenih tleh in ni posebno potresno ogrožen. Tudi vojaški posegi, z bombardiranjem vred so malo verjetni, saj je zgradba v neposredni bližini koprskе stolnice. V poštev pride zgolj predpostavka z delno zrušitvijo. Če bi ob zrušitvi prišlo še do kratkega stika na električni napeljavi, bi bil neizbežen požar, ki bi poškodoval celotno gradivo razen najdragocenejšega v ognjevarni sobi; zbirka Rara (knjižne raritete in rokopisi) bi ostala nepoškodovana, ker je celotna soba betonska celica, seveda če se ta del zgradbe ne bi zrušil.

Škoda: Ob zrušitvi celotne zgradbe bi verjetno ostalo zelo malo gradiva. V primeru delne zrušitve je velika verjetnost, da bi se ohranilo gradivo v ognjevarni sobi in tisto, hranjeno v ognjevarnih omarah. Najdragocenejše knjige in rokopisi bi tako preživele potres, rušenje in požar.

Vedeti moramo: Stavba (palača) je bila zgrajena pred 300 leti, za potrebe nove knjižnice pa temeljito obnovljena v letih 1977-79. Palača je klasično grajena iz kamna, etaže so betonske, nad zbirkami in pod njimi ni vodovodnih napeljav razen cevi za centralno gretje, ki se nahajajo v tlakih podov. Električna napeljava v depojih je nadometna. Stropi in podi so povečini prevlečeni z lesom, iverko in laminati. Kulturni spomeniki se hranijo v lesenih omarah, ostalo gradivo tako na kovinskih kot lesenih policah. Vrata in okna so lesena. Stopnišče je kamnito.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je vse domoznansko gradivo v 6 depojskih enotah razen 7 - ognjevarne.

Ogroženo je 97 % gradiva.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Gradnja dvojnih debelih nosilnih sten, betonski podi, ognjevarna soba, nepotresno območje, lokacija knjižnice v strogem središču mesta, kjer so izključno kulturni spomeniki (že omenjena stolnica, krstilnica Rotunda, škofijski dvorec, Pretorska palača, Fontego).

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Leseni materiali, kot so prevleke, obloge, vrata, okna, so zelo vnetljivi, sploh v knjižnici, kjer so docela presušeni, bi goreli zelo dobro. Poleg tega lesena streha ni izolirana z nevnetljivimi materiali, ki bi omejili razširitev in hitrost požara. Na srečo se ne bi požar (takoj) razširil na spodnje etaže, ker bi betonski pod na podstrešju zadržal razširjanje slednjega. Tudi nadometna električna napeljava je vnetljiva, goreča guma povzroča uničujoč črn dim, ki bi s sajasto prevleko poškodoval zunanost knjig.

V primeru vojaškega napada pa sta v bližini dva strateška cilja, ki bi lahko ogrozila varnost knjižnice: RTV Koper-Capodistria 300 m, koprsko пристanišče Luka Koper 300 m.

1.2 DELO Z GRADIVOM

Pogostost: Gradivo z oznako kulturnega spomenika se hrani in zelo redko posoja, in to le pod posebnimi pogoji. Postavljeno je v ležeči položaj na policah. Isto velja za serijske publikacije. Z ostalim gradivom se rokuje vsak delovni dan. Največja težava je skladišče za tekoče monografske publikacije v 2. nadstropju, kjer je težje rokovati z gradivom. Največ izposojamo ravno iz omenjenega skladišča.

Scenarij: Gradivo se lahko poškoduje pri jemanju in vstavljanju s polic. Gradivo je ločeno po formatih, da bi čim bolj izrabili prostor. Vendar se vedno najde kakšna publikacija, ki ni pravilno postavljena, le te so najbolj izpostavljene uničenju, zlasti na zgornjem robu hrbtni strani. Možno je tudi, da se knjiga uniči pri jemanju s police, ker so te preveč napolnjene s knjigami. Tudi uporabnik bi lahko poškodoval gradivo v čitalnici, najbolj problematične so stare serijske publikacije. Poškodbe so nastale in nastajajo tudi pri večkratnem reproduciranju. Poškoduje se lahko tudi pri prenašanju (prevažanju) iz depoja v čitalnico ali delovni prostor.

Škoda: Poškodbe bodo samo na delu gradiva. Poškodbe so lahko trajne ali pa jih je možno rešiti z restavracijo gradiva.

Vedeti moramo: Zaposleni bibliotekarji in knjižničarji, ki imajo dostop do gradiva, so dobro usposobljeni za ravnanje z gradivom. To velja tudi za večino zunanjih uporabnikov, ki jih pred uporabo gradiva natančno poučimo o ravnanju z njim. Izvaja se tudi čitalniški nadzor. Čitalnica je ločena od delovnih prostorov s steklenimi vrati, zato je možen nadzor. Uporabnik lahko dobi naenkrat v izposoj v čitalnico največ 4 enote. Če dela ne zaključi v enem dnevu, se gradivo odloži v poseben prostor za kasnejšo rabo.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je gradivo, ki se večkrat uporablja in še ni digitalizirano. Najbolj so izpostavljene serijske publikacije, ki so tiskane na najslabši papir in se vidno uničijo s sprotno rabo. Tiste v mapah so bolj izpostavljene obrabi kot vezane. Zaradi prostorske stiske in neprimerne hrambe, posebno na nižjih policah, so ogrožene tudi tekoče monografske publikacije v depojih v 2. nadstropju. Med policami je od 60-65 cm prosto-

ra, kar onemogoča primerno rokovanje z gradivom tako pri jemanju kot postavljanju na police. Posebno najnižja polica, ki se prične 10 cm nad tlemi, ne bi smela biti v rabi zaradi prahu in težav z rokovanjem z gradivom.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Vse domoznansko gradivo je prostorsko ločeno od ostalega gradiva v knjižnici in se izposoja pod posebnimi pogoji, izključno v čitalnico. Preslikuje se zgolj do 4 strani na enoto, ki ni starejša od 50 let in ki se ne nahaja tudi v drugih oddelkih knjižnice (cca. 50 % domoznanskega gradiva se nahaja kot drugi izvod v drugih oddelkih knjižnice) ter ni velikega formata. Digitalna knjižnica in digitalno slikanje je bistven korak naprej v varovanju knjižne dediščine. Prepovedana je raba bliskavice pri fotografiranju.

Domoznansko gradivo izposoja in pospravlja samo osebje domoznanskega oddelka.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Fotokopiranje, ki pa je zelo redko dovoljeno, in pa večkratna oz. pogosta uporaba gradiva.

2 KRAJA IN VANDALIZEM

2.1 TATOVI OD ZUNAJ – MALI TATOVI

Pogostost: Možno.

Scenarij: Uporabnik bi lahko v čitalnici izkoristil začasno odsotnost oz. zaposlenost knjižničarja in ukradel gradivo. Kraja je mogoča, saj to gradivo ni zaščiteno z varnostnimi čipi.

Prav tako bi lahko med delovnim časom uporabnik »zašel« v domoznanski knjižni depo in gradivo odtujil. Posebne zbirke (kulturni spomeniki) se nahajajo v posebnih prostorih in so uporabniku nedosegljive.

Škoda: Trajna izguba dragocenega gradiva, ki ga ni mogoče nadomestiti.

Dostopnost obiskovalcem: Uporabniki domoznanskega oddelka imajo prost dostop v pisarno in čitalnico, kjer preučujejo gradivo. Do posebnih zbirk ne morejo priti, ker so pod ključem v posebnih sobah – depojih. V prvem nadstropju, v sejni sobi so samostanske zbirke, v drugem nadstropju je v ognjevarni sobi zbirka Rara in depo za tekoče domoznanske monografske publikacije; na podstrešju so serijske publikacije in neknjižno gradivo.

Ključavnice: Vse ključavnice depojev so cilindrične. Ključe hranimo v posebnem sefu v domoznanskem oddelku. Bolj kot ključavnice so problematična vrata, ki so zelo cenena (dva tanka lesena lista, prevlečena s furnirjem in kartonasta notranjost) in niso primerna za varovanje takšnih dragocenosti, saj bi nepridipravi šli dobresedno skozi. Le v ognjevarni sobi so vrata primerna, so protivlomna in protipožarna. Takšna bi morala biti v vseh depojih.

Alarmi: Knjižnica nima alarmnih protivlomnih naprav.

Video nadzor: Pod video nadzorom je le vhod v knjižnico, pa še ta je zgolj v funkciji opozarjanja. Do sedaj še nismo pregledovali posnetkov.

Zaklepanje prostorov in dragocene opreme: Domoznanski depoji so vedno zaklenjeni, tudi v času odprtosti knjižnice.

Pozornost zaposlenih: Domoznanski oddelk je prostorsko ločen od ostalih oddelkov v knjižnici. Načeloma uporabnik ne more zaiti v domoznanske depoje, vendar pa obstaja teoretična možnost, da bi se to zgodilo, če bi zaposleni iz nemarnosti pustili odprt oddelk. Tehnično osebje se nahaja v knjižnici cel dan, kar zmanjšuje možnost vloma in kraje.

Varovanje domoznanskih depojev: V vseh prostorih knjižnice so protipožarni alarmi, ki so neposredno povezani z gasilsko postajo Koper. Okna ne predstavljajo problema, saj so v spodnji medetaži zaprta s polkni, v zgornjih nadstropjih pa višina onemogoča tatvino.

Nadzor v čitalnici: Nadzor v čitalnici je občasen, sicer pa je možnost vpogleda iz pisarne. Čitalnica je ločena od pisarne s steklenimi vrati.

Del zbirke, ki je ogrožen: Potencialno je ogroženo tisto gradivo, ki je za krajši čas dostopno uporabniku v čitalnici.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Domoznanski oddelk ima ločene prostore v knjižnici. Odprtost zagotavljajo samo zaposleni v oddelku, sicer ostaja zaprt.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Nevarnost povečuje prenos gradiva v čitalnico in od tam možna odtujitev s strani uporabnika v času odprtosti knjižnice in seveda že omenjen dostop do prostorov v času odprtosti knjižnice.

2.2 KRAJE S STRANI ZAPOSLENIH

Pogostost: Zanimarljiva.

Scenarij: Ključe domoznanskega oddelka ima poleg zaposlenih tudi tehnično osebje. Tako se kraja gradiva s

strani zaposlenih omeji na ozek krog ljudi. Zaposleni bi lahko vedno odtujili gradivo, tehnično osebje le v času odsotnosti zaposlenih ali v sodelovanju z njimi.

Škoda: Popolna izguba gradiva, še posebej če gre za zbirateljstvo in ne prodajo, saj je takemu gradivu skoraj nemogoče slediti.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je vse gradivo razen tistega najdragocenejšega v ognjevarni sobi, kjer je dostop omogočen zgolj zaposlenim na oddelku.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Možnost kraje s strani zaposlenih je minimalna. Zaposleni imajo spoštljiv odnos do kulturne in pisne dediščine ter se trudijo gradivo čim bolj zavarovati in preprečiti možne zlorabe.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Vsi zaposleni imajo dostop do gradiva, ki je za krajši čas v čitalnici pri uporabniku. Določeni imajo tudi dostop v sejno sobo (samostanske zbirke), tehnično osebje v vse prostore razen v že omenjeno protipožarno sobo.

3 OGENJ

3.1 KRATEK STIK

Pogostost: Zanemarljivo.

Scenarij: Do kratkega stika bi lahko prišlo predvsem v času, ko so v stavbi zaposleni, saj je takrat največ naprav pod električno napetostjo. Prav tako so v vseh prostorih požarni senzorji, ki bi dim takoj zaznali in bi varnostna služba, s katero smo povezani, organizirala gašenje ali pa bi požar pogasili zaposleni, saj so gasilni aparati v vsaki etaži.

Škoda: Gradivo v požaru lahko zgori ali se poškoduje zaradi prahu. Dodatne poškodbe na gradivu lahko povzročijo še dim, prah in saje.

Vedeti moramo: Kakšne vrste gasilnih aparatov imamo v prostoru, koliko jih je, kako hitra bo gasilska intervencija, kako redno se preverja delovanje javljalnikov požarov, katere uslužbenke obvestiti in kako so zaposleni usposobljeni za pomoč v primeru požara.

Vedeti moramo, koliko so ognjevarni zunanji in notranji materiali. Večina notranjih materialov je gorljivih (les, parket, laminati).

Del zbirke, ki je ogrožen: Potencialno je ogroženo vse gradivo, najbolj pa tisto, ki je najbližje izvoru ognja. Teoretično je ogroženo vse gradivo, ki se ne nahaja v ognjevarnih omarah in ognjevarni sobi.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba je zgrajena oz. obnovljena tako, da je varna. Prostori imajo senzorje dima povezane z gasilsko postajo. Zgradba je bila obnovljena v letih 1979-80, vse etaže so betonske. Stropnišče je široko in lahko dostopno za morebitno posredovanje gasilcev. Ognjevarne omare se nahajajo na hodniku, kjer je relativno manj vnetljivih snovi.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Okna s polkni, vrata, talne obloge, streha, leseni stropi, omare knjižnih kulturnih spomenikov, vse je iz vnetljivih materialov, iz lesa.

4 VODA

4.1 PUŠČANJE STREHE

Pogostost: Deloma skozi dimne odprtine, tudi strešniki se lahko poškodujejo in dopustijo puščanje zaradi močne burje in poletnih neviht.

Olajševalne okoliščine: Streha je bila prekrita na novo med obnovo poslopja v letih 1979-80.

4.2 VDOR PODTALNICE

Pogostost: Nemogoče. Poslopje se nahaja na najvišji točki mesta in pod zgradbo ni vodnih virov. Tudi naraščanje morja ne bi doseglo knjižnice, ki se nahaja 11 m n. m. v.

Vedeti moramo: Kako pogosta so bila v zadnjem času neurja in v katerih letnih časih je nevarnost največja. Koliko so spodnje police dvignjene od tal. Kakšna je možnost vdora meteornih vod in kako so vzdrževani odtoki.

Vsi domoznanski depoji so v zgornjih nadstropjih, zato nevarnost vdora vode skoraj ne obstaja.

Naše območje ni pretirano deževno, zato je ta možnost zanemarljiva. Prav tako še ni bilo zabeleženo, da bi se kaj takega že zgodilo. Če pa bi se, bi bilo to pronicanje vode dolgotrajno in bi to hitro ugotovili in gradivo zavarovali.

Del zbirke, ki je ogrožen: Pravzaprav domoznansko gradivo ni ogroženo, ker so vse zbirke v višjih prostorih zgradbe.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Področje, kjer je knjižnica, ni poplavno ogroženo in do danes še ni bila zabeležena poplava ali vdor vode. Dolgotrajno pronicanje vode bi hitro zaznali, saj smo na to pozorni vsi zaposleni (še posebej hišnik, ki vsako jutro opravi varnostni obhod).

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ni.

4.3 POČENE CEVI CENTRALNE NAPELJAVE

Pogostost: Mogoče.

Scenarij: Na ceveh centralne kurjave, ki vodijo do radiatorjev, lahko pride do okvar in voda lahko začne iztekati. V ceveh centralne kurjave pa je premalo vode, da bi lahko ogrozilo gradivo.

Vedeti moramo: Kje potekajo cevi centralne kurjave, kako stara je napeljava. Centralna napeljava je razmerno nova, saj je bila ob obnovi popolnoma zamenjana.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je gradivo, ki je na nižjih policah.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Centralna napeljava je nova. Zaposleni (predvsem tehnično osebje) smo pozorni na dogajanje v prostorih.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ni.

5 ŠKODLJIVCI

5.1 MIŠI, MRČES ...

Pogostost: V novih prostorih po obnovi še ni bilo zabeleženo.

Scenarij: Lahko bi se zgodilo, da bi glodalci ali druge žuželke oz. mrčes prišli v domoznanske depoje, mogoče tudi z okuženim gradivom in tega ne bi zaznali. Gradivo bi se poškodovalo, prostor pa bi se onesnažil z iztrebki. Prav tako je v lesenih oknih možna naselitev lesnega črva in tudi drugih žuželk, ki bi potencialno lahko ogrozile tudi knjige.

Škoda: V primeru dolgotrajne naselitve miši oz. glodavcev bi lahko prišlo do razjedanja papirja v rokopisih, knjigah ... in iztrebkov v prostoru.

Vedeti moramo: Kako postopati pri zatiranju škodljivcev.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo v depojih ni ogroženo. Prostor je redno čiščen in vzdrževan, zato je zelo majhna možnost naselitve glodavcev ali drugega mrčesa.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Možnosti skoraj ni. Prostori se redno čistijo in pregledujejo.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Lesena okna in lesene obrobe ob oknih so možna lokacija za zareditev mrčesa.

6 ONESNAŽENOST OZRAČJA

6.1 IZPUŠNI PLINI IN PRAŠNI DELCI

Pogostost: Minimalna.

Scenarij: Če bi prišlo do večjih gradbenih posegov in bi to zahtevalo vrtanje, brušenje, podiranje, bi bilo gradivo potencialno ogroženo. Gradivo je namreč na odprtih policah in na ta način ni zaščiteno.

Škoda: Sledi prahu bi bile v tem primeru povsod po gradivu.

Vedeti moramo: Ali so načrtovani kakšni gradbeni posegi, kako gradivo zaščititi. Kako je urejeno prezračevanje, kako pogosto se briše oz. sesa prah.

Del zbirke, ki je ogrožen: Celotno gradivo v zbirki.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Knjižnica se nahaja v mestnem središču, kjer ni veliko prometa. Prezračuje se v jutranjem času z odpiranjem oken, ki pa se kasneje zatesnijo. Čistilke tudi redno čistijo prah.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Neposredna bližina koprskega пристanišča, ki s svojo dejavnostjo onesnažuje mesto s prašnimi delci. Na srečo je terminal za razsuti tovor na ankaranski strani, kar pomeni, da bi lahko onesnažili knjižnico zgolj s severnim vetrom, poimenovanim »tramontana«, ki pa je zelo redek in sunkovit, zaradi česar so takrat okna zaprta.

7 OSVETLITEV IN SEVANJE

7.1 NOTRANJA OSVETLITEV

Pogostost: Vsak dan.

Scenarij: Gradivo je ob uporabi v čitalnici izpostavljeno naravni in umetni svetlobi, prav tako ob reproducira-

nju gradiva (fotografiranje). Gradivo je tudi izpostavljeno svetlobi v primeru večje razstave. Tudi v ognjevarni sobi se gradivo občasno izpostavi osvetlitvi z umetno svetlobo.

Škoda: Določeno gradivo je ves čas sicer na naravni svetlobi (ne direktno na soncu) na odprtih policah, ob slabem vremenu pa so prostori ob uporabi osvetljeni tudi z umetno svetlobo. Posebne zbirke se nahajajo v temnih prostorih, gledajo na sever, pri ogledu si pomagamo z umetno osvetlitvijo.

Vedeti moramo: Kako gradivo hraniti, da ga zavarujemo pred svetlobo, kako pogosto so prižgane luči, ali uporabljamo posebne žarnice z UV zaščito. Kako dolgo bo trajala razstava, kako bo gradivo zaščiteno.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena je celotna zbirka v dneh, ko je zunaj malo svetlobe, saj je potrebno potem prostor dodatno osvetliti z notranjo razsvetljavo. Ob razstavah in ogledih pa je ogroženo predvsem gradivo, ki je takrat izpostavljeno.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Gradivo se redko razstavlja.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Gradivo je v prvem nadstropju v prostoru z okni. Predvsem je to del domoznanskega oddelka, kjer je poleg zbirke tudi delovno mesto strokovnih delavcev.

Ob slabem vremenu in šibki zunanji svetlobi je prostor osvetljen z lučmi.

7.2 ZUNANJA OSVETLITEV

Pogostost: Vso gradivo. Dodatno pa še ob uporabi gradiva v čitalnici.

Scenarij: Ob uporabi gradiva v čitalnici bi lahko prišlo do direktnega vpliva dnevne svetlobe (sonca) na gradivo.

Škoda: Zanimarljiva.

Vedeti moramo: Ali je gradivo shranjeno v ustreznih omarah, ali so okna zavarovana pred vplivi svetlobe, kako uporabnika v čitalnici osvestiti v zvezi s preprečevanjem zunanjih svetlobnih vplivov.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Gradivo se nahaja v naravno osvetljenih depojih razen v ognjevarni sobi, kjer ni nobenega okna. Zaradi pretežno severne lege depojev ni direktnega osvetljevanja. Prav tako je možno z lesenimi polkni zastreti okna. Gradivo ni direktno izpostavljeno soncu. Pri razstavljanju gradiva poskrbimo, da gradivo ni izpostavljeno direktni osvetlitvi. Tudi žarnice v razstavnih prostorih so 30 W.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Domoznanska čitalnica in pisarna sta na južni strani. V čitalnici se nahaja zasebna knjižnica grofa Grisonija. Težave s premočno svetlobo odpravljamo s polkni oziroma z debelejšimi platnenimi zavesami.

8 NEUSTREZNA TEMPERATURA IN VLAGA

Pogostost: Konstantno.

Scenarij: V domoznanskih depojih ni urejenega avtomatskega uravnavanja temperature in vlage. Le-ti sta odvisni od notranjih (ogrevanje) in zunanjih (toplota, mraz) dejavnikov, ki vplivajo na spreminjanje temperature in vlage v prostoru. V teh prostorih ni idealnih razmer za hranjenje tovrstnega gradiva. Zanesemo se lahko na »naravno« klimo, ki je za prostore kamnite gradnje vsekakor značilna. Debele stene in način gradnje vplivajo na dokaj konstantno temperaturo in vlažnost v prostorih. Prav tako spremembe zaradi takšne gradnje niso hitre in skokovite. Je pa res, da tako temperatura kot vlažnost nista idealni. Temperature cca. 17° C in relativne vlažnosti 55-60 % v teh prostorih ne dosegamo. Povprečna temperatura v teh prostorih je 20-24 °C, vlažnost pa niha od 30-35 %, ko piha burja do 75 %, v deževnem času in prehodih med letnimi časi. V povprečju je vlažnost 60 %.

Škoda: Gradivo bi se lahko izsušilo oz. navlažilo in postopno propadlo.

Vedeti moramo: Ali ima prostor klimatsko napravo, ki uravnava temperaturo in vlago, kakšne so ustrezne vrednosti temperature in vlage za posamezno gradivo, kako pogosto odčitavamo temperaturo in vlago.

Depoji nimajo avtomatskega reguliranja vlage in temperature. Zanesemo se zaenkrat lahko le na »naravno« klimo stare, sicer obnovljene zgradbe. Temperaturne razmere niso idealne, je pa res, da skokovitih sprememb in nihanj ne zaznavamo razen v primerih daljšega deževnega ali suhega obdobja. Temperaturo in vlažnost odčitavamo dnevno razen ob vikendih, ko je knjižnica zaprta.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je vse gradivo, zlasti tisto na podstrešju v poletnem času zaradi visokih temperatur.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Zanesemo se lahko na »naravno« klimo stare kamnite zgradbe, ki ne dovoljuje nenadnih in velikih temperaturnih sprememb.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: To so predvsem vedno hitrejša in skokovita vremenska spremembe v naravi, ki bi lahko vplivale tudi na spremembe v samih prostorih. V deževnem obdobju je vlaga do 75 %, v su-

šnem pa 30-35 %. Podstrešje ni izolirano, zato je v poleti časopisje izpostavljeno visoki relativni vlagi in visokim temperaturam, ki presegajo 30° C.

9 IZGUBA OZIROMA ZALOŽITEV

9.1 NEZNANA LOKACIJA GRADIVA, ZALOŽITEV

Pogostost: Zaradi bogatega fonda se gradivo občasno izposodi za razne predstavitve in razstave tudi izven knjižnice. Isto velja za gradivo, ki se izposoja v čitalnico. Zelo moramo biti pozorni, da se raznovrstno gradivo pospravi na pravo mesto, sicer je založeno ali izgubljeno.

Scenarij: Ob vračanju gradiva bi lahko prišlo do začasne založitve, če ga oseba, ki ga vrača, ne vrne na pravo mesto.

Škoda: To lahko povzroči veliko težav in negodovanja, saj se gradivo ne najde, ko ga uporabnik išče. Prav tako lahko pride do založitve za dalj časa in potem ne vemo, ali je gradivo res založeno ali je prišlo do kraje.

Vedeti moramo: Kdo je gradivo izposodil v čitalnico, ali je bilo gradivo vrnjeno. Kdo naj bi gradivo vrnil na pravo mesto, kako pogosto je gradivo založeno.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki se izposoja v čitalnico za uporabnika ali za reproduciranje, ali gradivo, ki se odbere za razstavo.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Zaradi večje kontrole smejo gradivo izposojati in pospravljati samo zaposleni v domoznanskem oddelku.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Tudi vsi varnostni ukrepi proti takim dogodkom včasih niso dovolj uspešni, saj je tu prisoten človeški faktor.

Ocena nevarnosti po Michalskem

1 DELO Z GRADIVOM

Kako hitro? 2

Gradivo se poškoduje pri jemanju in vstavljanju na police. Uporabniki najbolj poškodujejo starejše serijske publikacije večjih formatov. Zaradi veliko študentov in slabo založenih knjižnic koprskih fakultet je naše gradivo zelo izpostavljeno, ki ga, zato ga pod določenimi pogoji tudi preslikujemo. Poškoduje so lahko tudi pri prenašanju (prevažanju) iz depoja v čitalnico ali delovni prostor.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Delež poškodb je zaenkrat zanemarljiv, vendar moramo temu posvečati več pozornosti.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 1

Najbolj so ogrožene serijske publikacije in starejše monografske.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah ...

2 TATOVİ OD ZUNAJ

Kako hitro? 1

Do kraje bi lahko prišlo predvsem v času, ko je knjižnica odprta in bi bibliotekarji pustili domoznanski oddelek odklenjen ali v njem ne bi bilo bibliotekarja zaradi narave njegovega dela. Gradivo tudi ni zaščiteno z varnostnimi čipi, kar smo se odločili zavestno, da gradiva z lepljenjem zaščitnih nitk ne poškodujemo. Čeprav so v pritličju vgrajene varnostne kamere, si ne bi mogli pomagati, saj niso vsi uporabniki knjižnice avtomatično uporabniki domoznanskega oddelka.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

Samo enkrat se je zgodilo, da so na varovani razstavi koprskih knjižnih raritet in dragocenosti ukradli temeljno delo De medicina statico Santorija Santorija, koprskega zdravnika in profesorja na padovanski univerzi. Zaradi omenjene kraje ne razstavljamo več originalnih del, če pa razstava v zaprtih prostorih ob vodenju bibliotekarja.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Zaenkrat zaradi tega ni prizadeto nobeno gradivo.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah...

3 ŠKODLJIVCI (MRČES)

Kako hitro? 1

Odkar je knjižnica v prenovljeni stavbi se še ni zgodilo, da bi škodljivci uničili gradivo. V zadnjem času, odkar skrbimo za urejenost zgodovinskih fondov, pa se čedalje več starejšega in okuženega gradiva seli v neoporečne prostore, ker ni denarja za celostno razkuževanje okuženega gradiva z mrčesem, lišaji itd. Zato se lahko zgodi v bližnji prihodnosti, da bi glodalci ali druge žuželke oz. mrčes prišli v prostore, mogoče z okuženim gradivom, ki ga ne bi zaznali. Povzročile bi poškodbe na gradivu, prostor pa bi se onesnažil z iztrebki. Prav tako je v lesenih oknih možna naselitev lesnega črva in tudi drugih žuželk, ki bi potencialno lahko ogrozile tudi knjige.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

Poškodbe so komaj opazne ali jih sploh ni.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Zaenkrat še ni poškodovan kakšen del zbirke zaradi škodljivcev. So pa knjige že prišle poškodovane v knjižnico.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah ...

4 NOTRANJA OSVETLITEV

Kako hitro? 0

Gradivo se nahaja v temnih in malo obiskanih prostorih. Samo ob vodenih ogledih, predstavitev in posebnih priložnostih so izpostavljeni umetni svetlobi.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

Poškodb na gradivu zaradi notranje osvetlitve zaenkrat ni zaznati. Smo pa pri tem previdni in namenjamo temu veliko pozornost.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Zaenkrat še ni bil prizadet noben del zbirke.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah ...

5 ZUNANJA OSVETLITEV

Kako hitro? 1

Police so odprte in niso zaščitene z nepropustnim materialom za svetlobo.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

V depojih je gradivo sicer v naravno osvetljenem prostoru. Zaradi severno-vzhodne lege je možnost direktnega vdora sonca skoraj nemogoča. Prav tako je možno z lesenimi polkni zastreti okna. Gradivo ni direktno izpostavljeno soncu. Ob razstavah takšnega gradiva poskrbimo, da ni direktnega vpliva svetlobe na gradivo.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Zaenkrat ni opaziti poškodb, ki jih ne bi bilo na gradivu že pred postavitvijo v te prostore.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah ...

6 NEUSTREZNA TEMPERATURA IN VLAGA

Kako hitro? 1

V depojih ni urejeno avtomatsko reguliranje temperature in vlage. Ti sta odvisni od notranjih (ogrevanje) in zunanjih (toplota, mraz) dejavnikov, ki vplivajo na spreminjanje temperature in vlage v prostoru. V teh prostorih ni idealnih razmer za hranjenje tovrstnega gradiva. Zanesemo se lahko na »naravno« klimo, ki je za prostore starega grajskega jedra vsekakor značilna. Debele stene in način gradnje vplivajo na dokaj konstantno temperaturo in vlažnost v prostorih. Prav tako spremembe zaradi takšne gradnje niso nenadne in skokovite. Je pa res, da tako temperatura kot vlažnost nista idealni. Temperature cca. 17° C in relativne vlažnosti 55-60 % v teh prostorih ne dosegamo. Povprečna temperatura v teh prostorih je od 20° - 22° C, vlažnost pa od 33-35%, ob več deževnih

dnevih pa doseže tudi do 50%.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Vse gradivo je izpostavljeno tihemu uničenju zaradi neprimerne temperature in vlage.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 1

Zlasti so prizadete zbirke, ki se hranijo na podstrešju: serijske publikacije, neknjižne zbirke in drobni tiski.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah, pohištvo ...

7 IZGUBA IN ZALOŽITEV

Kako hitro? 1

Ob vračanju gradiva iz čitalnice ali ob pospravljanju gradiva z razstave bi lahko prišlo do začasne založitve, če ga oseba, ki ga vrača, ne vrne na pravo mesto.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Če se je gradivo založilo, smo ga v določenem času tudi našli.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 1

Lahko se zgodi, da se založi ena enota gradiva.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Tabela 1: Dejavniki tveganja z objektivno oceno v domoznanskih depojih OKSV Koper

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OCENA
Neposredna fizična sila	Zrušitev zgradbe	/
	Delo z gradivom	**
Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj	*
	Kraje s strani zaposlenih	*
Ogenj	Kratki stik	*
Voda	Puščanje strehe	*
	Vdor podtalnice	/
Škodljivci	Miši, mrčes	*
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini in prašni delci	*
Osvetlitev in sevanje	Umetna osvetlitev	*
	Naravna osvetlitev	*
Neustrezna T	Previsoka T	**
Neustrezna RV	Previsoka RV	**
Izguba ali založitev gradiva	Neznana lokacija gradiva	**

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah ...

Ocena dejavnikov tveganja: ***močno ogroža, **zmerno ogroža, *rahlo ogroža, / ne ogroža

Sinteza: Od vseh navedenih dejavnikov domoznansko gradivo zmerno ogrožajo neposredna fizična sila pri delu z gradivom (to velja posebno za serijske publikacije), neprimerna temperatura in vlaga ter možnost izgube ali založitve. Rahlo je ogroženo zaradi prisotnosti mrčesa, možne tatvine ter notranje in zunanje osvetlitve. Ne ogrožata pa ga zrušitev zgradbe ali vdor podtalnice.

Tabela 2: Dejavniki in nevarnosti, ki ogrožajo gradivo

Dejavnik	Nevarnost	Prioriteta
Neposredna fizična moč	Delo z gradivom	1
Neustrezna T	Previsoka T	2
Neustrezna RV	Previsoka RV	3
Izguba/založitev gradiva	Neznana lokacija	4

Tabela 3: Stopnje nevarnosti

	Delo z gradivom	Neustrezna T	Neustrezna RV	Izguba/založitev
Kako hitro?	2	1	1	1
Kolikšen je delež poškodb na gradivu?	1	1	1	1
Kolikšen delež zbirke je prizadet?	1	1	1	1
Kako pomembno je prizadeto gradivo?	2	2	2	1
Kategorije	6 - »nujno«	5 - »potrebno«	5 - »potrebno«	4 - »potrebno«

Obrazložitev: Stopnje ogroženosti se gibljejo od 4 do 6, kar pomeni, da se zahtevana odzivnost na izpostavljene nevarnosti, ki pretijo gradivu, giblje od »potrebno« do »nujno«. Prioriteto torej predstavlja odprava neprimerne ravnanja z gradivom, pri čemer pride do poškodb ali izrabe. Potrebno pa se bo posvetiti tudi problemu neustrezne temperature in relativne vlage, ki vplivata na gradivo, čeprav počasneje, pa nič manj uničujoče.

ZAKLJUČEK

Koprski knjižnica se nahaja v klasično grajeni zgradbi, kjer so uporabljeni naravni materiali, kot so kamen, apneni ometi, leseno ostrešje, opečnati strešniki, betonske etaže, opečnate predelne stene, ki ustvarjajo človeku in gradivu primerno bivanjsko okolje. Vsi depoji razen tistega na podstrešju imajo konstantne vrednosti T (max 24° C) in RV (cca. 60 %) so zaščiteni pred svetlobnim sevanjem in zamakanjem vode, okna so usmerjena proti SV, v neposredni bližini ni odtokov. Depo za serijske publikacije se nahaja na podstrešju, kjer pa je zaradi slabe toplotne izolacije veliko nihanje v vrednosti T (razpon med 8° – 28° C) in RV (razpon med 30 – 75 %). Zaradi slabih pogojev hranjenja je omenjeno gradivo še bolj izpostavljeno razpadanju, poleg tega pa ga dodatno uničuje pogosta raba, kar bo odpravljeno z digitalizacijo časopisnega gradiva. Prostor pa bi morali nemudoma toplotno izolirati, da bi ustvarili primernejše pogoje za hranjenje tovrstnega gradiva. Depoji so načrtovani tako, da omogočajo primerno hranjenje gradiva, toda zaradi prenasičenosti ne moremo več zagotavljati primerne hranjenja. Gradivo v depolu za tekoče domoznanske monografske publikacije je razvrščeno po velikosti formata; serijske publikacije večjega formata in knjižni kulturni spomeniki so postavljeni leže; rokopisi, kodeksi in najdragocenejši tiski se nahajajo leže v ognjevarni sobi. Največja težava domoznanskih depojev v koprski knjižnici so omejene prostorske kapacitete. Z letnim prirastom domoznanskega gradiva za cca. 3.000 enot oziroma 40 tekočih metrov gradiva se ta problem samo še stopnjuje in knjižničarjem nalaga neprestano prestavljanje gradiva ter iskanje prostora. Zaradi prenatrpanih polic je z gradivom težko pravilno rokovati. Zaradi velikega števila knjižničnega gradiva, 27.000 knjižnih enot, 1.020 naslovov periodike, številnih starih zbirk in raznovrstnega neknjižnega gradiva se zlahka zgodi, da se gradivo založi in poškoduje. Z izjemo prostorov, kjer hranimo stare zbirke, ki uživajo status kulturnih spomenikov (depo samostanskih zbirk sv. Ane in Marte, Grisonijeva zapuščina, zbirka Rara), so ostali depoji prenatrpani: depo za redne monografske publikacije je že zdaj 150 % zaseden, depo za periodiko pa 280 %. V koprski knjižnici so depoji največji problem za izvajanje domoznanstva. Koprski knjižnica poseduje toliko domoznanskega gradiva, da bi za domoznanstvo potrebovala 450 – 500 m² površine glede na priporočila stroke.

Pročelje stavbe Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper. (foto Peter Štoka)

Knjižne police do tal v domoznanskem depoju za monografske publikacije. (foto Peter Štoka)

Neprehodne ulice v depoju za periodiko. (foto Peter Štoka)

Knjižna zbirka Grisoni. (foto Peter Štoka)

Ognevarna soba z zbirko knjižnih raritet. (foto Peter Štoka)

Periodika do višav na hodniku. (foto Peter Štoka)

OCENA STANJA MATERIALNEGA VAROVANJA DOMOZNANSKEGA GRADIVA V MESTNI KNJIŽNICI KRANJ

Jana Zeni Bešter, višja bibliotekarka
Mestna knjižnica Kranj, Gregorčičeva ulica 1, 4000 Kranj
e-pošta: jana@kr.sik.si
tel: +386 4 201 35 73, <http://www.kr.sik.si/>

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljeno stanje hrambe gradiva v skladiščih Mestne knjižnice Kranj po preselitvi v prostore prenovljene nekdanje blagovnice Globus. Ocena stanja je pokazala, da večina dejavnikov tveganja ne ogroža domoznanskega in arhivskega gradiva v skladiščih (zrušitev stavbe, kraja s strani zaposlenih in tatovi od zunaj, ogenj, vdor podtalnice, miši in mrčes, onesnaženost ozračja, notranja in zunanja osvetlitev, vlaga). Štirje dejavniki tveganja pa predstavljajo nevarnost za gradivo in zahtevajo ukrepanje: delo z gradivom, puščanje strehe, vodovodnih in odtočnih cevi, previsoka temperatura ter izguba oz. založitev gradiva.

ABSTRACT

This article deals with the state of the material keeping in the stores of Mestna knjižnica Kranj after moving to the new premises of the restored former department store Globus. The assessment model of keeping of written heritage states has been used. It has shown that the majority of risk factors do not threaten the local materials and archive materials in the stores (pulling down the building, theft by the employees or outside, fire, underground water, mice, insects, air pollution, inside and outside lighting, moisture). However, there are four risk factors that represent danger for the materials and demand taking measures: work with materials, roof, water pipes and drain pipes leaking, too high temperature and loss or mislaying of materials.

UVOD

Osrednja knjižnica občine Kranj je bila ustanovljena leta 1960 z združitvijo do takrat samostojnih Ljudske knjižnice okrajnega sindikalnega sveta v Kranju (1947) in Okrajne študijske knjižnice (1950), 1962 se jima je pridružila še Pionirska knjižnica. Trije oddelki so bili nastanjeni na različnih lokacijah v mestu, sprva moderni prostori v prenovljenem Delavskem domu in nekdanjem župnišču (kjer je deloval Študijski oddelek od leta 1953 dalje pa vse do maja 2011) so po desetletjih postali pretesni in neprimerni za izvajanje knjižnične dejavnosti po sodobnih načelih stroke.

Študijski oddelek je že od ustanovitve dalje skrbel za zbiranje in hranjenje starejšega, dragocenega in redkejšega ter domoznansko pomembnega gradiva. Oblikovale so se posebne zbirke: *Prešerniana* (različne izdaje Prešernove poezije ter dela o pesniku in njegovi dobi), Bibliofilska zbirka (dragoceni tiski in faksimilirane izdaje starejših knjig), *Starine* (knjige, ki so izšle pred letom 1900) in *Gorenjska* - zbirka domoznanskega gradiva, ki raste od leta 1975. Najstarejše izdaje so v prejšnjih prostorih Študijske knjižnice na Tavčarjevi 41 hranili v ognjevarni omari, sicer pa pogoji za hranjenje dragocenega gradiva posebnih zbirk niso bili idealni: močna naravna osvetlitev, previsoka temperatura, pogosta uporaba so ogrožali kvaliteto tiska in papirja, stavba potresno ni bila varna, električna in vodovodna napeljava sta bili zastareli.

Po večletnem iskanju najprimernejše lokacije za nove prostore Osrednje knjižnice Kranj se je občina odločila za prenovo blagovnice Globus, kjer je del stavbe namenila knjižnici.

Trgovsko hišo Globus je načrtoval arhitekt Edvard Ravnikar, zgrajena je bila leta 1972 (»Ali mora biti ta hiša ravno taka?«, 2010, str. 167). Je del novega mestnega centra Kranja, ki so ga pričeli urejati v petdesetih letih prejšnjega stoletja. Po Ravnikarjevih načrtih je bil oblikovan (sedanji) Slovenski trg in zgrajenih več stavb, nameščenih okoli njega – dvorana občine, Globus ter hotel Creina na drugi strani Koroške ceste. V kleti nove blagovnice so bili prodajni prostori, v pritličju restavracija in trgovina, ki se je nadaljevala tudi v zgornjih nadstropjih. Na vrhu stavbe je bila pokrita strešna površina, namenjena parkiranju vozil. Zgradba je imela vidno armirano-betonsko konstrukcijo, fasada je bila obložena s kortenskimi ploščami, ki so jo na več mestih prekinjale steklene površine. Na zadnji strani stavbe sta bila klančina, ki je vodila do parkirišča na strehi, in dovoz do kleti.

Prenova blagovnice Globus se je pričela 2008 in se zaključila konec leta 2010, otvoritev novih prostorov knjižnice je bila 29. junija 2011. Knjižnični dejavnosti je namenjen del kleti, kjer je skladišče gradiva, del pritličja in 1. nadstropja ter celotno 2. nadstropje zgradbe. 3. nadstropje, kjer je bilo prvotno parkirišče, je zastekljeno, vendar še nima najemnika. Vhod v knjižnico je z Gregorčičeve ulice, na vzhodni strani stavbe, kjer je prvotno potekala klančina, po prenovi pa je bil na tem delu dograjen steklen prizidek. Obnovljen je tudi dovoz do kletnih prostorov, ki ga uporabljajo različni najemniki prostorov v Globusu. Prostori v pritličju stavbe, ki so oddani drugim najemnikom, so namenjeni trgovini, hitri prehrani in bankam. Tudi po prenovi je stavba ohranila kortensko fasado razen na vzhodnem, na novo dodanem delu.

V novih prostorih Mestne knjižnice Kranj, ki se je s selitvijo tudi preimenovala, je združeno knjižnično gradivo prej ločenih oddelkov, študijskega, splošnega in pionirskega. Gradivo Potujoče knjižnice ostaja ločeno in je nameščeno v kleti zgradbe, kjer je glavno skladišče gradiva. V projekt prenove Globusa ni bil vključen prostor, kjer bi bili zagotovljeni primerni pogoji za hrambo starejšega in dragocenega gradiva (klima, osvetlitev, ognjevarne omare). Gradivo posebnih zbirk je postavljeno v 2. nadstropju v *Gorenjski sobi* (100 m²), kjer v zaklenjenih zastekljenih vitrinah najdemo celoten fond *Bibliofilske zbirke* in *Prešerniane* ter večji del *Starin*, na odprtih regalih pa je v prostem pristopu (za uporabo v čitalnici) dosegljiv večji del domoznanske zbirke *Gorenjska*. V prostoru je tudi čitalnica za uporabnike tega gradiva in delovni prostor za strokovne delavce.

Najbolj dragocene primerke iz zbirke *Starin* hranimo v skladišču arhivskega gradiva (brez dnevne svetlobe) na upravi, kjer ležijo na policah zaviti v trajno obstojni papir. Del starejših tiskov (bibliografski podatki še niso vneseni v vzajemni katalog) je tudi v priročnem skladišču v 2. nadstropju (22 m²), zloženi so na kovinskih policah ali v kartonskih škatlah, selitev tega gradiva v nove prostore še ni zaključena. Skladišče je zaklenjeno in nima dnevne svetlobe. Časniki in časopisi iz domoznanske zbirke so shranjeni na policah glavnega skladišča v kleti (600 m²), pospravljeni so v arhivske škatle ali pa so vezani. Pod stropom skladišča potekajo napeljave, odtoki in cevi za prezračevanje.

V celotni zgradbi je urejen prezračevalni sistem, nameščeni so avtomatski javljalniki požara, protivlomni alarm in zaščita gradiva pred krajo.

PREGLED STANJA PO DEJAVNIKIH TVEGANJA

1 NEPOSREDNA FIZIČNA SILA

1.1 ZRUŠITEV STAVBE

Pogostost: Redko.

Scenarij: V primeru rušilnega potresa bi se zrušila stavba ali njen del. Posledice močnega potresa bi bile manjše, ker ima stavba armirano-betonsko konstrukcijo. Stavbo bi lahko zrušilo bombardiranje v primeru vojaškega ali terorističnega napada.

Škoda: Zaradi močnega tresenja bi se zrušile police, gradivo bi popadalo na tla in se poškodovalo, dodatno bi poškodbe povzročila prah in umazanija, ki bi se dvignila ob zrušitvi stropa ali zidov. Skozi skladišče v kleti potekajo cevi, ki bi se poškodovale in pričele puščati vodo, ta pa bi gradivo uničila. Prav tako bi lahko prišlo do kratkega stika, ki bi povzročil požar in s tem uničenje gradiva, poškodbe bi povzročilo tudi gašenje z vodo ali prahom.

Vedeti moramo: Kakšna je potresna varnost stavbe, ali se je ta ob prenovi spremenila.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ob potresu je ogrožena celotna zbirka gradiva, še posebej pa gradivo v kletnem skladišču zaradi cevi, ki potekajo skozenj.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Nosilna konstrukcija stavbe je iz armiranega betona, s tem se zmanjšuje nevarnost rušilnega potresa, police v skladišču so kovinske in bi lahko zdržale močnejše tresljaje, del gradiva je shranjen v arhivskih škatlah, ki bi zadržale nekatere manjše poškodbe.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Pod stropom kletnega skladišča potekajo cevi, ki bi ob potresu puščale vodo in povzročile dodatno škodo.

1.2 DELO Z GRADIVOM

Pogostost: Vsak delovni dan

Scenarij: Gradivo se poškoduje ob izposoji uporabnikom za pregledovanje v čitalnici, pri transportu iz skladišča do čitalnice ali pri postavljanju v razstavne vitrine. Pri nepazljivem listanju se gradivo lahko raztrga, na njem ostajajo sledi maščobe, krem in znoja, če pri pregledovanju ne uporabljamo primernih rokavic. Uporabniki zato gradivo pregledujejo po navodilih in pod nadzorom zaposlenih. Poškodbe lahko nastanejo tudi pri skeniranju, fotografiranju ali fotokopiranju za potrebe uporabnikov ali knjižnice. V kletnem skladišču so arhivske škatle z domoznanskimi časniki zložene na policah visoko pod stropom, tako da jemanje s polic ogroža zaposlene in gradivo.

Škoda: Poškoduje se lahko vse gradivo, ki je v uporabi, možnosti za poškodbe se povečujejo z naraščanjem pogostosti uporabe. Na njem nastanejo raztrganine, naredijo se madeži, tisk obledi.

Vedeti moramo: Kakšna je pravilna uporaba dragocenega gradiva, kako so za to usposobljeni zaposleni in zunanji sodelavci (študentje, podjetje, ki je prevzelo gradivo za digitalizacijo), kakšna je pripravljenost uporabnikov v čitalnici za upoštevanje navodil zaposlenih, kakšna vrsta rokavic je primerna in v katerih primerih se uporablja, katero gradivo je še posebej občutljivo zaradi vrste zapisa, starosti, načina vezave, starih poškodb, kako varno uporabljati lestve pri jemanju gradiva z velike višine, pri katerem gradivu raje uporabljamo digitalne kopije in ne originalov.

Del zbirke, ki je ogrožen: Najpogosteje uporabljeno gradivo, vezani letniki starejših časnikov in časopisov, knjige in arhivske škatle velikih formatov.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Poškodovanega gradiva ne dajemo v uporabo, starejše in pogosto uporabljeno gradivo digitaliziramo, da zmanjšamo rokovanje z originali, uporabniki gradivo pregledujejo v navzočnosti bibliotekarjev, pri vezanih letnikih starejših časnikov in časopisov ne dovoljujemo skeniranja in fotokopiranja, saj se pri tem uniči vezava, mogoče je fotografiranje.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Uporabniki in zunanji sodelavci (študentje, prostovoljci) ne upoštevajo navodil bibliotekarjev za delo z gradivom ali prepoved fotokopiranja. Nekaj pogosto uporabljenega gradiva je že poškodovanega, vendar še nimamo digitalnih kopij.

2 KRAJA IN VANDALIZEM

2.1 TATOVJI OD ZUNAJ

Pogostost: Redko.

Scenarij: Obiskovalci nimajo dostopa do kletnih skladiščnih prostorov, tako da bi do kraje lahko prišlo z vlomom v skladišča ali v razstavne vitrine v pritličju. Dejanje se zgodi med transportom gradiva iz skladišča v čitalnico, če bi ga zaposleni pustil za kratek čas brez nadzora ali med pregledovanjem gradiva v čitalnici. Precejšnji del domoznanskega gradiva je prosto dostopen v *Gorenjski sobi*, vendar je zaščiten proti kraji, tako da bi varnostna vrata in varnostnik pri vходу zaznala tatvino. Gradivo posebnih zbirk *Prešerniana*, *Starine* in *Bibliofilska* je v *Gorenjski sobi* nameščeno v omarah s steklenimi vrati, kamor ni težko vlomiti.

Škoda: Izgubili bi domoznansko ali starejše dragoceno gradivo.

Vedeti moramo: Kako zagotoviti učinkovit nadzor nad uporabniki gradiva v čitalnici in Gorenjski sobi, katero gradivo ni zaščiten proti kraji, kateri prostori so nadzorovani z video sistemom, ali alarmne in video naprave delujejo.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki je iz skladišč izposojeno v čitalnico ali na razstavo, vse gradivo v Gorenjski sobi, najdragocenejše gradivo.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Del gradiva je zaščiten proti kraji, vse vhode in dvigala nadzorujemo z video sistemom.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Domoznansko gradivo je v Gorenjski sobi prosto dostopno obiskovalcem knjižnice, zaposleni nimajo možnosti stalnega nadzora nad dogajanjem v sobi. Skozi kletno skladišče imajo dostop do knjižnice različni zunanji vzdrževalci stavbe, prezračevanja in klime. Arhivsko skladišče na upravi, kjer so shranjeni najbolj dragoceni tiski, je prehoden prostor, ki vodi do računovodstva, kamor prihajajo tudi zunanji obiskovalci.

2.2 KRAJE S STRANI ZAPOSLENIH

Pogostost: Redko (nikoli zabeleženo).

Scenarij: Zaposleni gradivo lahko odnese iz katerega koli skladišča ali iz Gorenjske sobe, posebej enostavno je to pri gradivu, ki ni zaščiteno proti kraji.

Škoda: Izgubili bi dragoceno starejše ali domoznansko gradivo.

Vedeti moramo: Ali so zaposleni zanesljivi, kako se preverja občasne delavce (študente, prostovoljce) in različne zunanje izvajalce čiščenja knjižničnih prostorov, ali delujeta protivlomni in video sistem.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena je celotna zbirka gradiva, posebej pa najbolj dragoceno gradivo v vseh skladiščih.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Zaposleni imajo odgovoren odnos do gradiva, so pošteni in vredni zaupanja.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Občasno zaposlenih študentov, prostovoljcev in zunanjih čistilnih servisov ne preverjamo.

3 OGENJ

3.1 KRATKI STIK

Pogostost: Redko

Scenarij: V skladišču bi prišlo do kratkega stika, ki bi povzročil požar. V vsej stavbi so nameščeni javljalniki požara, ki so povezani z gasilsko službo. Ta prispe v nekaj minutah in pogasi požar. V vseh prostorih so dosegljivi ročni gasilni aparati, da lahko zaposleni sami pogasijo manjše požare.

Škoda: Gradivo bi bilo poškodovano zaradi ognja, kakšna bi bila škoda pa je odvisno do velikosti požara in hitrosti njegovega širjenja. Večji kosi gradiva bi bili samo ožgani. Na mokro gradivo bi se kasneje naselila plesen ali pa bi bilo povsem razmočeno in uničeno.

Vedeti moramo: Kje se nahajajo ročni gasilni aparati, kako hitra bo intervencija gasilske službe, kako redno se preverja delovanje senzorjev za požar in ročnih gasilnih aparatov, kako so zaposleni usposobljeni za gašenje manjših požarov ter za reševanje ljudi in opreme, katere zaposlene je treba obvestiti v primeru požara, kakšen je prioriteten red reševanja gradiva.

Del zbirke, ki je ogrožen: Požar lahko nastane kjerkoli v stavbi, zato je ogroženo vse gradivo, še posebej pa gradivo v kletnem skladišču, kjer električna napeljava poteka nadometno.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Zaposleni so seznanjeni s požarnim redom, na vidnih mestih so obvestila o požarnem redu in smer rešitve. Detektorji dima sprožijo alarm in so povezani z gasilsko službo. Stavba ima obnovljeno električno napeljavo po vseh varnostnih predpisih.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Dragoceno gradivo ni spravljeno v ognjevarnih omarah, ponekod je gradivo postavljeno preblizu stikal za prižiganje luči.

4 VODA

4.1 PUŠČANJE STREHE TER VODOVODNIH IN ODTOČNIH CEVI

Pogostost: Redko, vendar že zabeleženo.

Scenarij: Ob večjem neurju bi veter poškodoval streho in okna, tako da bi pri slabše zatesnjenih oknih ali po (slabo izvedenih) prezračevalnih in drugih napeljavah s strehe voda pritekla do gradiva v skladiščih. Potencialno nevarnost predstavljajo tudi najemniki sosednjih prostorov v stavbi, ki pri prenavljanju teh prostorov lahko poškodujejo cevi, tako da voda priteče skozi strop. To se je že zgodilo, ko je voda z zgornjega nadstropja pronicala skozi strop v kletnem skladišču, od tam pa je tekla ali kapljala na gradivo. Nanj lahko priteče tudi voda iz klimatskih naprav, kar se je zgodilo kmalu po selitvi. V kletnem skladišču lahko prične puščati ena od številnih cevi, ki potekajo skozenj.

Škoda: Voda bi lahko del domoznanskega gradiva povsem razmočila in ga uničila ali pa ga vsaj navlažila, nanj pa bi se kasneje naselila plesen.

Vedeti moramo: Ali je nova streha izvedena kvalitetno, kakšno je vzdrževanje strehe in napeljav ter klimatskih naprav, kakšna dela opravljajo v sosednjih prostorih, kdo so najemniki sosednjih prostorov v stavbi.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženi so posamezni deli gradiva, predvsem tisti, ki so naloženi na vrhu kovinskih regalov, kamor bi voda pritekla iz odtočne cevi pod stropom, skozi strop ali iz klimatske naprave.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba je bila obnovljena leta 2010, napeljave in cevi so nove.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Veliko število odtočnih cevi v kletnem skladišču in različni najemniki prostorov v stavbi. Knjižnica nima načrta in prioritetenega seznama za reševanje gradiva.

4.2 VDOR PODTALNICE

Pogostost: Redko.

Scenarij: Dolgotrajno deževje lahko povzroči naraščanje Kokre in Save, ki tečeta v bližini, vendar bi morali reki zelo narasti, da bi voda dosegla kletno skladišče knjižnice. Na bližnjih ulicah se zamašijo odtočni kanali in meteorna voda priteče v kletno skladišče.

Škoda: Voda bi gradivo uničila, izgubili bi pomembno domoznansko gradivo. Veliko škode bi povzročilo tudi povečanje relativne vlage v prostoru, saj bi se na gradivo lahko naselila plesen.

Vedeti moramo: Kakšna je verjetnost vdora podtalnice ali meteorne vode v kletno skladišče in ali čistijo zunanje odtok.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je gradivo, ki je zloženo na tleh kletnega skladišča, ter gradivo, ki stoji na spodnjih policah.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Knjižnica stoji na precej višjem delu mesta od nivoja obeh rek. Klet lahko zalije le, če bi vodotoka izjemno narasla. Stavba je obnovljena, stene in tla v kleti so izolirane.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Spodnje police so od tal dvignjene samo 10 cm.

5 ŠKODLJIVCI

5.1 MIŠI, MRČES ...

Pogostost: Redko.

Scenarij: Škodljivce smo v skladiščne prostore prinesli skupaj z gradivom ob selitvi (črvički, srebrne ribice), miši lahko pridejo v kletno skladišče skozi zunanja vrata ali skozi zračnike.

Škoda: Umazano gradivo, razjede in raztrganine, pomembno domoznansko gradivo je razžrto in objedeno.

Vedeti moramo: Kako zatiramo te škodljivce, kakšni pogoji jim najbolj ustrezajo, kako pogosto pregledujemo starejše in manjkrat uporabljeno gradivo.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je gradivo, ki stoji na tleh v kletnem skladišču, gradivo, ki je bilo pred selitvijo hranjeno v vlažnih prostorih, in gradivo, ki ga malo uporabljamo.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Klimatski pogoji v skladiščih, predvsem nizka relativna vlaga, ne spodbujajo razvoja mrčesa.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Zunanja vrata v kletno skladišče so večkrat odprta, skozi bi v klet lahko zašle miši ali podgane.

6 ONESNAŽENOST OZRAČJA

6.1 IZPUŠNI PLINI IN PRAŠNI DELCI

Pogostost: Vsak dan.

Scenarij: Stavba knjižnice stoji ob zelo prometni Koroški cesti v centru Kranja, kjer gost promet z izpušnimi plini onesnažuje zrak, ta prihaja v prostore skladišča skozi prezračevalne naprave. Prašni delci vsebujejo različne snovi, ki na gradivu sprožijo kemične reakcije in ga tako uničujejo.

Škoda: Škodljive snovi povzročijo razkrajanje papirja in bledenje tiska, na gradivu se lahko pojavi plesen.

Vedeti moramo: S kakšnimi primesmi je onesnažen zrak v okolici knjižnice, ali so na prezračevalnih napravah nameščeni filtri in kako pogosto jih čistijo, kako pogosto se v skladišču čisti prah.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je vse gradivo v skladiščih, posebej še tisto, ki ni pospravljeno v arhivske škatle ali zavito v trajno obstojni papir.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V stavbi in skladiščih ni oken, ki jih je možno odpirati, na prezračevalnih napravah so nameščeni filtri. Med nedavno selitvijo smo odstranili prah, ki se je nabral na gradivu.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Prahu na gradivu v skladiščih ne čistimo redno, z arhivskimi škatlami in papirnim ovojem je zaščiteno le manjši del domoznanskega gradiva.

7 OSVETLITEV IN SEVANJE

7.1 NOTRANJA IN ZUNANJA OSVETLITEV

Pogostost: Pogosto.

Scenarij: Gradivo je osvetljeno z neonsko razsvetljavo v skladiščih, v nekaterih ves dan, druge samo takrat, ko je v prostoru kdo od zaposlenih. V Gorenjski sobi sta zbirki *Prešerniana* in *Starine* izpostavljeni dnevni svetlobi. Do velike osvetlitve prihaja tudi pri reproduciranju gradiva in pri razstavljanju v razstavnih vitrinah. Močna dnevna svetloba je uničevala gradivo v prostorih, kjer je bila knjižnica pred selitvijo.

Škoda: Svetloba povzroča bledenje tiska in poškodbe nosilca, s tem pa izgubo informacij.

Vedeti moramo: Kakšne vrste svetil imamo v skladiščih in čitalnicah, katero gradivo je že poškodovano zaradi prevelike osvetlitve, kako je potrebno tako gradivo hraniti, da ga zavarujemo pred nadaljnjim uničevanjem, katero gradivo se največkrat fotokopira, kakšne skenerje uporabljamo pri digitalizaciji.

Del zbirke, ki je ogrožen: Najbolj je ogroženo gradivo, ki se največkrat izposodi v čitalnico ali fotokopira, gradivo zbirk *Prešerniana* in *Starine*, ki je izpostavljeno dnevni svetlobi, ali gradivo, ki stoji v skladišču povsem blizu svetil.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Vsaj manjši del gradiva je zaščiteno pred močno osvetljenostjo tako, da ga hranimo v arhivskih škatlah ali ima ovoj iz papirja, osvetljenost v kletnem skladišču je na več mestih prešibka, da bi povzročila poškodbe na gradivu. Nekaj gradiva smo tudi že digitalizirali, tako da so uporabnikom na voljo digitalne kopije

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Gradivo, ki je izpostavljeno dnevni svetlobi, ni primerno zaščiteno.

8 NEUSTREZNA TEMPERATURA

Pogostost: Pogosto

Scenarij: Ob okvari prezračevalnih in klimatskih naprav, ki bi trajala dlje časa, temperatura v skladiščih v 2. nadstropju lahko naraste preko 30° C. Tudi sicer je temperatura v vseh skladiščih in v Gorenjski sobi previsoka (23 – 25° C) za dolgoročno hranjenje arhivskega in dragocenega gradiva.

Škoda: Višja temperatura povzroči nekatere kemijske reakcije na gradivu in s tem dolgoročno uničenje gradiva ali zapisa na njem.

Vedeti moramo: Kakšne temperature so priporočene za hranjenje posameznih vrst gradiva, kakšno je obstoječe stanje v naših skladiščih, kako pogosto je vzdrževanje klimatskih in prezračevalnih naprav.

Del zbirke, ki je ogrožen: Najbolj je ogroženo gradivo, katerega je potrebno hraniti pri nižjih temperaturah (fotografije, filmski trakovi, magnetni zapisi, zgoščenke), ogroženo je tudi gradivo na papirju.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Temperaturo v skladiščih redno merimo in zapisujemo ugotovitve, nihanj med poletjem in zimo ni.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Temperatura v skladiščih je za 10 - 15° C previsoka glede na priporočila strokovne literature za hranjenje gradiva na papirju, še večja so odstopanja pri gradivu, ki za hrambo potrebuje še nižje temperature. Vsako povečanje temperature za 10°C zaradi kemijskih reakcij na papirju podvoji hitrost razkroja (IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim, 2000). Veliko znanstvenih dokazov razkriva, da bo papir dlje ohranil svojo kemijsko stabilnost in fizični videz, če ga bomo hranili pri stalni temperaturi pod 10° C in stalni RV od 30 do 40 %.

9 NEUSTREZNA RELATIVNA VLAGA

Pogostost: Redko.

Scenarij: Pokvarjena prezračevalna naprava bi začela dovajati preveč vlažen zrak, zaradi vdora podtalnice v kletno skladišče ali počene odtočne cevi bi se navlažile stene in tla, posledično bi se v prostoru močno povišala vlaga.

Škoda: Visoka relativna vlaga povzroči nastanek plesni, ki se naseli na gradivo, pride do razkroja organskih materialov.

Vedeti moramo: Kakšne vrednosti relativne vlage so priporočene za hranjenje posameznih vrst gradiva, kako pogosto je vzdrževanje prezračevalnih naprav, kako umerimo vlagomer. Vedeti moramo, kakšno relativno vlago imamo v naših skladiščih, zato jo je treba stalno meriti in zapisovati opažanja skozi daljše časovno obdobje.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je gradivo, ki se hrani pri RV 30–40 % (fotografije, magnetni trakovi, zgoščenke).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Relativna vlaga v skladiščih je dokaj konstantna, med 45 in 50 %. Prezračevalna naprava deluje pravilno in je redno vzdrževana.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Nizka relativna vlaga v kombinaciji z visoko temperaturo lahko povzroči izsušitev in krhkost materialov, kot je papir.

10 IZGUBA OZ. ZALOŽITEV**10.1 NEZNANA LOKACIJA GRADIVA OZ. ZALOŽITEV****Pogostost:** Občasno.

Scenarij: Po uporabi gradiva v čitalnici gradivo ni vrnjeno na mesto, kamor spada, kar lahko zakrivijo bibliotekarji ali uporabniki, ki pregledujejo domoznansko gradivo v prostem pristopu. Gradivo pri selitvi ni bilo pospravljeno na prave police, še vedno ostaja nekaj gradiva neurejenega.

Škoda: Iskanje založenega gradiva in urejanje pomešanega zahtevata veliko časa, gradivo je začasno ali stalno izgubljeno, kar povzroči nepopravljivo škodo zbirki in ugledu knjižnice.

Vedeti moramo: Kdo je gradivo uporabljal nazadnje (zato moramo voditi računalniško evidenco izposoje gradiva v čitalnico), kako so zaposleni usposobljeni za vlaganje gradiva na različne lokacije, kako natančno je označevanje lokacije gradiva v računalniškem katalogu in na gradivu.

Del zbirke, ki je ogrožen: Bolj je ogroženo gradivo, ki se uporablja pogosteje, posebno na razstavah.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Velik del gradiva je obdelan v računalniškem katalogu, kar omogoča natančne evidence uporabe v čitalnici. Zaposleni in začasni sodelavci so poučeni o načinu označevanja različnih lokacij arhivskega in domoznanskega gradiva.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Veliko število začasnih sodelavcev (študentje, prostovoljci), ki vlagajo gradivo in pogosto zamenjujejo stalno zaposlene. V knjižnici je tudi preveč lokacij, kjer hranimo domoznansko in dragoceno gradivo, nekatere so samočasne. Nenazadnje vedno deluje tudi človeški faktor – površnost, neznanje.

Tabela 1: Ocena dejavnikov tveganja v skladiščih domoznanskega gradiva Mestne knjižnice Kranj

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OBJEKTIVNA OCENA
Neposredna fizična sila	Zrušitev stavbe	*
	Delo z gradivom	***
Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj	*
	Kraje s strani zaposlenih	*
Ogenj	Kratki stik	*
Voda	Pušcanje strehe ter vodovodnih in odtočnih cevi	**
	Vdor podtalnice	/
Škodljivci	Miši, mrčes	/
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini in prašni delci	*
Osvetlitev in sevanje	Notranja in zunanja osvetlitev	*
Neustrezna temperatura	Previsoka temperatura	**
Neustrezna vlaga	Visoka relativna vlaga	/
Izguba oz. založitev	Neznana lokacija, založitev	**

Ocena dejavnikov tveganja: ***močno ogroža, **zmerno ogroža, *rahlo ogroža, /ne ogroža

Od navedenih nevarnosti gradivo najbolj ogrožajo:

1. neposredna fizična sila: delo z gradivom,
2. voda: pušcanje strehe, vodovodnih ter odtočnih cevi,
3. previsoka temperatura,
4. izguba oz. založitev: neznana lokacija, založitev.

OCENA NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

1 DELO Z GRADIVOM

Kako hitro? 3

Odvisno od pogostosti uporabe gradiva v čitalnici ter osveščenosti in pazljivosti uporabnikov in zaposlenih.

Kakšen je delež poškodb na gradivu? 1

Na začetku so poškodbe majhne (strgani in umazani robovi), zrahlja se vezava, ob redni uporabi in pogostejšem reproduciranju se hrbiti razlomijo, vezava je uničena. Pri fotokopiranju in skeniranju smo posebej pozorni, katero gradivo je sploh primerno za reproduciranje, zato uporabnikom dovolimo le digitalno fotografranje.

Kakšen del zbirke je prizadet? 1

Ogroženo je gradivo, ki je pogostejše v uporabi, gradivo domoznanske zbirke, ki stoji v prostem pristopu.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Vse domoznansko in arhivsko gradivo imata velik pomen. Najstarejše in najbolj dragoceno gradivo uporabniki pregledujejo pod nadzorom bibliotekarjev.

Seštevek: 6 spada v kategorijo **nujno**, pomembna prioriteta. Potrebna je skrajna pazljivost pri uporabi gradiva, s projekti digitalizacije je treba zagotovi digitalne kopije, da se ohranijo originali.

2 VODA - PUŠČANJE STREHE, VODOVODNIH IN ODTOČNIH CEVI

Kako hitro? 3

Skozi kletno skladišče poteka veliko cevi, ki lahko kadarkoli pričnejo puščati, nevarnost predstavljajo tudi poškodbe na napeljavah ali gradbeni posegi v prostorih nad skladiščem, s katerimi upravlja drug najemnik.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Odvisno od mesta, kjer bi se poškodovale cevi, verjamemo, da bi bil poškodovan manjši del skladišča.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 1

Prizadet bi bil manjši del zbirke.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Vse domoznansko in arhivsko gradivo imata velik pomen.

Seštevek: 6 spada v kategorijo **nujno**, pomembna prioriteta. Treba je redno pregledovati in vzdrževati vse vrste cevi v kletnem skladišču, zgornji najemniki morajo obveščati knjižnico o prenovah prostorov. Namestiti je treba merilce vlage in redno spremljati gibanje stopnje relativne vlage.

3 PREVISOKA TEMPERATURA

Kako hitro? 2

V vseh skladiščih je temperatura glede na priporočila Ifle, ki veljajo za hranjenje knjig, previsoka od 5° - 10° C. Posebej je ogroženo gradivo, ki ga je nujno hraniti pri nižjih temperaturah: fotografije, magnetni zapisi, zgoščenke.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Poškodbe na papirju se bodo pokazale v daljšem časovnem obdobju, fotografije in magnetni zapisi propadajo hitreje.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 2

V daljšem časovnem obdobju bo prizadeto vse gradivo, fotografije bistveno prej.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Vse domoznansko in arhivsko gradivo imata velik pomen.

Seštevek: 6 spada v kategorijo **nujno**, pomembna prioriteta. To velja za gradivo na papirju, pri drugih nosilcih je treba ukrepati takoj in jih hraniti pri nižjih temperaturah.

4 IZGUBA IN ZALOŽITEV – NEZNANA LOKACIJA, ZALOŽITEV

Kako hitro? 2

Domoznansko in arhivsko gradivo sta v knjižnici (trenutno) nameščena v štirih različnih prostorih in včasih ni povsem jasno, kam spada posamezna enota. Tako lahko hitro pride do založitve in s tem do trajne ali vsajčasne izgube gradiva.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

Gradivo se pri izgubi navadno ne poškoduje, razen če smo ga izgubili zato, ker je kam padlo ali je bilo na polico odloženo malomarno.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 1

Bolj je ogroženo gradivo, ki se uporablja pogosteje, in tisto, ki še ni opremljeno z lokacijskimi podatki.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Vse domoznansko in arhivsko gradivo imata velik pomen.

Seštevek: 4 spada v kategorijo **potrebno**, zmerne prioriteta. Vsi zaposleni in občasni sodelavci morajo biti seznanjeni z načinom razmestitve domoznanskega in arhivskega gradiva. V knjižnici je treba določiti primeren prostor za hranjenje domoznanskega in arhivskega gradiva in vanj namestiti večji del tega gradiva.

Tabela 2: Kategorije nevarnosti za skladišča domoznanskega gradiva v Mestni knjižnici Kranj

	Delo z gradivom	Voda, puščanje cevi	Previsoka temperatura	Izguba, založitev
Kako hitro?	3	3	2	2
Kolikšen je delež poškodb na gradivu?	1	1	1	0
Kolikšen delež gradiva je prizadet?	1	1	2	1
Kako pomembno je prizadeto gradivo?	1	1	1	1
Kategorija	6 - nujno	6 - nujno	6 - nujno	4 - potrebno

ZAKLJUČEK

Mestna knjižnica Kranj se je junija 2011 preselila na novo lokacijo in vse oddelke združila na enem mestu, v prenovljeni nekdanji blagovnici Globus. Stavbo je leta 1972 zasnoval arhitekt Edvard Ravnikar. Pri prenovi je zgradba doživela nekaj sprememb, v njej pa ima svoje prostore več lastnikov oziroma najemnikov.

V knjižnici je tudi po preselitvi domoznanskemu in arhivskemu gradivu namenjenih več prostorov, trije v 2. nadstropju (skupaj 124 m²) in del 600 m² velikega kletnega skladišča. Pogoji hrambe so v teh prostorih precej različni, imajo pa nekaj skupnih lastnosti. Stavba ima armirano betonsko konstrukcijo, nameščeni so javljalniki požara, ki so povezani z dežurno gasilsko službo. Glede na to, da so vse napeljave nove, je verjetnost požara zaradi kratkega stika majhna.

V knjižničnih prostorih je poskrbljeno za video nadzor, nameščen je tudi protivlomni alarm, večina gradiva je zaščitena proti kraji. Nekoliko bolj so tatovom od zunaj izpostavljene (sicer zaklenjene) vitrine, kjer hranimo starine, bibliofilске izdaje in gradivo zbirke *Prešerniana*. Zaposleni imajo odgovoren odnos do gradiva in so vredni zaupanja.

Malo verjeten je vdor podtalnice v kletno skladišče, saj obe bližnji reki tečeta precej nižje. Voda bi se morala močno dvigniti, da bi dosegla knjižnično klet. Škodljivci, kot so miši in mrčes, že v prejšnjih prostorih niso ogrožali gradiva, tudi v novih stavbi se bodo pojavili le v izjemnih primerih. Nivo relativne vlage je pod 50 %, kar ne spodbuja razvoja plesni in mrčesa, ki uničujeta gradivo. Prezračevalni sistem ima nameščene filtre, ki onemogočajo nalaganje prašnih delcev iz ozračja na gradivo in preprečujejo kemične reakcije, s katerimi nastanejo na papirju različne poškodbe.

Zunanja in notranja osvetlitev v skladiščih nista tako močni, da bi povzročali bledenje tiska in uničenje informacij. Senčila bi veljalo namestiti le v Gorenjski sobi, kjer sta zbirki *Prešerniana* in *Starine* postavljeni v vitrinah, ki stojijo zraven oken.

Analiza ugotavljanja nevarnosti in stanja v skladiščih Mestne knjižnice Kranj je bila narejena po metodi, ki sta jo za arhive, knjižnice in muzeje izdelala kanadska strokovnjaka Stefan Michalski in Robert Waller (Vodopivec, Deniša, 2009). Opredelila sta dejavnike tveganja, nekateri med njimi pa ogrožajo gradivo v skladiščih Mestne knjižnice Kranj v taki meri, da ocena nevarnosti po Michalskem priporoča ukrepanje.

Delo z gradivom (pregledovanje, transport, razstavljanje, reproduciranje) je dejavnik tveganja, ki se mu ni

mogoče izogniti, saj je knjižnično gradivo namenjeno uporabnikom. Pri tem pa je potrebna povečana pazljivost, sicer pride do mehanskih poškodb (raztrganine, uničena vezava), brez uporabe zaščitnih rokavic se na gradivu nabirajo ostanki maščob in znoja. Zaposleni in uporabniki morajo upoštevati navodila za uporabo dragocenega in arhivskega gradiva, pri ohranjanju originalnih izdaj je zelo pomembna digitalizacija. Knjižnica jo že izvaja, potreben pa je načrt, katero gradivo ima pri tem prednost zaradi že nastalih poškodb ali pogoste uporabe.

Naslednji dejavnik tveganja, ki grozi predvsem gradivu v kletnem skladišču, je voda oziroma puščanje strehe, odtočnih in vodovodnih cevi. Pod stropom skladišča potekajo najrazličnejše cevi, ki lahko pričnejo puščati kadar koli, nenazadnje je voda kapljala na gradivo kmalu po preselitvi. Potrebno je stalno pregledovanje in vzdrževanje teh cevi, tudi umik gradiva, ki je zloženo preblizu cevi.

V vseh skladiščih dolgoročno ogroža gradivo tudi previsoka temperatura, ki v literaturi priporočene vrednosti, namenjene hrambi gradiva na papirju, presega za 5 do 10 ° C. Posebej je ogroženo gradivo, pri katerem se za hranjenje priporočajo še nižje temperature, to so fotografije, video in audio kasete, mikrofilmi, zgoščenke. Potrebno je preučiti možnosti za znižanje temperature v vseh skladiščih, posebej ogroženo gradivo pa hraniti v enem od skladišč, kjer bi bilo mogoče z namestitvijo mikroklimatske naprave pripraviti idealne pogoje za hrambo. Redno je treba spremljati tudi nivo relativne vlage, ki je sedaj primeren, vsako zvišanje pa lahko povzroči nastanek plesni.

S tem je povezan tudi zadnji dejavnik tveganja - neznana lokacija oz. založitev. Tudi tega tveganja ni mogoče povsem odpraviti, saj je gradivo namenjeno uporabi. Trenutno pa ima knjižnica kar 4 prostore, kjer je shranjeno domoznansko in dragoceno arhivsko gradivo, kar povečuje možnosti, da zaposleni gradiva ne vrnejo tja, kamor spada oziroma ga sploh ne najdejo. Iskanje gradiva je lahko dolgotrajno, če kriteriji za njegovo razdelitev po prostorih niso povsem jasni. Izbira enega od skladišč, kjer bi bilo v primernih pogojih shranjenega večina domoznanskega in arhivskega gradiva, je torej nujna. Prav tako pa tudi nadaljevanje procesa digitalizacije, ki omogoča, da v dnevno uporabo dajemo le digitalne kopije dragocenih originalov.

Nova zgradba Mestne knjižnice Kranj. (foto Jana Zeni Bešter)

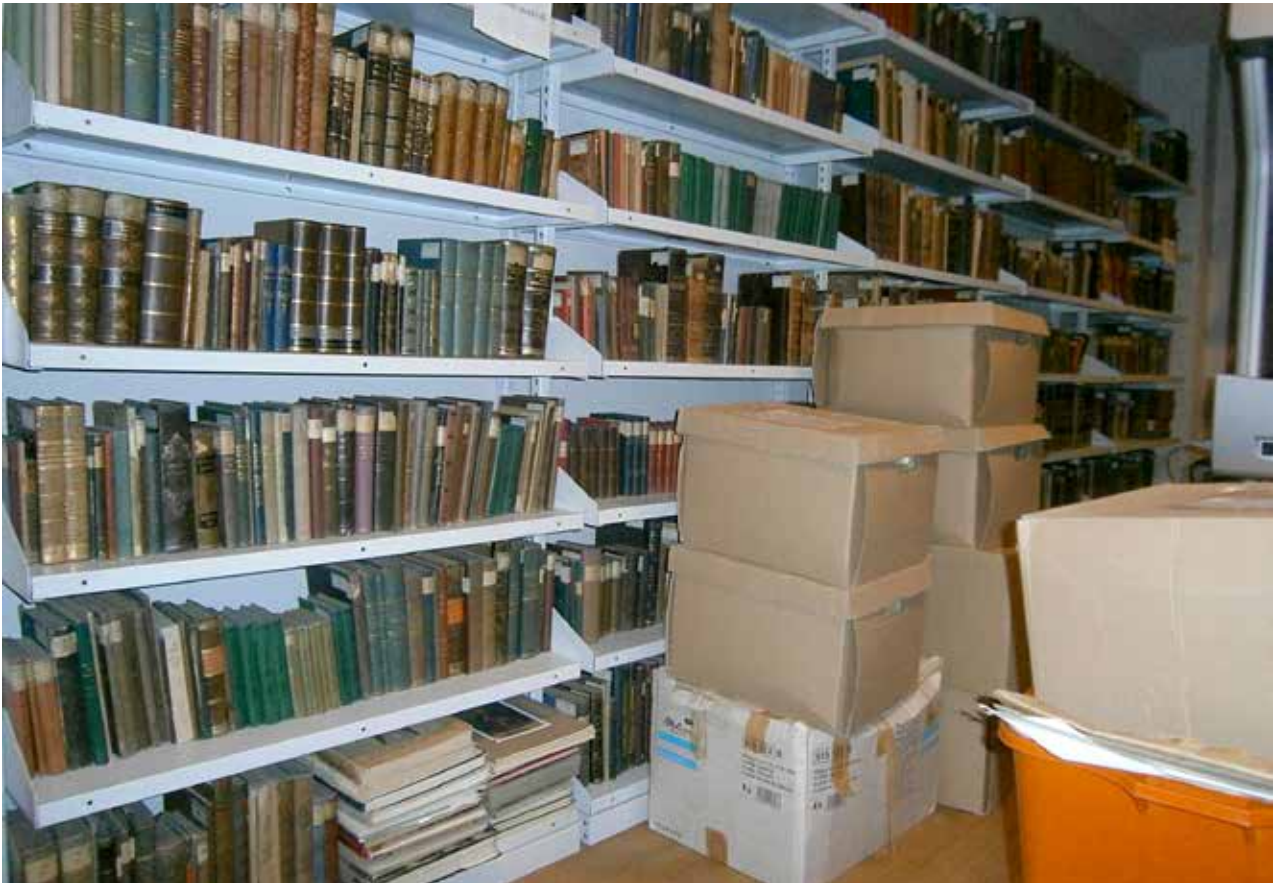
Gorenjska soba z zbirko Starine. (foto Jana Zeni Bešter)

Skladišče za najbolj dragoceno gradivo. (foto Jana Zeni Bešter)

Skozi kletno skladišče potekajo številne cevi. (foto Jana Zeni Bešter)

Priločni depo v 2. nadstropju. (foto Jana Zeni Bešter)

Depo v kleti. (foto Jana Zeni Bešter)

MATERIALNO VARSTVO GRADIVA IN OCENA VAROVANJA V MESTNI KNJIŽNICI LJUBLJANA ENOTA SLOVANSKA KNJIŽNICA

mag. Kristina Košič Humar, višja bibliotekarska svetovalka
Mestna knjižnica Ljubljana, Kersnikova 2, 1000 Ljubljana
Enota Slovanska knjižnica, Einspielerjeva 1, 1000 Ljubljana,
Center za domoznanstvo in posebne humanistične zbirke
e-pošta: kristina.kosic-humar@mklj.si
tel.: +386 1 236 38 63, <http://www.mklj.si/>

IZVLEČEK

Članek analizira in ocenjuje materialno varstvo gradiva v enoti Mestne knjižnice Ljubljana (MKL), v Slovanski knjižnici ter ugotavlja stopnjo nujnosti ukrepanja. Obravnava razmere v časovnem obdobju od decembra 2010 do septembra 2011 v treh različnih depojih knjižnice in vidike varovanja gradiva pri delu. Rezultati so pokazali težave pri vzdrževanju konstantne vlage in temperature, pojav plesni na gradivu ter konstrukcijske in izvedbene pomanjkljivosti novejši zgradbe. Izkazala se je tudi neprimernost umestitve depoja v kletne prostore, neprilagojenost klimatskih naprav standardom za shranjevanje gradiva ter neprimernost knjižnične opreme in napeljav. Neprimerna vlaga in temperatura, voda in ogenj so v Slovanski knjižnici nevarnosti, ki zahtevajo nujno ukrepanje.

ABSTRACT

The article analyzes and assess the preservation of library collections in the Slavic library. It determines the level of emergency to modify the present conditions of preservation. It addresses the situation in the period from December 2010 to September 2011 in three different depots of the Slavic Library as well as preservation aspects of handling of library materials. The results showed problems with maintaining a constant humidity and temperature level, the occurrence of mold and deficiencies of the recently constructed library building. The article identifies the placement of library depot in the basement as inappropriate, the air conditioning systems as ill-suited to the standards of library material preservation and the inadequacy of equipment and fixtures. The assessment showed the »level of emergency« relating to the moisture and temperature, fire safety and intrusion of water into the depot.

UVOD

V Slovanski knjižnici smo popisali in ocenili stanje v vseh treh depojih – skladiščih¹. Popis prostorsko posebej ne zajema majhne zbirke priročnega knjižničnega gradiva iz čitalnic v prostem pristopu, vendar zaradi prostorske razporeditve zanj veljajo rezultati iz skladišča v 2. nadstropju. Spremljanje dejavnikov tveganja in popis depojev je potekalo od sredine decembra 2010 do junija 2011, večino popisa smo opravili do marca 2011 z izjemo spremljanja meritev vlage in temperature, tu upoštevamo meritve od februarja do vključno junija 2011.

SPLOŠNI OPIS KNJIŽNICE

Slovanska knjižnica je od leta 2008 del Mestne knjižnice Ljubljana (MKL) in deluje kot Center za domoznanstvo in posebne humanistične zbirke (v nadaljevanju Slovanska knjižnica). Stavbo deli s Knjižnico Bežigrad, prav tako enoto MKL. Stavba je bila dograjena leta 2000, takrat specialna Slovanska knjižnica se je vanjo selila

¹ Članek je okrajšana in z nekaterimi podatki dopolnjena različica objave iz revije Knjižnica pod naslovom Ocena stanja materialnega varstva knjižničnega gradiva v Slovanski knjižnici (Košič-Humar, 2011).

poleti leta 2000. Stavba ni povsem nova: gre za močno predelan objekt, ki je nastal na mestu nekdanje tovarne Kuverta².

Projekt za prostore knjižnice je bil namenjen specialni knjižnici s področja humanistike, kar kaže poudarek na arhivski in čitalniški zasnovi prostorov. Knjižnica razpolaga s 1670 m² prostora, od tega je 944 m² skladiščnih (611 m² - kletno skladišče, 25 m² - soba za dragocenosti, 308 m² - skladišče v 2. nadstropju) (Chitrakar in Dolenc, 2000). Velika večina gradiva je knjižnega, shranjeno je v skladiščnih prostorih in uporabnikom dostopno prek pultne izposoje, v čitalnicah hranimo le majhno zbirko priročne literature v prostem pristopu.

Gradivo Slovanske knjižnice je iz različnih razlogov namenjeno dolgotrajni ali trajni hrambi. V sobi za dragocenosti in skladišču v 2. nadstropju se nahaja gradivo (133 naslovov), ki ga po 5. členu *Zakona o knjižničarstvu* (2001) opredeljujemo kot kulturni spomenik. V vseh treh depojih pa se nahaja gradivo, ki ga uvrščamo v sklop kulturne dediščine (Bahor, 2010) in ga je potrebno še formalno ovrednotiti. Zbiranje domoznanske dokumentacije za področje Ljubljane poteka v Slovanski knjižnici od leta 1946 in je bila tedaj ena izmed njenih ustanovitvenih nalog (Barbarič, 1986).

OPIS DEPOJEV

Skladišče v drugem nadstropju je skoraj polno zasedeno (pribl. 90 %) – tu shranjujemo gradivo večinoma v slovenskem jeziku (*»slovenico«*) s področij humanistike in domoznanstva Ljubljane ter zbirko knjižnih miniatur. Gre trenutno za 50.760 naslovov monografij in 1.871 naslovov periodike. Še zlasti pomembna in dragocena je zbirka slovenskih periodik od konca 18. stoletja naprej, nekateri izvodi izmed njih so edini izvirniki na Slovenskem. V prostorih za in ob pultu se nahajajo knjižno gradivo, mikrofili in gradivo na optičnih nosilcih. Zgornje skladišče ima dva dostopa: dva z notranje stani in dostop z zunanje strani prek požarnih stopnic. Del gradiva hranimo za izposojevalnim pultom in v prostoru ob njem.

Kletno skladišče in soba za dragoceno gradivo sta povezana: vhod v sobo je iz kletnega skladišča. Vrata v sobo so protipožarna. Dostop v kletno skladišče je možen z dveh strani: notranji prek glavnega hodnika, prostora pred dvorano, in zunanji prek dostavne poti. Notranja vrata so lesena, protipožarna s samozapiralom, zunanja pa protipožarna in kovinska. Kletno skladišče je zasedeno približno do tretjine, obsega dva predela: širšega s pretežno fiksnimi elementi in ožjega s premičnimi policami. Vsebuje gradivo v tujih, večinoma slovanskih jezikih s področja kulture, književnosti in jezikov slovanskih narodov ter tujejezično gradivo s področij humanistike. Elektronsko je trenutno popisanih 29.697 naslovov monografij in 2.166 periodike, vsaj 50.000 enot pa še čaka na obdelavo. Del kletnega skladišča Slovanske knjižnice je namenjen repozitoriju za vso MKL, semkaj se prerazporejajo publikacije, ki v enotah MKL dalj časa niso bile izposojene, a še ne gredo v odpis (trenutno 871 naslovov). Soba za dragoceno gradivo je manjša in precej zapolnjena (pribl. 85 %). V njej so dragocene stare publikacije (od 16. do 19. st.), ki zahtevajo posebno optimalne pogoje shranjevanja in dragoceni faksimili. Skupaj šteje 640 naslovov (569 monografij in 71 serijskih publikacij). Depoje osvetljujejo neonske žarnice in v primeru požara enourna razsvetljava z lastnim napajanjem. Ogrevanje, hlajenje in vzdrževanje temperature in vlage naj bi urejale klimatske naprave, ki so napeljane pod betonskim stropom. V 2. nadstropju poteka kanalski konvektorski klimatski sistem nad spušenim stropnim sistemom Armstrong, v kletnem skladišču spušenega stropa ni, tako da klimatske cevi visijo neposredno s stropa. Enako velja za električno napeljavo. Ta se v kletnem skladišču precej približa knjižnim policam. V sobi za dragocenosti naj bi potekal prezračevalni kanalski sistem nad ploščami Armstrong, vendar so leta 2011 strokovnjaki iz podjetja za klimatske naprave po pregledu ugotovili, da soba za dragocenosti nima nikakršnega prezračevanja, stropne reže so zgolj fiktivne in brez funkcije. V 2. nadstropju vzdržuje klimo še drug, točkovno konvektorski sistem za ogrevanje oziroma hlajenje. Klimatske naprave naj bi tako vzdrževale temperaturo in vlago izključno z vpihavanjem in odvajanjem zraka ali dodatnim hlajenjem ali gretjem. Stavba ima v kletnih prostorih, ločenih od skladišč, avtomatsko potopno črpalko, ki jo varuje pred poplavi ali zalitjem (Jarc, 2000). Knjižnica ima pet sistemov protipožarne zaščite, javljalnike požarov, protivlomno zaščito po vseh prostorih in videokamere na vseh vhodi v stavbo.

Notranja oprema treh depojev se razlikuje med seboj. Skladišče v drugem nadstropju ima na tleh linolej, v stene pa so vzdane lesene police. Prosto stoječe police so kovinske in lesene. Soba z dragocenostmi ima na tleh in delno po steni tekstilno oblogo, sicer pa so vse knjižne police vzdane v steno in lesene. Največje kletno skladišče

2 Tovarna Kuverta je imela prostore na Einspielerjevi 1 do l. 1995. Po mnenju g. Stanislava Menarda, današnjega direktorja »Nove kuverte« so imeli v kletnih prostorih ves čas proizvodnje do l. 1995 skorajda idealne razmere – izmerjenih 35-40% vlage v kleti. Papirna industrija mora biti glede pogojev shranjevanja papirja zelo natančna in tako je bila prvotno zasnovana klet kot izolirani zračni bazen, ki ne prepušča nobene vlage. Po njegovi domnevi gre današnje težave z vlago v kletnih prostorih verjetno pripisati preperelosti izolacije.

ima betonska tla, betonske stene, betonske stebre in betonski strop, vse police, tako prosto stoječe kakor premične, pa so kovinske (Černe in Dolenc, 2000).

PREGLED STANJA PO DEJAVNIKI TVEGANJA

1 FIZIČNA SILA

1.1 ZRUŠITEV STAVBE

Potencialne nevarnosti, zrušitev ali bombardiranje stavbe, sta majhni: zgradba je novejša in načelno protipotresno varno grajena, stoji na geološko ugodnem območju Ljubljane (Jeraj, 2009), statični izračun konstrukcije stavbe predvideva IX. potresno stopnjo. Velika količina gradiva Slovanske knjižnice skupaj z dragocenostmi se nahaja v kletnem podzemnem skladišču, katerega večji del ni lociran neposredno pod stavbo, le pod cesto, zato je možno, da bi se tudi ob potresu del zbirke ohranil oziroma ostal dostopen z dovodne strani v kletno skladišče. Vojaška ogroženost Slovenije je majhna.

1.2 DELO Z GRADIVOM

Pogostnost: konstantno.

Scenarij: nepazljivo ali malomarno ravnanje z gradivom, zlasti starejšim, preperelim ali z gradivom iz papirja slabše kakovosti: nepazljivo odpiranje in listanje, zvijanje platnic, podčrtavanje, fotokopiranje, padci na tla ipd.

Škoda: poškodovani so posamezni deli gradiva, poškodbe bo ponekod potrebno popraviti z restavratorskimi posegi.

Vedeti moramo: kako je osebje usposobljeno za ravnanje z gradivom. Kakšen poslovnik velja za ravnanje z gradivom, kako nadzorujemo ravnanje z gradivom, kako o tem obveščamo uporabnike. Trenutno zaposleni bibliotekarji ali knjižničarji imajo opravljen strokovni bibliotekarski izpit, so seznanjeni s temeljnimi načeli o varstvu gradiva in upoštevajo dosedanje prakso varovanja gradiv, zlasti pri reproduciranju. Nadzorujejo in opozarjajo uporabnike na ustreznost rokovanja z gradivom za čitalniško izposajo.

Del zbirke, ki je ogrožen: starejše gradivo, pogosto uporabljeno gradivo, zlasti periodika, periodika in monografije iz 19. in z začetka 20. stoletja ali starejše (Vodopivec, 2009a).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Za gradivo, ki ga hranimo v enem izvodu in je slabo ohranjeno, poškodovano ali preveliko, velja dogovor, da fotokopiranje ali skeniranje uporabnikom ni dovoljeno. Dovoljena pa je uporaba digitalnih fotoaparatorov brez bliskavice. Če uporabniki želijo, se opravi fotografiranje ali skeniranje tega gradiva v knjižnici. Poškodovane publikacije vlagamo v kartonaste ovitke. Namesto izvirkov ponudimo gradivo na mikrofilih, svetujemo tudi uporabo Digitalne knjižnice Slovenije - dLib.si. Periodiko večemo v manjše enote, manj obsežni knjižni blok je lažji in se manj poškoduje, občasno se izvede tudi prevezava pomembnih in pogosto uporabljenih dokumentov na manjše enote.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: pogosto fotokopiranje mlajšega gradiva, pomanjkanje primerne zaščitne materiala za hrambo (npr. map z zavihki), neupoštevanje opozoril knjižničarjev glede ravnanja z gradivom. *Pravilnik o poslovanju Mestne knjižnice Ljubljana* (http://www.mklj.si/index.php/pravilnik-o-poslovanju#dolznosti_knjiznice) načelno sicer omogoča dobro zaščito gradiva, vendar podrobnosti ne določa (npr. načinov reprodukcije gradiv za čitalniško izposajo v primeru poškodovanosti, starosti, slabe vezave, velikosti). O varovanju gradiva v internih navodilih ali drugih knjižničnih predpisih eksplicitno ni govora ali smernic, presoja je prepuščena knjižničarjem in dosedanjim knjižničnim praksam.

2 KRAJA, VLOMI IN VANDALIZEM

Kraje, vlomi in vandalizem za knjižnično gradivo ne predstavljajo velikega tveganja. Knjižnica je opremljena z video nadzorom na izhodnih točkah iz stavbe, alarmne naprave varujejo vse glavne in zasilne izhode ter delovne prostore. Uporabniki nimajo prostega dostopa do gradiva, pred uporabo je gradivo evidentirano prek sistema za izposajo. Priročno gradivo v čitalnicah je pred krajo zaščiteno s sistemom magnetnih nitk in senzorjev. Vloma v skladišča do sedaj ni bilo, redke poskuse kraje priročnega gradiva preprečujejo senzorji na alarmnih napravah na izhodu iz izposoje. Tudi kraje s strani zaposlenih so realna možnost v vsaki knjižnici, ogrožen pa je lahko cel knjižnični fond. Analiza inventure ni pokazala povezav zaposlenih s pogrešanim gradivom. Zaposleni v knjižnici imajo skrben odnos do knjižnice in njenega gradiva. Kraja s strani zaposlenih velja za majhen faktor tveganja.

3 OGENJ

Pogostnost: do sedaj še nikoli. Možno.

Scenariji: Kratki stik na električni napeljavi: v času, ko so skladišča pod električno napetostjo, lahko pride zaradi napak na napeljavi do kratkega stika. Kratek stik bi lahko povzročil tudi hujši potres. Človeški faktor: namerno povzročen požar (Erman in Grm, 1998a), nepravilno ravnanje z električnimi aparaturami (npr. pregrevanje el. naprav), kajenje, malomarno ravnanje (odvrženi ogorki, uporaba odprtega ognja v knjižničnih prostorih, vroča dela pri popravilih).

Škoda: na gradivu je nepopravljiva.

Vedeti moramo: kakšna je protipožarna varnost, kateri so protipožarni sistemi, kakšna je protipožarna zaščita v gradbeni konstrukciji stavbe, ali so v skladiščih javljalniki požara, kje je protipožarna centrala, kam pošilja signal, kako pogosto pregledujejo javljalnike požara, kje so hidranti, kakšni so gasilni aparati, kako so zaposleni izurjeni za primer požara. Kakšna je ocena požarne (ne)varnosti. Ugotovili smo, da Slovanska knjižnica razpolaga z več sistemi protipožarne zaščite (Erman in Grm, 1998b): zunanje hidrantno omrežje, notranje hidrantno omrežje, avtomatske plinske gasilne naprave v depolu z dragocenostmi, ročne gasilnike in sistem loput v klimatski napravi. Delovanje klimatskih loput 1 krat letno pregleduje podjetje Klimatech d.o.o., na pet let pa pregled poteka še dodatno pod vodstvom s strani pooblaščenega izvedenca. Javljalniki požara so v vseh prostorih: avtomatski ali ročni - ti se nahajajo ob vhodih oziroma v bližini vhodov v depoje. Javljalnike požara redno pregledujejo Iskrasistemi d.d. Signali iz alarmnega sistema so povezani z dežurnim centrom Gasilske brigade Ljubljana. V gradbeno protipožarno konstrukcijo prištevamo požarno odporne stropne in stene v vseh skladiščih (požarna odpornost je povprečno 90 minut). Kletno skladišče ima na notranjem vhodu ognjevarna vrata s požarno odpornostjo 30 minut, prav tako tudi vhod v depo z dragocenostmi. Zaradi prostorske razporeditve ni ognjevarnih vrat neposredno na vhodu v zgornje skladišče. Tako skladišče v 2. nadstropju kakor kletno skladišče imata kovinska vrata neposredno navzven oziroma navzven na požarno stopnišče (dohod za gasilce v skladišči neposredno od zunaj je mogoč). S požarno varnostjo se zaposleni seznanjajo na tečajih varstva pri delu.

Del zbirke, ki je ogrožen: v primeru kratkega stika je bolj ogroženo gradivo v kletnem skladišču, tudi gradivo v skladišču v 2. Nadstropju, in sicer v predelu z nizkim stropom, ki je bliže električni napeljavi. Sicer pa je v primeru razširjenega požara ogroženo celotno gradivo v vsakem od treh depojev posebej. *Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost:* Stavba je s protipožarnimi sistemi in materiali dobro opremljena. Ocena požarne ogroženosti objekta je 2 (majhna požarna ogroženost). V knjižnične depoje zunanji obiskovalci ne smejo vstopati - razen v spremstvu knjižničarjev. Kajenje je v javnih institucijah prepovedano. Zaposleni skrbno uporabljajo električne aparature in jih ob izteku delovnega časa ugašajo, prav tako luči v skladiščih. Neonske žarnice, ki so v kleti v bližini gradiva, oddajajo zelo malo toplote. V kleti so pod osvetljavo knjižne police večinoma zaprte s kovinskimi prečkami. Depo z dragocenim gradivom varuje avtomatska gasilna naprava na plin HFC 227ea (heptafluoropropan).

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Neonske žarnice v kletnem skladišču so nameščene zelo blizu polic z gradivom - ponekod so oddaljene okrog 20 cm, drugod, največkrat ob premičnih policah, pa le nekaj centimetrov (3-5 cm) (Slika 3). Svetilke nimajo varnostnih kap. V primeru večjih premikov ali potresa je kratki stik in posledično požar mogoč. Erman in Grm (1998a) opredelujeta kratki stik in posledično iskrenje (zaradi napeljave ali statične elektrike) kot mogoč vzrok za požar. Osebe se še ni urilo na protipožarni vaji.

4 VODA

4.1 PUŠČANJE STREHE IN VDOR METEORNE VODE

Pogostnost: ob dolgotrajnejšem deževnem vremenu ali dalj časa trajajočih večjih nalivih (kletno skladišče), še nikoli v sobi z dragocenostmi in skladišču v 2. nadstropju.

Scenariji: V sobi z dragocenostmi ni nevarnosti, saj se nahaja pod stavbo, v skladišču v 2. nadstropju streha še ni nikoli puščala. Skladišče v kleti je locirano izven stavbe in povsem vkopano v zemljo. Nad njim je parkirišče za zaposlene in asfaltirana dovozna pot. Asfalt je razpokan, v razpoke vdirajo delci peska in meteorna voda, hidroizolacija utrpi poškodbe in voda prek špranj najde pot do skladišča. Neurejena drenaža meteorovod povzroči nastanek luž nad skladiščem in s tem zastajanje vode, ki prek špranj ali šivov na asfaltu počasi pronica proti skladišču. To se v kletnem skladišču dejansko občasno dogaja že dalj časa. Sledove je mogoče videti tudi na tleh (Slika 4 in 5).

Škoda: Neposredna škoda na gradivu ob mestih vdora in povečana stopnja vlažnosti v neposredni okolici - voda lahko neposredno poškoduje papirno gradivo, navlaženo gradivo se zvija, na njem raste plesen.

Vedeti moramo: Kako pogosto in kdaj prihaja do vdora vode prek strehe oziroma tal nad skladiščem. Kako je urejena drenaža meteorne vode na cesti, kakšno je stanje asfalta. Ugotovili smo, da do vdora prek strehe kletnega skladišča prihaja ob velikih nalivih in dolgih deževnih obdobjih. Drenaža na parkirišču in večjem delu dovozne poti (pribl. 2/3 dolžine skladišča) ni urejena oziroma zelo pomanjkljivo: rešetka za odvod meteorne vode se nahaja na vhodu na začetku dovozne poti, sledi precejšnja dolžina neravnega in izbočenega asfalta: meteorna voda se navadno nabira v lužah na parkirišču in ne odteka v smeri odtoka. Zadnji del dovozne poti ima ob sosednjih blokih urejen zunanji kanalček za odtok, ki se nahaja v neposredni bližini sten kletnega skladišča. Voda pronica v kletno skladišče tudi ob stenah (Slika 6). Stanje asfalta ni dobro, na sredi dovozne poti se na njem nahaja večja razpoka.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo v okolici strešne špranje in bližini navlaženih sten.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Jih ni.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Asfalt je material, ki je zelo podvržen vremenskim razmeram. Ob preteklih delih na parkirišču so opazili, da je sloj med asfaltom in stropom zelo tenak. Neurejena drenaža. Večji nalivi, neочиščeni odtoki.

5 ŠKODLJIVCI

Nevarnost škodljivcev je minimalna: odkar smo v novi stavbi, nismo opazili težav s škodljivci. Lahko bi sklepali, da so pogoji za razvoj škodljivcev na splošno neugodni. Le občasno povečana vlaga v kletnem skladišču, na kar kaže razvoj plesni, ki smo jo prvič opazili jeseni 2010, in neprimerna temperatura pomenita ugodne pogoje za razvoj insektov in predstavljata manjše tveganje..

6 ONESNAŽENOST OZRAČJA

Nevarnost onesnaženosti je minimalna ali zanemarljiva: prezračevanje je urejeno s klimatsko napravo, zrak čistijo filtri.

7 OSVETLITEV IN SEVANJE

7.1 ZUNANJA IN NOTRANJA OSVETLITEV

Svetloba lahko s fizikalnim in kemičnim delovanjem na gradivo povzroča počasno degradacijo. Zunanja svetloba ne prodre v nobenega od kletnih depojev, pa tudi v 2. nadstropju neposredne sončne svetlobe na gradivo ni: okna so zastrta z žaluzijami, stekla so refleksna in obarvana, toplotno izolirana. Le v prostoru ob pultni izposoji je nekaj gradiva občasno daljši čas izpostavljen neposredni dnevni svetlobi z oken. V celoti gre za majhno izpostavljenost, ki ne predstavlja pomembnejšega tveganja. V kletnem skladišču prižigamo luči le v času, ko se naročeno gradivo prevzema, medtem ko so luči v skladišču 2. nadstropja prižgane v delovnem času, to je 12 ur dnevno. Svetilna moč svetilk v skladiščih načeloma ustreza standardom in naj ne bi presegala 200lx (Stepišnik in Dolenc, 1998). Svetila v večjem delu skladišča v 2. nadstropju so nameščena visoko nad knjižnimi policami, v manjšem delu pa nižje, večinoma tako, da ne svetijo neposredno na police. Police so zgoraj odprte le na nekaterih mestih, kjer je nekaj malega gradiva neposredno pod lučjo. O večji ogroženosti ne moremo govoriti, a meritve svetlobe v skladiščih in vrednosti notranje osvetljenosti še niso bile izvedene. Projekt (Stepišnik in Dolenc, 1998, str. 6.6) tudi ne pojasnjuje, katere standarde za osvetljavo knjižnic upošteva in na kakšen način osvetljava depojev varuje pisno kulturno dediščino pred škodljivimi vplivi svetlobe. Priporočene vrednosti osvetljenosti za občutljivejša papirne materiale so do 50lx (Vodopivec et al., 2006), ta vrednost v projektu ni posebej omenjena. Notranja osvetljenost predstavlja za nekaj gradiva manjši faktor tveganja.

8 NEUSTREZNA TEMPERATURA

8.1 PREVISOKA TEMPERATURA

Pogostnost: večinoma previsoka.

Scenarij: previsoka temperatura v skladiščih pospešuje kemične reakcije in s tem razkroj papirja, še zlasti papirjev slabših kakovosti z veliko kislinami. Pospešuje rast mikroorganizmov, v navlaženem materialu ustvarja ugodne pogoje za razvoj plesni in škodljivcev, kot so knjižna uš ali srebrna ribica. V prostorih z manj vlage povzroča presuh zrak in s tem otrdelost, pokanje, krhkost in drobljenje gradiva.

Škoda: postopno propadanje gradiva na več načinov - končni rezultat je nepopravljiva izguba.

Vedeti moramo: kako klimatske naprave uravnavajo temperaturo. Kakšne so običajne in predvidene vrednosti temperature v skladiščih. Ugotovili smo, da je na stropu kletnega skladišča nameščen dvocevni stropni kanalski

konvektor. V sobi za dragocenosti klimatskih naprav ni, temperatura je odvisna od drugih prostorov in lastne izolacije. V skladišču v 2. nadstropju so poleg cevnih nameščeni še točkovni konvektorji za dodatno hlajenje, ki jih lahko reguliramo. Priporočene temperaturne vrednosti za skladišča so po projektu (Stepinšek in Dolenc, 1998) od 18° - 20° C ali nižje, ne smejo preseči 25° C, klimatske naprave naj ne bi dopuščale večjih nihanj. Priporočila projekta so sicer primerna za človeka, vendar ne upoštevajo IFLA načel za hrambo za knjižnega gradiva (2000), ki določajo, da se temperatura sme dvigniti le nekoliko nad 20° C (največ 22°C) pod pogojem, da pri tem ostane relativna vlažnost v dovoljenih mejah (Adcock, E. P. et al., 2005). Temperaturo stalno merimo šele od februarja 2011, odkar smo v kletnih skladiščih opazili izbruh plesni.

Temperatura v kletnem depozu: Da bi zaustavili plesnenje in zmanjšali hitrost drugih nezaželenih kemijskih procesov, bi jo morali znižati na največ 17° C. To ni uspelo, saj je sistem hlajenja vezan na neskladiščne prostore, prednost kleti je le v tem, da zlasti pozimi omogoča nižje temperature. Temperatura je bila v zimskih mesecih (februar in marec 2011) v povprečju primerna (16° in 17°C), ne pa tudi v pomladnih (april, maj 2011: 19° in 20° C); v višjih pa je občasno presegala tudi pogojno sprejemljive meje. Značilna so tudi nezaželena temperaturna nihanja: od 4 do 6 stopinj mesečno. Temperatura v sobi za dragocenosti: Pričakovali smo, da bodo temperature podobne kot v kletnih prostorih, vendar so meritve pokazale višjo temperaturo s povprečjem okrog 20° C in z manjšimi odstopanji. Po namestitvi razvlaževalca zaradi kritičnih vrednosti vlage junija 2011, se je temperatura v prostoru zvišala v povprečju za skoraj 2° C.

Temperatura v depozu 2. nadstropja: ves čas previsoka temperatura (povprečno 22-24°C), pogosto preseže tudi 25° C, nihanje pa je do 5° C.

Del zbirke, ki je ogrožen: V daljšem časovnem obdobju vse gradivo, in sicer zaradi presuhega ozračja kot posledice visokih temperatur ter zaradi ustvarjanja ugodnih pogojev za razvoj mikroorganizmov v primeru povišane vlage v ozračju.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Točkovne konvektorske klimatske naprave je mogoče ročno regulirati in tako s spremljanjem meritev vsaj deloma nižati temperaturo prostora.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Točkovni konvektorski klimat ne deluje v skladu s termostatom, nezadostna regulacija temperature kanalskega konvektorja, odsotnost klimatskih naprav v sobi za dragocenosti.

9 VLAGA

Pogostnost: dejansko stanje.

Scenariji: Previsoka relativna vlaga (RV). Ta ob običajnih temperaturah ustvarja dobre pogoje za rast mikroorganizmov (plesni), saj vlaži papirno gradivo, ki ob slabi cirkulaciji zraka zadržuje vlago in tudi v času manjše zračne relativne vlažnosti omogoča življenje in razvoj mikroorganizmov. Ti se prehranjujejo z organskimi sestavinami iz gradiva, ga mažejo in razgrajujejo. Čeprav je za izbruh večine plesni potrebna relativna vlaga nad 70%, pa nekatere vrste lahko ob pomanjkljivem prezračevanju zaradi vpijanja in večanja vlage v knjižnem materialu začno rasti že pri nižji vlagi (nad 60%) in z rastjo nadaljujejo kljub zmanjšanju RV v prostoru. Previsoka RV poleg tega povzroča kemične poškodbe, saj pospešuje hidrolizo in postopno razpadanje papirja, zlasti kislih papirnih materialov, tu so v nevarnosti predvsem publikacije iz 19. in 20. st. slabše kakovosti (Vodopivec, J., 2003).

Prenizka relativna vlaga: papir se osuši, krči, izgublja prožnost, pojavi se krhkost materialov in drobljenje papirja.

Prevelika in pogosta nihanja vlage: ob nizki RV se knjižno gradivo krči, izgublja prožnost, ob preveliki pa se razteza in napihuje. Kadar so nihanja pogosta in hitra, so posledice mehanske: gradivo postane nagubano, zvito, krhko ter pri uporabi občutljivo.

Škoda: hidroliza povzroča razpadanje materiala in izgubo informacij, prav tako tudi drobljenje papirja zaradi presuhega ozračja. Čas razpadanja je navadno daljši in ne takoj opazen, vendar neizbežen, zato je nujno, da je relativna vlaga v sprejemljivih mejah. Plesen, ki jo povzroča previsoka RV lahko na gradivu ob prepozni sanaciji povzroči nepopravljivo škodo: ob visoki vlagi in temperaturi dodatno pospešuje kemične reakcije in nastanek kislin, ki uničujejo knjižni material, gradivo lahko umaže do neberljivosti, povzroča odpor in je nasploh toksična za ljudi (od alergij do zastrupitev).

Vedeti moramo: kakšne so priporočene vrednosti RV za knjižno gradivo, kaj predvideva projektna dokumentacija, kakšna je oprema depozjev – ali deloma pomaga uravnavati vlago, kako v resnici deluje klimatizacija prostorov (prezračevanje oz. kroženje zraka, vzdrževanje vlage in temperature). Idealne stopnje vlažnosti, ki bi veljala za vse

vrste materialov knjižnega gradiva, pravzaprav ni, odločamo se bolj na podlagi tega, iz kakšnega materiala je večina gradiva v nekem prostoru in kaj želimo bolj ohranjati: usnjeni ovitki ali pergament zahtevajo vsaj 50% RV, RV nad 55% pa že povzroča mehanske poškodbe, med 60-70% pa ob slabi cirkulaciji obstaja resna nevarnost za razvoj plesni. RV pod 40% je ugodna, ker zavira razvoj mikroorganizmov in ustavlja kemične procese, povzroča pa krhkost materiala. Najslabše pa je, kadar vlaga (in temperatura) niha z veliko amplitudo v krajših časovnih presledkih, saj gradivo tako utrpí več mehanskih poškodb, kakor če se spremembe dogajajo postopoma. Projektna dokumentacija pravilno predvideva konstantno RV med 40-45%, oziroma še dopustne meje razmakne od 35 do 55% (Dšuban, 2000), kar je sprejemljivo, četudi bi v sobi za dragocenosti zaradi usnjenih materialov lahko predvideli nekoliko višjo priporočeno RV (okrog 50-55%). Oprema v sobi za dragocenosti je zaradi lesenih materialov in tekstilnih oblog, ki vpijajo in oddajajo vlago, najprimernejša, v 2. nadstropju je primerna zaradi prisotnosti lesa (police, omare, stene), v kleti pa je povsem neprimerna, saj so tu knjige edini higroskopni material, ki nase veže vlago. Poleg tega je v vkopani kleti vlaga zaradi šibkega prehajanja zraka prek zidov že sama po sebi nujno višja. Dejanske vrednosti in spremembe RV v Slovanski knjižnici pa so nesprejemljive. Na neprimerne, previsoke vrednosti RV je najprej pokazala plesen na gradivu, ki je bila prvič opažena v manjšem obsegu jeseni 2010 v kletnem skladišču in v sobi za dragocenosti, do junija 2011 pa se je v teh depojih le še razrasla. Del zakritega stropa nad Armstrongovimi ploščami v sobi za dragocenosti je bil pred namestitvijo razvlaževalca zraka povsem preraščen s plesnijo. Meritve vlage in temperature, ki smo jih začeli opravljati februarja 2011, so do junija 2011 pokazale, da vlaga v vseh treh depojih zelo niha: v kletnem depoju od 26 do 71%, v sobi za dragocenosti od 23 do 70%, v 2. nadstropju od 16 do 53%. Ugotovili smo, da vlaga v depojih niha vzporedno z zunanjo zračno vlago. Sistem klimatskih naprav, kolikor je sploh izveden (soba za dragocenosti!), vsrkava zunanji zrak in projektom navkljub ne omogoča uravnavanja vlage – le prezračevanje in delno uravnavanje temperature – zato so vrednosti RV večino časa seveda izven priporočenih. Vlaga tudi močno niha v kratkem časovnem obdobju enega meseca. Glede plesni smo sklepali, da je v kletnem depoju klimatsko prezračevanje (cirkulacija zraka) prešibko: vlago je v obdobjih povečane vlage knjižni material vsa leta vpiljal, v obdobjih nizke RV pa je ni dovolj oddajal, zato je nakopičena vlažnost materialov posledično omogočila rast plesni. Poleg tega smo po temeljitem pregledu kletnega skladišča decembra 2011 opazili že opisane vdore meteorne vode, ki dodatno povečujejo vlažnost: kapljanje skozi strop je omejeno na daljše deževne obdobje (Slika 4 in 5) in dva večja stenska vlažna madeža, ki sta konstantno prisotna (Slika 6).

Del zbirke, ki je ogrožen: Zaradi neprimerne RV (in temperature) je ogrožena zbirka v vseh treh depojih.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: stanje RV spremljamo od februarja 2011 z meritvami, v načrtu je sanacija, v sobo za dragocenosti je postavljen razvlaževalec zraka, ki je visoke poletne vrednosti RV znižal na sprejemljivo vrednost, oprema v sobi je lesena in ščiti gradivo: kljub nekdanji visoki poletni RV (70%!) je gradivo v sobi bistveno manj prizadeto s plesnijo kot v sosednjem kletnem depoju, ki je ves v betonu in kovinskih policah.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Visoki stroški sistemske sanacije v kleti, možnost zasilnih rešitev, sanacija depoja v 2. nadstropju ni predvidena. Tu ni sledu o plesni, a je RV vse do srede pomladi mnogo prenizka, težave so tudi pri ročni regulaciji točkovnega klimata v 2. nadstropju: posledici sta konstantno pretopel in presuh zrak, ki škoduje tudi optičnim nosilcem.

10 IZGUBA ALI ZALOŽITEV IZVODA

Kljub temu, da se včasih zgodi, da knjižničar pomotoma pospravi gradivo na neustrezno lokacijo, se založeno gradivo zaradi enostavnih oznak (*numerus currens*) relativno hitro najde bodisi pri pospravljanju, iskanju ali ob inventuri gradiva. Tako izguba za gradivo ne predstavlja velikega tveganja.

Ocena dejavnikov tveganja

Po oceni, ki zajema 4 stopnje: »močno ogroža« (***), »zmerno ogroža« (**), »rahlo ogroža« (*) in »ne ogroža« (/), smo po analizi ugotovili in ocenili, da gradivo najbolj ogroža (1) neustrezna relativna vlaga, (2) neustrezna temperatura, (3) voda oziroma vdori meteorne vode, (4) ogenj in ne nazadnje (5) delo z gradivom (Preglednica 1). Te dejavnike tveganja ocenjujemo kot poglobitve nevarnosti za gradivo.

Tabela 1: Ocena dejavnikov tveganja

Dejavnik tveganja	Nevarnost	Ocena
Neposredna fizična sila	Zrušitev stavbe	*
	Uporaba gradiva	**
Kraja in vandalizem	Uporabniki knjižnice ali vlomilci	*
	Kraje s strani zaposlenih	*
Ogenj	Kratki stik	**
	Človeški faktor	*
Voda	Pušcanje strehe	***
	Vdor meteorne vode	***
	Vdor podtalnice	/
Škodljivci	Insekti	*
Onesnaženost ozračja	Plini, prašni delci	*
Osvetlitev in sevanje	Zunanja osvetlitev	*
	Notranja osvetlitev	*
Neustrezna temperatura	Previsoka temperatura	***
Neustrezna relativna vlaga	Nihanje vlage/ slabo prezračevanje/ Previsoka in prenizka relativna vlaga	***
Izguba ali založitev	Neznana lokacija gradiva	*

OCENA NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

Dejavniki tveganja, za katere menimo, da močno ali zmerno ogrožajo gradivo, smo dodatno ocenili z več vidikov. Ti so: hitrost nastanka škode, intenziteta poškodb, delež poškodovane zbirke in pomen poškodovanega gradiva. Vsakega od vidikov smo po za to določenih merilih točkovali od 0 do 3 (Deniša in Vodopivec, 2009). Seštevek štirih vidikov nam po Michalskem v kategorijah poda oceno, kako nujno je ukrepati, da bi dejavnike tveganja zmanjšali ali odstranili: “zelo nujno” (od 9 do 10 točk), “nujno” (od 6 do 8 točk) ali “potrebno” (od 4 do 5 točk) (**Tabela 2**). Po analizi smo ugotovili tudi manj rizične dejavnike, ki ne zahtevajo dodatnih ukrepov, zanje je značilna kategorija “zadostuje redno vzdrževanje” (od 0 do 3 točke). V tabeli (Preglednica 2) jih ne omenjamo posebej, mednje pa spadajo onesnaženost ozračja, škodljivci, zunanja osvetlitev, vdor podtalnice, notranja osvetlitev, kraja in izguba gradiva ter zrušitev zaradi potresa.

Tabela 2: Končna ocena nevarnosti po Michalskem

	Neustrezna vlaga	Neustrezna temperatura	Voda	Ogenj	Delo z gradivom
Kako hitro?	2	3	3	1	3
Delež poškodb na gradivu?	1	1	1	2	0
Kolikšen del zbirke je prizadet?	2	2	1	2	0
Kako pomembno je prizadeto gradivo?	3	2	1	1	2
KATEGORIJE	8 - nujno	8 - nujno	6 - nujno	6 - nujno	5 - potrebno

1.1 NEUSTREZNA RELATIVNA VLAGA (8 TOČK) ZAHTEVA NUJNO UKREPANJE

Neustrezna relativna vlaga dosegla oceno, ki spada v 2. najvišjo kategorijo nevarnosti po Michalskem. Po desetih letih bivanja (2 točki) na novi lokaciji smo v kleti in v sobi z dragocenim gradivom prvič opazili razraščanje plesni, kar je zanesljivo znamenje previsoke vlage. Gradivo je zaradi plesni zmerno poškodovano: od manj do zelo umazano, zlasti na tekstilnih platnicah, vendar plesen še ni prodrla v notranjost publikacij, če pa ponekod že, še ni nepovratno poškodovala informacij. Je pa gradivo s plesnijo pogosto izredno odbijajoče za uporabo. Po meritvah v 2. nadstropju, ki je v zimskem času kazala izrazito prenizke vrednosti, smo postali tudi pozorni na krhkost in drobljivost materialov. Najbolj načeto in ogroženo je zlasti gradivo, ki je staro od 80 do 120 let, saj se drobi in tako razpada, da ga zaradi varovanja včasih več ne dajemo niti v čitalniško uporabo, ampak ga po želji raje fotografiramo oziroma obiskovalce napotimo na uporabo mikrofilmov, če zanj obstajajo kopije. Ponekod gre že za trajno izgubo informacij (1 točka). Plesen v kleti in kletni sobi za dragocenosti je razširjena na več kot 10% gradiva: skoraj ni police, kjer je ne bi mogli najti. Drobljivost in krhkost gradiva sta značilni za sobo z dragocenostmi in gradivo v 2. nadstropju, ki tudi predstavlja velik del, okrog 10% (2 točki). Pomembnost ogroženega gradiva je bistveno večja od povprečja zlasti v sobi z dragocenostmi, kjer hranimo večino kulturnih spomenikov, ogroženo gradivo v 2. nadstropju pa je kulturno visokega pomena in zelo iskano (3 točke). Ker je v naslednjem desetletju ob nespremenjenih pogojih lahko pričakujemo precejšnjo poškodbo ali celo izgubo pomembnega dela zbirke, je na tem področju ukrepanje nujno.

1.2 NEUSTREZNA TEMPERATURA (8 TOČK) ZAHTEVA NUJNO UKREPANJE

Tudi neustrezna temperatura dosega po Michalskem enako kategorijo stopnje nevarnosti kakor vlaga. Ker je temperatura v vseh prostorih glede na zahtevne standarde pretežno previsoka, lahko ob visoki ali prenizki vlagi pričakujemo le še napredujoče slabšanje situacije – drobljenje in krhkost materialov v 2. nadstropju oziroma napredujočo rast plesni zlasti poleti v kleti. Razvlaževalec zraka v sobi za dragocenosti je sicer izboljšal stanje vlage v poletnem času, vendar je zvišal temperaturo na vrednosti, ki občasno tudi pogojno več ne ustrezajo standardom IFLA. V takih negotovih razmerah lahko pričakujemo vsaj v enem izmed skladiščnih prostorov napredovanje težav kadarkoli (3 točke). Ker temperatura deluje v tesni povezavi z vlago, ocenjujemo intenziteto poškodb in delež poškodovane zbirke enako kot pri nevarnosti neustrezne vlage (1 in 2 točki). Glede pomembnosti gradiva pa je potrebno reči, da je zaradi konstantno previsokih temperatur najbolj ogroženo skladišče v 2. nadstropju, kjer hranimo nadpovprečno pomembno gradivo (2 točki). Za kletne prostore (skladišče s sobo za dragocenosti) pa v trenutni situaciji lahko le upamo, da bodo temperature vsaj v zimskem času ustrezne. Znižanje temperature na konstantno ustrezne vrednosti bi posledično zmanjšalo več dejavnikov tveganja, tudi zato je ukrepanje nujno.

1.3 NEVARNOST METEORNE VODE (6 TOČK) ZAHTEVA NUJNO UKREPANJE

Tudi voda spada med nevarnosti, ki zaradi konstantne prisotnosti (3 točke) nujno zahtevajo sanacijo. Meteor na voda povečuje vlažnost v kleti in še posebno lokalno dodatno pospešuje rast plesni; kapljanje ali škropljenje na gradivo pa ga tudi mehansko zmerno ogroža (1 točka). Delež neposredno ogroženega gradiva je lokaliziran na manjši (1 točka), povprečno pomemben del zbirke v kletnem skladišču (1 točka).

1.4 NEVARNOST OGNJA (6 TOČK) ZAHTEVA NUJNO UKREPANJE

Ko govorimo o ognju, ocenjujemo potencialno nevarnost, kjer je ukrepanje nujno. Predvidevamo, da je požar zaradi kratkega stika v kletnem skladišču možen v 100 letih (1 točka), najverjetneje ob večjih premikih (npr. potresu) ali zaradi obrabe neprimerno opremljene napeljave, ki poteka preblizu papirnim materialom. Delež poškodb na gradivu lahko sega od pomembne do popolne izgube (2 točki). Ker predvidevamo požar v kleti, to pomeni, da je lahko prizadeto nad 40% gradiva, kar pomeni velik del zbirke (2 točki) pretežno povprečnega pomena (1 točka).

1.5 ZARADI NEVARNOSTI PRI ROKOVANJU Z GRADIVOM (5 TOČK) BO UKREPANJE POTREBNO

Po naši oceni dosega delo z gradivom stopnjo nevarnosti, kjer bi bilo ukrepanje potrebno zaradi zagotavljanja varnejšega ravnanja z gradivom, kadar je osebje pri načinih ravnanja z njim v dvomih ali če bi skrb za delo z gradivom zaradi pomanjkljivih pravilnikov oziroma navodil z leti upadla. Do poškodb gradiva zaradi rokovanja pride gotovo vsaj enkrat letno (3 točke). Navadno gre za manjše poškodbe na vezavi ali raztrganine (0 točk), kjer

informacija ni izgubljena. Gre za manjše število enot (0 točk), vendar za pogosto uporabljano gradivo, pri čemer je najbolj ogrožena starejša, redkejša in nadpovprečno pomembna periodika (2 točki). V knjižnici bo potreben natančnejši in bolj zavezujoč (formaliziran) dogovor, kako in kdaj v primerih ogroženega ali poškodovanega gradiva pomagati uporabniku, da pride do želenih informacij na način, ki gradivu ni škodljiv.

ZAKLJUČEK

Prostori Slovenske knjižnice sicer dajejo vtis moderne in estetske knjižnice, ki dobro služijo načrtovani vlogi knjižnice, omogočena je pultna izposoja, obstajajo obsežni depoji, ločeni od čitalnic, ki so namenjene intenzivnemu študiju oziroma pregledovanju publikacij za izključno čitalniško izposajo. Knjižnica ima dober protipožarni in protivlomni sistem ter klimatske naprave, je protipotresno varno grajena. Prisotnost tehničnih naprav občutno vpliva na zmanjšan obseg dejavnikov tveganja: skoraj popolnoma lahko izključimo onesnaženost ozračja, škodljivce, tveganje zaradi zunanje osvetlitve in vdora podtalnice. Med nizke dejavnike tveganja uvrščamo notranjo osvetljenost, krajo in izgubo gradiva ter zrušitev zaradi potresa.

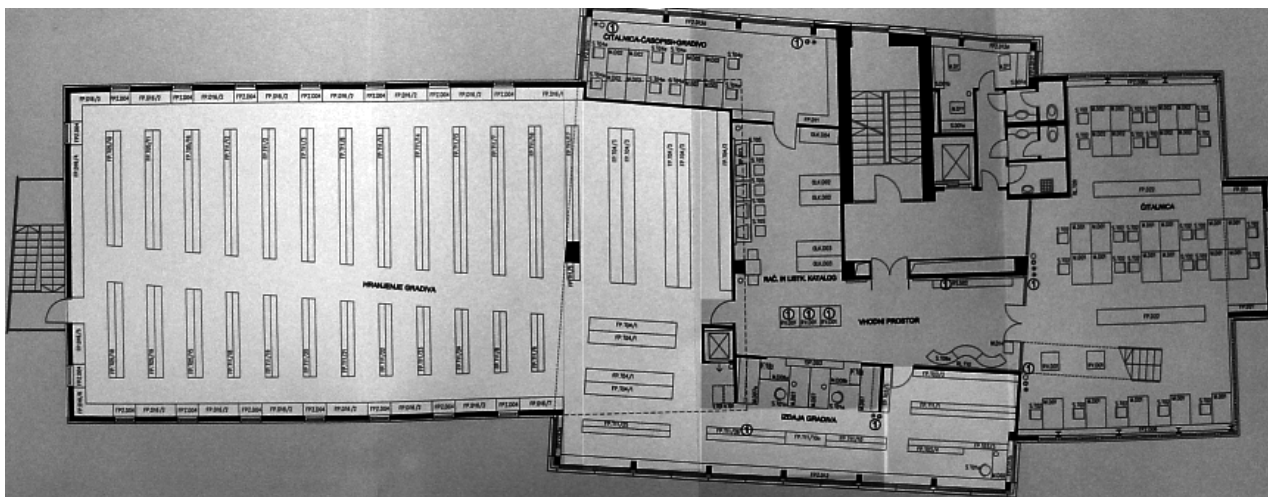
Pojav plesni, ki se je močno razširila v kletnem depoju in deloma prizadela tudi gradivo v kletni sobi za drago cenosti, nas je opozoril, da zgradba nikakor ne nudi idealnih pogojev za hrambo. Po temeljitem pregledu stavbe, njene dokumentacije, po meritvah in pregledu strokovnih priporočil, po opazovanjih knjižničnih delavcev in sodelovanju s strokovnjaki smo ugotovili, da:

- **obstaja resen problem s klimatskimi napravami:** ni možnosti uravnavanja zračne vlage, dela niso izvedena po načrtih, naprave slabo delujejo in slabo uravnavajo temperaturo, pretok zraka je ponekod prešibek, relativna vlaga je v kletnih prostorih v obdobjih vlažnega vremena krepko previsoka, v 2. nadstropju pa v zimskih mesecih precej prenizka;
- **je namestitev knjižničnega depoja v klet zgrešena:** relativna vlaga je v kletnih prostorih, vkopanih v zemljo ves čas višja, medtem ko v depoju v 2. nadstropju ni problemov s kritičnimi vrednostmi previsoke vlage;
- **obstajajo pomanjkljivosti pri izgradnji kletnega depoja:** vdori meteorne vode zaradi neurejene zunanje drenaže;
- **obstajajo velike pomanjkljivosti pri zasnovi notranje opreme in električnih instalacij v kletnem depoju:** brez lesenih ali drugih higroskopskih materialov, potek deloma nezaščitenih električnih instalacij ponekod le nekaj centimetrov nad gradivom.

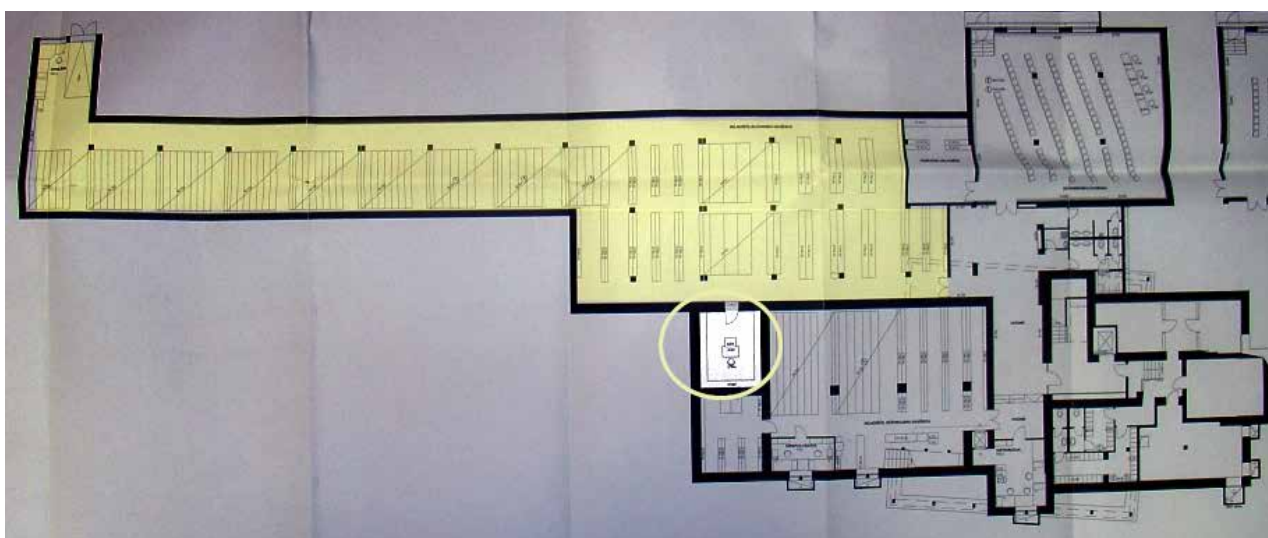
Pričujoča analiza v zvezi z nevarnostmi, kot so vlaga, temperatura, voda, ogenj in delo z gradivom je pokazala, da bo nabor ukrepov nujno izvesti.

Zunanost knjižnice. (foto Kristina Košič Humar)

Skladišče v 2. nadstropju knjižnice (Chitrakar in Dolenc, 2000) – osvetljeno. (foto Kristina Košič Humar)

Skladišče v kleti (osvetljeno) in soba za dragoceno gradivo (obkroženo). (foto Kristina Košič Humar)

Sledovi vode in oborine kapljic na tleh kletnega skladišča. (foto Kristina Košič Humar)

Električna napeljava (osvetljava) povsem blizu polic. (foto Kristina Košič Humar)

Stanje nad skladiščem na tleh v okolici vdora vode ob deževnem vremenu. (foto Kristina Košič Humar)

Vdor vlage skozi zunanjo steno - madeži na steni in plesen na knjigah (obkroženo). (foto Kristina Košič Humar)

OCENA STANJA MATERIALNEGA VAROVANJA GRADIVA V DOMOZNANSKIH DEPOJIH V POKRAJINSKI IN ŠTUDIJSKI KNJIŽNICI MURSKA SOBOTA

Andrej Pavlič, bibliotekarski specialist
PIŠK Murska Sobota, Zvezna ulica 10, 9000 Murska Sobota
e-pošta: andrej.pavlic@ms.sik.si,
tel.: +386 2 530 81 10, <http://www.ms.sik.si/>

IZVLEČEK

PIŠK Murska Sobota od leta 2004 deluje v novi stavbi. Glede na namensko gradnjo in upoštevanje sodobne standarde, materiale in predpise je gradivo v njej primerno varovano. Ker je primarna dejavnost knjižnice izposoja gradiva, je tudi največji dejavnik tveganja delo z gradivom, ki se sčasoma obrabi, raztrga in izgubi. Drug tak dejavnik, ki ogroža domoznanske depoje, je morebitni požar. Domoznansko gradivo v knjižnici je vključeno v oddelek za odrasle. Pomembno je, da je primerno varovano staro prekmursko časopisje in raritete ter rokopisi, kar se vse nahaja v skladišču. V bodoče bi bilo potrebno redno merjenje temperature in relativne vlage.

ABSTRACT

PIŠK (Regional and Research Library Murska Sobota) has been operating in a new building since 2004. According to the purposeful construction and taking into account the modern standards, materials and regulations the materials inside the library are properly protected. Because of the primary activity of the library which is lending books, the biggest risk factors is working with the materials, which in time take wear and tear, become greasy, torn or are lost. Another such factor threatening the materials of national culture is the possibility of fire. The materials of national culture inside the library are included into the Adult Department. It is important that the old newspapers, rarities and manuscripts of the Prekmurje Region are properly protected, in the storage room. In future, periodical measurements of the temperature as well as the relative humidity would be necessary.

UVOD

Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota je vse do leta 2004 delovala v nenamenskih prostorih. Sedanje ime je dobila leta 1973, ko sta se združili do takrat samostojni ustanovi Knjižnica in čitalnica Murska Sobota in Študijska knjižnica Murska Sobota. Imela je tri oddelke, od katerih sta splošnoizobraževalni in pionirski oz. mladinski bila nameščena v soboškem gradu, študijski oddelek pa je deloval v vili soboškega veleposestnika in industrialca Hartnerja. Vsi trije oddelki so delovali v nenamenskih prostorih, ki so bili opremljeni le s protipožarno zaščito, to je z javljalci dima in gasilnimi aparati. Ob tem je bilo gradivo deponirano tudi v gradu v Rakičanu, v zaklonišču v Murški Soboti in še kje. Temperatura in relativna vlaga se nista nikjer merili. Kljub vsemu je domoznansko gradivo bilo primerno varovano.

PIŠK Murska Sobota je 8. februarja 2004 začela delovati v novi namenski stavbi v središču mesta in obsega klet, pritličje in dve nadstropji. Nekatere stvari v njej sicer še niso dokončane oz. uresničene, tako npr. sejna soba in restavratska delavnica. V njej je bil v prvem nadstropju načrtovan domoznanski informacijski center, vendar zaradi subjektivnih razlogov takratnega vodstva knjižnice do njegove ustanovitve ni prišlo. Tako je sedaj domoznansko gradivo vključeno v oddelek za odrasle.

Prekmurski prostor je v svoji zgodovini bil vse do konca prve svetovne vojne del Avstro-Ogrske, natančneje ogrskega dela te dualistične tvorbe. Prekmurski Slovenci so v svojem razvoju razvili lastni knjižni jezik, ki ga prina-

ša že prva do sedaj znana prekmurska knjiga, tj. Mali katekizem Franca Temlina iz leta 1715. Kljub institucionalni madžarizaciji, ki se je začela v 80-ih letih 19. stoletja, so prekmurski monografski in periodični tiski nastajali vse do razpada dvojne monarhije in še kasneje, vse tja do druge svetovne vojne. Skratka, ti tiski skupaj z rokopisi predstavljajo posebnost v slovenskem prostoru.

Vse to starejše in drugo dragoceno prekmursko gradivo se nahaja v skladišču v drugem nadstropju. Periodika se nahaja na premičnih policah, redkosti in rokopisna zbirka pa v treh kovinskih omarah. Knjižnica si v skladišču ustvarja tudi domoznanski pomurski arhiv, v katerem se zbira gradivo za razstave in hrani za prihodnje generacije. V skladišču so ugodni pogoji za hrambo domoznanskega gradiva.

V Prekmurju živi romska manjšina, s proučevanjem katere se je znanstveno začel ukvarjati že pokojni dr. Vanek Šiftar. Knjižnica ima med svojim gradivom veliko monografij, periodike in drugega (drobnega, tudi neknjižnega, npr. fotografskega) gradiva s področja življenja Romov v Sloveniji, na Madžarskem in v drugih državah Evropske unije. Kot domoznansko gradivo obravnavamo tukaj tisto gradivo, ki se dotika življenja prekmurskih Romov, in avtorjev, ki pišejo o njih. Tudi kot posledico vsega tega je vodstvo PIŠK izrazilo željo, da bi v okviru EPK 2012, v knjižnici zaživel projekt *MURSKA SOBOTA Odprto za Rome*. Sčasoma bi v njej posebna zbirka romske literature in literature o vprašanju Romov v naši pokrajini, v Sloveniji in širše dobila svoj samostojni oddelek. V novi stavbi knjižnice je tudi dovolj prostora za zbirko romske literature, za odprtje takega oddelka in za uspešno delo **centra za proučevanje kulture Romov**, ki bi ga v njej ustanovili. Kljub temu da ima knjižnica romsko gradivo in ustrezni prostor, pa je bil projekt zavržen in s tem narejen korak nazaj pri integraciji prekmurskih Romov v slovensko družbo.

PREGLED STANJA PO DEJAVNIKI TVEGANJA

1 NEPOSREDNA FIZIČNA SILA

1.1 ZRUŠITEV STAVBE

Pogostost: Redko.

Scenarij: Nova stavba knjižnice je locirana v centru mesta. V primeru močnejšega potresa bi verjetno popokale betonske stene. Na njeni južni strani se nahaja divje parkirišče, ki bi v primeru potresa predstavljalo morebitno požarno nevarnost.

Škoda: Fizične poškodbe gradiva, v kolikor bi to zaradi močnega potresa popadalo po tleh.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo bi bilo domoznansko gradivo, ki je na oddelku za odrasle in v skladišču.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba bi naj bila protipotresno grajena.

1.2 DELO Z GRADIVOM

Pogostost: Pogosto, kar je pravzaprav smisel obstoja knjižnice.

Scenarij: Izposoja gradiva (knjižnega in neknjižnega) je najpomembnejša dejavnost vsake knjižnice. V PIŠK Murska Sobota je domoznansko gradivo vključeno v oddelek za odrasle, periodično gradivo pa je na voljo za čitalnično izposajo. Dragocene prekmurske raritete iz 18., 19. in začetka 20. stoletja so v skladišču v dveh kovinskih omarah in se izposojajo le v čitalnico. V tretji kovinski omari so rokopisi, ki so nastali na območju Prekmurja, in se prav tako izposojajo le v čitalnico. Knjižnica je tudi depozitarna knjižnica za območje Pomurja, s tem ko zbira in hrani arhivski izvod. To gradivo se na dom izposoja le izjemoma.

Škoda: Gradivo se poškoduje že pri jemanju s polic. Police so ponekod prenatrpane. Poškodovanost gradiva narašča z njegovo uporabo. Sčasoma se zamasti, obrabi in raztrga. Uporabniki tudi izgubljajo gradivo. Kdor gradivo poškoduje ali ga izgubi, mora popraviti škodo z nabavo enakega gradiva ali z denarnim nadomestilom. Če je gradivo poškodovano, ga je potrebno restavrirati, vendar ga knjižnica zaradi finančnih stroškov ne pošilja v restavratorske delavnice.

Vedeti moramo: Zaposleni v čitalnici morajo biti pozorni na uporabnike, ko se izposoja stara prekmurska periodika. Raritete bi morali izposojati ob uporabi bombažnih ali rokavic iz lateksa.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je vse gradivo, ki se izposoja. Periodično domoznansko gradivo, ki je v skladišču, se izposoja le v čitalnico in je pod nadzorom zaposlenih ter s tem manj ogroženo.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Starejša prekmurska in madžarska periodika je mikrofilmana. V novejšem času se digitalizira za Digitalno knjižnico Slovenije. Na ta način odpade fotokopiranje, pri katerem so se sicer poškodovali hrbti in so začeli izpadati posamezni listi časopisov. Poškodbe gradiva lahko zmanjšuje tudi

opozarjanje knjižničarjev na pravilno ravnanje z njim oz. primerna zavest uporabnikov naj pazijo na zaupano in izposojeno jim gradivo.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Gradivo, ki ga uporabniki dobijo za domov se že s samimi postopki izposoje in transportom poškoduje. Enako je z gradivo, ki ga izposojamo samo v čitalnico.

2 KRAJA IN VANDALIZEM

2.1 TATOVJI OD ZUNAJ

Pogostost: Dogaja se.

Scenarij: Dostop do novejšega domoznanskega gradiva na oddelku za odrasle in v časopisni čitalnici je prost. Zaposleni nimajo vedno pregleda nad dogajanjem med policami s knjižnim in neknjižnim gradivom. Ob onesposobitvi alarmov so možni vlomi v knjižnico in odtujitve gradiva.

Škoda: Prihaja do kraja, vendar ne ravno domoznanskega gradiva. Odtujitve tega gradiva, ki se nahaja v skladišču, predvsem starejše prekmurske periodike in raritet, bi pomenile neprecenljivo izgubo za slovensko in prekmursko kulturno dediščino.

Vedeti moramo: Kakšen je nadzor nad okolico stavbe in kakšen znotraj knjižnice.

Zaposleni v knjižnici so ujeli pri kraji dva uporabnika. Okolica stavbe s kamerami ni varovana, v notranjosti so kamere sicer nameščene, vendar se nadzor sistematično ne izvaja.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je gradivo na oddelku za odrasle in gradivo v čitalnici. V kolikor prihaja do kraja domoznanskega gradiva, je varovalo več izvodov tega gradiva. Dvojnice domoznanskega gradiva pa odlagamo še posebej kot arhivski izvod, ki se hrani v skladišču in do katerega imamo dostop edinole zaposleni.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Prisotnost knjižničarjev med policami. Možen je videonadzor z ustrezno nameščenimi kamerami. Za zagotavljanje reda in miru v knjižnici je nekaj časa skrbelo podjetje SINTAL z varnostnikom, ki je bil v knjižnici dnevno 8 ur. Zaradi prevelikih stroškov je bila knjižnica prisiljena odpovedati pogodbo z njim. Gotovo se je z njegovo prisotnostjo zmanjšalo odtujevanje gradiva s strani uporabnikov. Knjižnično gradivo bi moralo biti elektronsko varovano in opremljeno z ustreznimi čipi, za kar pa knjižnica nima denarja. Odtujevanje oz. kraje gradiva bi zelo zmanjšal garderobni pult z obvezno oddajo oblačil in torb. V avli se ob vhodu v knjižnično stavbo sicer nahaja izposojevalno informacijski pult, vendar se gotovo kakšno gradivo izmuzne mimo njega. Redne inventure so lahko ena izmed poti za odkrivanje izgubljenega, založenega ali odtujenega gradiva. Uporabnikom je onemogočen fizičen vstop v skladišče, vanj lahko vstopajo le zaposleni.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost:

V avli stavbe obstajajo omarice za odlaganje torb, vendar jih uporabniki skoraj nič ali zelo malo uporabljajo. Tako lahko hodijo po oddelkih v oblačilih in s torbami. Povečano nevarnost bi pomenil vstop tatov oz. vlomilcev v skladiščne prostore, v katerih se nahaja dragoceno gradivo.

2.2 KRAJE S STRANI ZAPOSLENIH

Pogostost: Zanimljivo (nikoli zabeleženo).

Scenarij: Gradivo, ki se nabavi in izposoja, se beleži preko sistema COBISS.

Škoda: Morebitne odtujitve je težko dokazati.

Vedeti moramo: Ali je zaposleno osebje dovolj vestno, da do kraja ne bi prihajalo?

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Zaposleni imajo odgovoren odnos do gradiva, tako da je možnost kraja z njihove strani malo verjetna.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Osebje se ne preverja. Dostop do večine gradiva je prost, edinole raritete so zaklenjene v kovinskih omarah.

3 OGENJ

3.1 KRATKI STIK

Pogostost: Do sedaj ni bilo zabeleženo, vendar je možno.

Scenarij: Do kratkega stika in posledično požara lahko pride tudi izven delovnega časa, ker se elektrika ne izklaplja. Detektorji dima bodo hitro reagirali na morebitni požar. Ob požaru v delovnem času bi gasili tudi zaposleni v knjižnici.

Škoda: Gradivo je poškodovano zaradi ognja in gašenja samega.

Vedeti moramo: Kje se nahajajo gasilni aparati in s katerimi kaj gasiti. Vedeti moramo tudi kje so hidranti.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je vse gradivo, tudi mikrofilmi in raritete, ki so v kovinskih omarah.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Požarna zaščita je natančno navedena v Načrtu strojnih instalacij za PIŠK Murska Sobota. Zaposleni so usposobljeni za uporabo gasilnih aparatov. Knjižnica ima izobešena navodila in evakuacijski načrt za zaposlene v primeru požara. Protipožarni sistem v knjižnici je pod nadzorom varnostne službe SINTAL, ki je povezana z gasilsko postajo in bi odzivni reakcijski čas v primeru požara bil zelo hiter.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Knjižnica nima načrta reševanja gradiva v primeru požara. Pomanjkljivost glede morebitnega požara je, da knjižnica nima avtomatskega gašenja, kar pa je verjetno zaradi narave knjižnega gradiva tudi vprašljivo.

4 VODA

4.1 PUŠČANJE STREHE

Pogostost: Doslej enkrat zabeleženo. Streha je betonska, do sedaj je zaradi slabega tesnjenja okoli jaška za zrak enkrat prišla voda skozi streho. Stanje je bilo sanirano. Škode na gradivu ni bilo.

Scenarij: Možnost poplave ob puščanju strehe je teoretična. Del strehe nad knjižnico predstavlja neke vrste svetlobni jašek oz. koridor, ki je narejen iz kovinsko steklene konstrukcije.

Škoda: V primeru zloma te konstrukcije bi v primeru hudega naliva prišlo do poplave v knjižnici.

Vedeti moramo: Tako kot stavba je tudi streha nova. Tako hudih neurij, ki bi poškodovala kovinsko stekleno konstrukcijo, pri nas ni pričakovati.

Del zbirke, ki je ogrožen: Mogoče bi bilo poškodovano gradivo na oddelku za odrasle in v čitalnici. Gradivo v skladišču bi verjetno ostalo nepoškodovano.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Knjižne police so vsaj 10 cm dvignjene od tal. Svetlobni koridor ne poteka neposredno nad gradivom ampak nad stopniščem.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Knjižnica nima detektorjev za odkrivanje vode. Tudi nima načrta za odziv ob vdoru vode.

4.2 VDOR PODTALNICE

Pogostost: Doslej nekajkrat zabeleženo. Kljub sanaciji je teklo še naprej. Po besedah vzdrževalca stavbe sedaj že dve ali tri leta na zamaka.

Škoda: Poškodovan je bil kartonski zaboj z razglednicami, ki je bil neposredno na tleh. To gradivo ni bilo domoznanskega značaja.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Ker je stavba nova, ima ustrezno hidroizolacijo. Gradivo, ki se nahaja v kletnih prostorih knjižnice je od tal dvignjeno vsaj deset centimetrov.

4.3 POČENE VODOVODNE CEVI

Pogostost: Doslej enkrat zabeleženo v prostoru kurilnice, ko je začelo kapljati s stropa na gradivo na oddelku za odrasle v prvem nadstropju knjižnice. Kapljanje je bilo pravočasno opaženo, količina približno dveh metrov sicer nedomoznanskega gradiva je bila pravočasno umaknjena, tako da dejanske škode na gradivu ni bilo.

Scenarij: Kakšna počena cev bi lahko povzročila poplavo.

Škoda: Gradivo bi bilo namočeno in vlažno, kar bi povzročilo plesen in kemične reakcije na papirju.

Vedeti moramo: Ali so napeljava redno pregleduje in v kakšnem stanju so cevi.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Verjetnost počenih vodovnih cevi je majhna, ker je stavba nova in s tem tudi materiali za te cevi. V Načrtu strojnih instalacij so navedeni predpisi, ki so bili upoštevani ob vzpostavljanju vodovodnega sistema. Prostor knjižnice so vsakodnevno v uporabi in vsaka sprememba se takoj opazi. Reakcija na morebitno počeno vodovodno cev bi bila zelo hitra. Vodovodna napeljava ne poteka neposredno nad gradivom, ampak nekako v drugi polovici stavbe.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Močan iztek vode iz kakšne počene cevi, bi bil lahko nevaren ob vikendih, praznikih oz. ob odsotnosti zaposlenih.

5 ŠKODLJIVCI

5.1 MIŠI, MRČES ...

Pogostost: Doslej ni zabeleženo.

Scenarij: Pri vhodnih vratih, ki so poleti včasih odprta, lahko pride v stavbo kakšen mrčes. Mrčes lahko pride

v stavbo tudi izpod vrat. Vstop kakšne živali bi pomenil onesnaženost z iztrebki.

Škoda: Knjižno gradivo bi bilo lahko najedeno in onesnaženo.

Vedeti moramo: Ali osebje pregleduje knjižnične prostore za primer vdora škodljivcev in mrčesa.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo bi bilo domoznansko gradivo v prvem nadstropju knjižnice in v skladišču.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Čistilno in vzdrževalno osebje redno pregleduje knjižnične prostore. Vrata in okna v stavbi dobro tesnijo in se ne odpirajo, tako da je vstop kakšnih glodavcev skoraj nemogoč.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Knjižnica ima detektorje gibanja, ki pa zaznavajo le težo nad 25 kg. Vdora miši torej ne bi zaznali.

6 ONESNAŽENOST OZRAČJA

6.1 IZPUŠNI PLINI IN PRAŠNI DELCI

Pogostost: Redko.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba knjižnice ima predpisano stopnjo filtracije, t. j. G4, in jo tudi izvaja. Oken se ne odpira.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Izpušni plini in prašni delci lahko v knjižnico prihajajo skozi vhodna vrata.

7 OSVETLITEV IN SEVANJE

7.1 NOTRANJA OSVETLITEV

Pogostost: Redko.

Vedeti moramo: Notranji svetlobi je izpostavljeno domoznansko gradivo na oddelku za odrasle, v časopisni čitalnici in prezenčni izposoji. Žarnice na omenjenih oddelkih oz. lokacijah v knjižnici imajo zaščito pred UV sevanjem.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Starejša in občutljivejša prekmurska domoznanska periodika in raritete se nahajajo v skladišču v drugem nadstropju, v katerem se luči praviloma izklapljajo. Redkosti in rokopise pred umetno svetlobo varujejo kovinske omare.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ni.

7.2 ZUNANJA OSVETLITEV

Pogostost: Redko.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Pred zunanjo svetlobo se gradivo lahko zavaruje s spuščanjem žaluzij. Ta svetloba domoznanskega gradiva na oddelku za odrasle ne ogroža. Do redkega starejšega domoznanskega gradiva zunanja svetloba ne pride.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ni.

8 NEUSTREZNA TEMPERATURA

8.1 PREVISOKA TEMPERATURA

Pogostost: Nekoliko previsoka temperatura v poletnih mesecih.

Scenarij: V skladišču je v poletnih mesecih temperatura od 22°-23 °C, na oddelku za odrasle pa skozi vse leto 24° C. V skladišču bi morali meriti temperaturo skozi vse leto in si jo zapisovati.

Vedeti moramo: Ali imata skladišče in oddelek za odrasle klimatsko napravo. Kako je varovano in hranjeno domoznansko gradivo. Ali je zavarovano z ustrezno embalažo.

Knjižnica ima klimatsko napravo, ki je redno servisirana. Toplozračno ogrevanje poteka s stropa. Razen v skladišču so v pisarniških prostorih in na posameznih oddelkih ob stenah nameščeni manjši radiatorji, ki pa so namenjeni edinole sušenju oken. V skladišču je nekaj domoznanskega arhivskega gradiva v arhivskih škatlah, večinoma pa je prostostoječe na premičnih in nepremičnih policah. Na oddelku za odrasle je domoznansko gradivo v prostem pristopu na policah.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je predvsem tisto gradivo, ki zahteva nižje temperature npr. mikrofilmi v skladišču.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba je klimatizirana in ima v skladišču in na vseh oddelkih knjižnice avtomatsko uravnavanje temperature. Prevlažna je verjetno klet, v njej pa domoznanskega gradiva ni oz. je le nekaj dvojnic.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Časovno daljša okvara klimatske naprave bi pomenila spremembe temperature in s tem možne poškodbe gradiva.

9 NEUSTREZNA RELATIVNA VLAGA (RV)

9.1 PREVISOKA RELATIVNA VLAGA

Pogostost: Do sedaj ne.

Scenarij: RV, merjena aprila in maja 2011, je v skladišču znašala od 45-50 %, v prvem nadstropju oz. oddelku za odrasle pa od 35-55%. Potrebne bi bile meritve in redna zapisovanja še v ostalih mesecih in letnih časih, da bi dobili realno sliko.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba je klimatizirana in zračena. V strojnici, je za skladišče v katerem se nahaja najpomembnejše domoznansko gradivo nameščen vlažilec zraka, ki je naravnan na 47%. Po mnenju vzdrževalca stavbe, bi naj RV v njem bila od 50-55%.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Daljša odsotnost delovanja vlažilca zraka oz. njegovo nepravilno delovanje.

10 IZGUBA OZ. ZALOŽITEV

10.1 NEZNANA LOKACIJA, ZALOŽITEV

Pogostost: Redko.

Scenarij: Gradiva ni tam, kjer je njegovo mesto. Po uporabi ni bilo pravilno pospravljen ali se je kako drugače izgubilo. Gradivo je založeno, ob urejanju po UDK se lahko najde.

Škoda: Gradivo je za določen čas nedostopno, zmanjšuje se verodostojnost knjižnice.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Gradivo bi naj bilo opremljeno z elektronskimi čipi in s tem lažje najdljivo. Zaposleni na oddelku za odrasle so po skupinah UDK-ja zadolženi za preverjanje pravilne abecedne postavitve knjižnega in neknjižnega gradiva. Knjižnica ima včasih zaposlene iz javnih del, ki tudi opravljajo to delo in v primeru založitve postavljajo gradivo na njegovo pravilno mesto. V skladišče imajo dostop le zaposleni, tako da do založitev praviloma ne prihaja.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Kljub pazljivosti bo zaradi t. i. človeškega dejavnika prihajalo do založitev. Pomembno je, da se morebitne založitve ažurno rešujejo.

Tabela 1: Dejavniki tveganja v domoznanskih depojih v PIŠK Murska Sobota

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OBJEKTIVNA OCENA
Neposredna fizična sila	Zrušitev stavbe	/
	Delo z gradivom	**
Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj – mali tatovi	*
	Kraje s strani zaposlenih	/
Ogenj	Kratki stik	**
Voda	Puščanje strehe	*
	Vdor podtalnice	*
	Počene vodovodne cevi	/
Škodljivci	Miši, mrčes ...	/
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini in prašni delci	/
Osvetlitev in sevanje	Notranja osvetlitev	*
	Zunanja osvetlitev	/
Neustrezna temperatura	Previsoka temperatura	*
Neustrezna relativna vlaga	Previsoka relativna vlaga	*
Izguba oz. založitev	Neznana lokacija gradiva, založitev ...	/

Ocena dejavnikov tveganja: ***močno ogroža, **zmerno ogroža, *rahlo ogroža, / ne ogroža

Po subjektivni oceni od dejavnikov tveganja domoznansko gradivo zmerno ogrožata:

1. delo z gradivom,
2. ogenj – kratki stik.

OCENA NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

1 DELO Z GRADIVOM

Kako hitro? 2

Poškodbe gradiva so odvisne od njegove uporabe. Danes ponujamo uporabnikom mikrofilmano in digitalizirano domoznansko gradivo.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Poškodovano je gradivo, ki je bilo fotokopirano; pri njem so se poškodovali hrbti in so nastale raztrganine. Sedaj velja stroga prepoved fotokopiranja vezanih letnikov časopisja in raritet. Prav gotovo se poškoduje domoznansko gradivo tudi takrat, ko postavljamo in razdiramo razstave ter ga prevažamo. Pri uporabi starejšega domoznanskega gradiva vedno ne uporabljamo zaščitnih rokavic.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Na enoto gradiva je prizadet zelo majhen del. Gre za gradivo, ki se pogosteje uporablja in tudi fotokopira.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

To je relativno, noveše monografske publikacije, ki jih imamo v dveh ali treh izvodih, niso toliko vprašljive. Pri uporabi starejšega prekmurskega časopisja uporabnikom predlagamo uporabo digitalnih kopij in mikrofilmov. Uporaba raritet v čitalnici je vedno pod nadzorom zaposlenih v njej. Uporabnikom dovolimo digitalno fotografiranje ali pa ga opravimo sami.

SEŠTEVEK: 4 – Spada v kategorijo *potrebno*, ki zahteva zmerno prioriteto. Z občutljivim gradivom je potrebno ravnati premišljeno.

3 OGENJ – KRATKI STIK

Kako hitro? 1

Knjižnična stavba je nova, opremljena s sodobnimi materiali in lahko da požara ne bo nikoli, obstaja pa potencialna nevarnost. Nevarnost požara v skladišču bi lahko predstavljala bližina strojnice in električna napeljava, ki poteka nad njim.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 2

Delež poškodb na gradivu bi bil odvisen od intenzivnosti požara in odziva na gašenje. Močan požar bi precej poškodoval gradivo v skladišču.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 2

V primeru ognja v skladišču bi bil prizadet pomemben del prostostoječe zbirke; raritete, rokopisi in mikrofilmi, ki so v kovinskih omarah, bi bili bolj zavarovani. Škoda na oddelku za odrasle, na katerem je domoznansko gradivo v prostem pristopu, bi bila odvisna od intenzivnosti požara in hitrosti reagiranja nanj.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Domoznansko gradivo, ki se nahaja v skladišču, je del slovenske kulturne dediščine in kot tako pomembno za kulturno identifikacijo Prekmurja.

SEŠTEVEK: 7 – Spada v kategorijo *nujno*. Pomembna prioriteta. Možna bi bila precejšna izguba zbirke v skladišču.

Tabela 2: Kategorije nevarnosti v domoznanskih depojih v PIŠK M. Sobota

	Delo z gradivom	Ogenj – kratki stik
Kako hitro?	2	1
Kolikšen je delež poškodb na gradivu?	1	2
Kolikšen delež zbirke je prizadet?	0	2
Kako pomembno je prizadeto gradivo?	1	2
KATEGORIJE	4 - potrebno	7 - nujno

ZAKLJUČEK

Glede na pridobljene podatke in oceno tveganja dejavnikov je domoznansko gradivo zmerno ogroženo zaradi neposredne fizične sile oz. dela z gradivom in zaradi ognja. Upoštevati je potrebno tudi subjektivnost ocenjevanja. Izposoja gradiva pa je primarna dejavnost vsake knjižnice. Domoznansko gradivo skušamo zaščititi z mikrofilmanjem in v zadnjem času z digitalizacijo. Mikrofilmi so primerni, ker je njihov rok trajanja 80 let in več. Tudi fizično zavzamejo manj prostora in njih varovanje je lažje. Z uporabo obeh metod smo že zavarovali velik del starejšega prekmurskega časopisja. Tako odpade potreba po neposrednem izposojanju tega gradiva. Podobno želimo obvarovati prekmurske raritete in rokopise, ki predstavljajo dragoceno zapuščino za območje Prekmurja in Porabja. Trenutno v knjižnici izdelujemo mape iz trajno obstojnega papirja, ki tudi predstavljajo zaščito pred določenimi vplivi. Mikrofilmamo in digitaliziramo gradivo v skladu s finančnimi možnostmi.

Kratki stik oz. ogenj, ki bi ga ta povzročil, je drug tak dejavnik, ki zmerno ogroža dragoceno domoznansko gradivo. Za večje zavarovanje pred njim bi morali dosledno izklapljati elektriko in računalnike. Za reševanje gradiva bi v primeru požara morali imeti izdelan načrt za njegovo evakuacijo.

PIŠK M. Sobota deluje v novi stavbi od leta 2004 in je zgrajena po sodobnih standardih in s sodobnimi materiali, ki precej znižujejo možnosti poškodovanja domoznanskih depojev. Ostali dejavniki tveganja, ki rahlo ogrožajo te depoje v knjižnici, bi po dosedanjih izkušnjah in subjektivni oceni bili še puščanje strehe, vdor podtalnice, notranja osvetlitev, previsoka temperatura in previsoka relativna vlaga. Gre za dejavnike, ki so se že pojavili, nekateri so bili sanirani in jim bo v tudi bodoče posvečena večja pozornost.

Nova stavba PIŠK Murska Sobota z južne strani. (foto: Matej Končan)

Oddelek za odrasle, na katerem se nahaja domoznansko gradivo. (foto: Matej Končan)

Domoznanski in drugi časniki so v skladišču na premičnih policah. (foto: Matej Končan)

Prekmurske raritete ovite v trajno obstojni papir v eni od kovinskih omar v skladišču. (foto: Matej Končan)

OCENA STANJA MATERIALNEGA VARSTVA GRADIVA DOMOZNANSKEGA ODDELKA IN POSEBNIH ZBIRK V GORIŠKI KNJIŽNICI FRANCETA BEVKA NOVA GORICA

Irena Tul, samostojna bibliotekarka
Goriška knjižnica Franceta Bevka, Trg Edvarda Kardelja 4, 5000 Nova Gorica
e-pošta: irena.tul@ng.sik.si,
tel.: +386 5 33 09 115, <http://www.ng.sik.si/>

IZVLEČEK

Na domoznanskem oddelku in v pritličnem skladišču Goriške knjižnice Franceta Bevka so bile v okviru skupnega projekta vseh osrednjih območnih knjižnic v Sloveniji od decembra 2010 do marca 2011 izvedene meritve temperature in relativne vlage ter ocenjene nevarnosti in tveganja, s katerimi bi se lahko soočilo domoznansko gradivo in posebne zbirke v knjižnici. Kljub temu, da se odderek in skladišče nahajata v novejši, namensko zgrajeni stavbi, le-ta ne upošteva vseh načel izbrane metodologije za trajno hrambo knjižničnega gradiva. Pregled pogojev hranjenja domoznanskega gradiva in posebnih zbirk v Goriški knjižnici Franceta Bevka je pokazal, da največjo nevarnost za hrambo gradiva predstavljata prenizka relativna zračna vlaga ter neustrezna osvetlitev prostorov. Oboje bi bilo rešljivo s selitvijo občutljivejšega gradiva iz odprtih regalov v omare na domoznanskem oddelku in skladišča ter po pravilu vlažilnika zraka v pritličnem skladišču.

SUMMARY

The article presents the analysis of temperature and relative humidity measurements made from December 2010 to March 2011 in France Bevk Public Library's Local studies and special collection department and its depots. Also, the suitability of the library building and its depots has been examined. Although France Bevk Library's local studies and special collection is set in a newer purpose-built building, detailed analysis of the obtained results showed that there are possible threats of various risk factors for the material. The highest level of emergency in France Bevk Library's local studies and special collection applied to the low relative humidity and inadequate ambient lighting. Both would be solvable with relocation of sensitive material from the local studies department in closed cabinets and depots, and by repairing the humidifier in ground floor depot.

UVOD

Domoznanski odderek dobi Goriška knjižnica uradno šele leta 2000, gradivo zanj pa se zbira že od ustanovitve knjižnice, torej od leta 1949. Do leta 2000 je domoznansko gradivo skupaj s posebnimi zbirkami, ki jih danes prav tako hrani domoznanski odderek, vključeno med knjižnično gradivo, ki se skupaj s preostalimi zbirkami 50 let seli po neprimernih prostorih Nove Gorice in njene bližnje okolice.

Študijska knjižnica je do leta 1959 svoj fond zbiral in hranila po različnih lokacijah Šempetra pri Gorici, Vrtojbe in Solkana. Zaradi prostorske stiske je v maju 1959 pridobila prostore v pritličju današnje občinske stavbe, vendar je knjižničarje pomanjkanje polic prisililo, da so del gradiva odložili v vlažno klet. Po letu 1962 sta se Študijski knjižnici pridružila še Pionirska in Ljudska knjižnica. Gradivo novoustanovljenega Ljudsko-pionirskega oddelka, med katerim je bilo veliko domoznanskih izvodov, je zaradi pomanjkanja prostora končalo v kleti Okrajnega sodišča Nova Gorica vse do leta 1968, ko je dobilo primernejše prostore poleg trgovskega centra v središču mesta. Prostorska stiska in tehnično-varnostna neustreznost prostorov sta se deloma zmanjšala po letu 1981, ko se je v nove prostore v Solkanu preselila matična služba in potujoča knjižnica, in leta 1986, ko so v garažni hiši na ulici Gradnikove bri-

gade odprli Oddelek za mladino in odrasle. Ena od hujših izgub in poškodb na zbirki se je zgodila leta 1983, ko je Novo Gorico prizadela poplava. Zalila je približno 5.000 enot gradiva, med katerim so bikle tudi knjige, ki se danes hranijo v posebnih zbirkah Goriške knjižnice. Devetdeseta leta so bila v znamenju prizadevanj in priprav na gradnjo nove stavbe ter selitev v nove prostore. Ob načrtovanju nove zgradbe se je načrtoval tudi oddelek za domoznansko, kjer bi bilo vse domoznansko gradivo združeno na enem mestu in prostorsko ločeno od ostalega gradiva. Predvideno je bilo tudi, da bi ta oddelek hranil stare in redke tiske. Pred selitvijo v nove prostore je bilo namreč domoznansko gradivo ter redki tiski vključeno med preostale zbirke, tako da se je nahajalo v čisto vseh prostorih knjižnice.

Danes se Goriška knjižnica Franceta Bevka nahaja v štirietazni stavbi, odprti 8. februarja leta 2000. Prostori knjižnice merijo 4.569 m², od tega je površina pritličja 1.958 m². Tu se nahaja leposlovni oddelek, oddelek za mladino ter oddelek za otroke. Ob tem sta v pritličju še dve skladišči za potrebe centralne knjižnice ter prostori potujoče knjižnice: pisarna in delovni prostor za zaposlene, garaža za bibliobus ter priročno in kompaktno skladišče. V kletnih prostorih knjižnice je večja večnamenska dvorana, razni pomožni prostori, strojnica in toplotna postaja. V prvem nadstropju, v skupni izmeri 1.444 m², se nahaja strokovni oddelek, glasbena in video soba, časopisni oddelek s čitalnico in domoznanski oddelek z Bevkovo spominsko sobo. Najvišje nadstropje je namenjeno upravi, nabavni službi, bibliografski in fizični opremi gradiva, razvojno matični službi z vodstvom podružnic, sejni sobi ter čajni kuhinji in meri 411 m².

Domoznanski oddelek Goriške knjižnice, vključuje tudi posebne zbirke Goriške knjižnice (grafična zbirka, rokopisna zbirka, zbirka dragocenih/redkih tiskov, zbirka drobnih tiskov, itd.) ima svoje prostore v prvem nadstropju stavbe poleg skladišča časopisnega oddelka. Tu se nahaja večji del zbirke, Bevkova soba in delovni pult zaposlenih. Gradivo na oddelku je shranjeno v petnajstih dvostranskih lesenih knjižnih regalih in sedmih zaprtih omarah, od katerih so štiri lesene in tri kovinske. Zaprte omare so namenjene hrambi gradiva na občutljivejših nosilcih, starih in dragocenih domoznanskih tiskov ter redkih tiskov, ki jih knjižnica kot kulturno dediščino hrani v okviru posebnih zbirk. Na oddelku je tudi čitalniški kotichek za uporabnike oddelka. Del domoznanskega gradiva se nahaja v pritličnem skladišču, kjer je gradivo shranjeno na dvostranskih železnih pomičnih regalih s sedmimi policami in ročnim premikanjem. Skladišče nima oken, fluorescentne luči se odpirajo ročno s stikalom.

O pogojih hranjenja gradiva v Goriški knjižnici Franceta Bevka je bilo že veliko napisanega. Za potrebe diplomskega dela Jane Movja z naslovom Hramba gradiva v Goriški knjižnici Franceta Bevka, so bile leta 2005 izvedene meritve temperature, relativne vlage in osvetljenosti. Prav tako je bila preverjena ustreznost stavbe po treh mednarodno uveljavljenih modelih, med katerimi je tudi metoda ugotavljanja nevarnosti, ki pretijo pisni dediščini Stefana Michalskega in Roberta Wallerja. Referat Videz, uporabnost, ekonomičnost: pregled stanja v Goriški knjižnici Franceta Bevka, avtoric Jedrt Vodopivec in Jane Movja, ki je bil leta 2007 predstavljen na strokovnem posvetovanju Zveze bibliotekarskih društev Slovenije, povzema omenjeno diplomsko delo. Oboje je bilo v pomoč pri meritvah in ocenjevanju stanja materialnega varstva gradiva na domoznanskem oddelku danes.

PREGLED STANJA PO DEJAVNIKI TVEGANJA

1 NEPOSREDNA FIZIČNA SILA

1.1 ZRUŠITEV STAVBE

Pogostost: Še nikoli zabeleženo.

Scenarij: Do zrušitve stavbe bi lahko prišlo ob močnem potresu, hudem požaru ali eksploziji.

Škoda: V primeru zrušitve stavbe bi prišlo do hudih poškodb tako knjižnega in neknjižnega gradiva kot tehnične opreme knjižnice. Na domoznanskem gradivu bi nepopravljiva škoda najverjetneje nastala na neknjižnem gradivu, ki je veliko bolj občutljivo za mehanske poškodbe kot so zgoščenke, slike, kipi ipd.

Vedeti moramo: Kakšna je mehanska odpornost in stabilnost objekta, ali je upoštevan pravilnik o požarni varnosti objekta.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena je celotna zbirka.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba knjižnice je dokaj nova, zgrajena protipotresno in upošteva vse obstoječe državne zakone o varnosti objektov.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Nova Gorica je zaradi bližine tolminskega in idrijskega potresnega območja izpostavljena potresnim sunkom. Leta 2004 je stavba knjižnice zaradi potresnega sunka utrpela nekaj manjših poškodb.

1.2 DELO Z GRADIVOM

Pogostost: Pogosto.

Scenarij: Čeprav je domoznansko gradivo namenjeno samo čitalniški izposoji in ni v prostem pristopu, se rokovanje z njim dogaja dnevno. Poleg čitalniške izposoje se gradivo uporablja tudi za interno delo, razstave in razne raziskave. Zaradi pogoste uporabe in večkratnega reproduciranja (fotokopiranje, skeniranje) lahko pride do mehanskih poškodb in obrabe gradiva. Domoznansko gradivo zaradi zunanjih razstav oziroma digitalizacije včasih zapusti prostore knjižnice. Tudi v tem primeru obstaja možnost fizičnih poškodb gradiva.

Škoda: Na gradivu lahko zaradi nepravilnega rokovanja pride do hujših poškodb, pri občutljivejših nosilcih (zgoščenke, diskete) pa tudi do popolnega uničenja in izgube podatkov.

Vedeti moramo: Kako je za uporabo gradiva usposobljeno osebje, uporabniki knjižnice in zunanji sodelavci. Vedeti moramo, katero gradivo je ob rokovanju še posebej občutljivo ter kakšno zaščitno opremo potrebujemo.

Del zbirke, ki je ogrožen: Najbolj je ogroženo gradivo, ki je v vsakodnevni uporabi, je novejšega izvora (po letu 1950) in zato podvrženo reproduciranju. Poleg tega je ogroženo gradivo na optičnih nosilcih. To se lahko ob manjši nepazljivosti popolnoma uniči.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Pomembno je ozaveščanje tako bralcev kot tudi knjižničarjev o pravilnem ravnanju z gradivom. Kljub možnosti, da se gradivo poškoduje med digitalizacijo, je le-ta rešila veliko zagat pri dnevni uporabi gradiva. Uporabniki sedaj gradivo pregledujejo v digitalni obliki, s čimer se lahko bolje ohranja originalni izvod.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Nevarnost dodatne obrabe in uničenja gradiva povečuje nepazljivo rokovanje z gradivom in nepremišljeno reproduciranje gradiva na manj obstojnih medijih.

2 KRAJA IN VANDALIZEM

2.1 TATOVJI OD ZUNAJ

Pogostost: Redko.

Scenarij: Knjige, ki so bralcem na voljo v prostem pristopu, so vsekakor bolj izpostavljene različnim vrstam vandalizma kot gradivo domoznanskega oddelka, ki je bralcem dostopno le s pomočjo knjižničarja. Vendar izvajanje kontrole ni zmeraj možno, saj obiskovalce domoznanskega oddelka od gradiva loči le nizka vrv. Tisto gradivo, ki se hrani na oddelku v prvem nadstropju, je torej bolj izpostavljeno kot domoznansko gradivo, ki se hrani v skladišču. Čeprav je domoznansko gradivo namenjeno le čitalniški izposoji, nekatere izvide knjižnica (pod določenimi pogoji, kot je npr. krajši izposojevalni čas) vseeno izposodi. O kraji tako lahko govorimo tudi v primerih, ko bralci ne vrnejo izposojenega gradiva. Zato se lahko zgodi, da knjižnica v takem primeru ostane tudi brez edinega izvoda določenega gradiva.

Škoda: Trajna izguba domoznanskega gradiva in podatkov.

Vedeti moramo: Ali delujejo alarmne in video naprave v stavbi in zagotoviti čim učinkovitejši nadzor nad obiskovalci domoznanskega oddelka, ne da bi pri tem omejevali uporabo gradiva. Ali je vzpostavljen nadzor nad gradivom v primeru obiskov večje skupine uporabnikov.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo na domoznanskem oddelku, v Bevkovi sobi in gradivo, ki je izposojeno.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Natančnost knjižničarja ob čitalniški izposoji gradiva je ključnega pomena. Knjižničar čitalniško izposodi gradivo (oziroma prešteje in pregleda, kadar ni možna računalniška izposoja) in ga ob vrnitvi še enkrat skrbno pregleda. Vstop v skladišče je dovoljen le zaposlenim v knjižnici.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Domoznanski oddelek in skladišče nista opremljena z video kamerami. Oddelek ni vedno pod nadzorom osebja, ki opravlja tudi druge naloge, kot na primer fotokopiranje (stroj se nahaja na drugem oddelku knjižnice), nadomeščanje sodelavcev na drugih oddelkih v knjižnici in medknjižnična izposoja. Prav tako ostane gradivo nenadzorovano v primeru, ko mora zaposleni za dalj časa v druge prostore po gradivo.

2.2 KRAJA S STRANI ZAPOSLENIH

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: Zaposleni v ustanovi lahko brez nadzora iz knjižnice odnesejo domoznansko gradivo. Najbolj je izpostavljeno gradivo iz raznih zapuščin in darov, ki še ni inventarizirano (in torej uradno ni še del domoznanskega fonda), pa tudi računalniško neobdelano gradivo, ki se nahaja v skladišču.

Škoda: Nenadomestljiva izguba posameznih enot knjižničnega gradiva.

Vedeti moramo: Kdo vse ima dostop do omenjenega gradiva; samo osebje ali tudi zunanji obiskovalci? Ali je

osebje, ki ima dostop do gradiva, zanesljivo.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo v pritličnem skladišču in na oddelku, ki še ni inventarizirano in računalniško obdelano ter gradivo v Bevkovi sobi.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Dostop do gradiva imajo le zaposleni v ustanovi, nihče od njih se ne ukvarja z zbiranjem ali preprodajo knjig in raritet. Ključni omar in vitrin na domoznanskem oddelku so dostopni samo zaposlenim na oddelku.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Nezadostna kontrola zaposlenih, ključni vitrin so dostopni vsem zaposlenim, ni video nadzora oziroma kamere na oddelku niso nameščene.

3 OGENJ

3.1 KRATKI STIK, NAPAKA NA ELEKTRIČNI NAPELJAVI

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: Tako na domoznanskem oddelku kot v pritličnem skladišču bi lahko prišlo do kratkega stika na električni napeljavi zaradi mehansko poškodovanih vodnikov ali dotrajane in poškodovane izolacije ter posledično do požara. Verjetnost kratkega stika je sicer zelo majhna, saj na domoznanskem oddelku ni nezavarovanih električnih vodov in je napeljava pravilno varovana.

Škoda: Gradivo lahko uniči ogenj, lahko je močno poškodovano od dima in pri gašenju požara.

Vedeti moramo: Ali požarni alarm oziroma detektor dima in hidrantno omrežje v knjižnici delujeta brezhibno. Zaposleni morajo biti seznanjeni z evakuacijo oseb in gradiva v primeru nesreče ter z učinkovito in pravilno uporabo gasilnih aparatov.

Del zbirke, ki je ogrožen: Celotna zbirka.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Poleg redno vzdrževanih detektorjev dima in hidrantnega omrežja so v knjižnici v primeru požara montirani ročni gasilni aparati s prahom in ogljikovim monoksidom, ki so letno servisirani.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Oddelki med seboj niso fizično ločeni s predelnimi stenami, zato bi se požar, tudi če bi se začel v pritličju, lahko razširil v prvo nadstropje, kjer se nahaja domoznanski oddelek. Vsa notranja oprema knjižnice, police, pulti in stenske obloge, so lesene, zato bi bilo ogenj še težje omejiti.

4 VODA

4.1 PUŠČANJE STREHE

Pogostost: Občasno.

Scenarij: Streha knjižnice je ravna in neposredno nad domoznanskim oddelkom v prvem nadstropju. Žlebovi za odtekanje vode so speljani po notranjem jašku v zunanji odvod. Pri večjih nalivih je zaradi zamašitve žlebov že prišlo do puščanja strehe. Na domoznanskem oddelku je tudi nekaj zastekljene površine, zato bi lahko vdor vode od zunaj povzročilo tudi odprto okno.

Škoda: Voda bi lahko trajno poškodovala ali uničila gradivo.

Vedeti moramo: Ali je streha stavbe varna in odporna na vse vremenske razmere, ali je bila montaža pravilno izvedena, ali so opravljena redna vzdrževalna dela (redno čiščenje žlebov in odtokov). Poleg strešnega dela moramo biti pozorni tudi na razpoke in napake v fasadi ter samem stropu, kjer bi lahko vdrla voda.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo bi bilo gradivo, ki se nahaja v prvem nadstropju, neposredno pod streho.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Zamakanje je že bilo delno rešeno z nekaj posegi na strehi, izdelavi novih lovilcev meteornih voda in z rednim čiščenjem. Zaposleni v knjižnici morajo vestno zapirati okna ob koncu delovnega dne oziroma ob večjih nalivih.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Nekatere police v prvem nadstropju so nameščene pod odtoki na strehi, zato ob večjih deževjih, sploh v jesenskem času (odpadanje listja), še vedno prihaja do zamašitve odtokov in zamakanja. Ogroženo je tudi gradivo (razni darovi in zapuščine), ki še ni obdelano in se nahaja v škatlah ob oknih na domoznanskem oddelku v prvem nadstropju. Ob večjem nalivu in pozabljenem odprtem oknu bi lahko bilo to gradivo poškodovano.

4.2. VDOR PODTALNICE

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: Goriška knjižnica stoji ob manjšem parku, Borovem gozdičku, kjer se nahaja večje število bajerjev.

Ob večdnvnih deževjih se včasih tako napolnijo z vodo, da ta začne odtekati po bližnjih pločnikih. Ob zadnjih večjih poplavalah na Goriškem septembra 2010 so bile sicer poplavljenе nekatere bližnje stavbe, vendar do vdora podtalne vode v knjižnici ni prišlo.

Škoda: Gradivo na nižjih policah bi lahko zelo poškodovala in trajno uničila voda.

Vedeti moramo: Ali je izvedena hidroizolacija stavbe in ali ima knjižnica načrt za reševanje gradiva v primeru poplave.

Del zbirke, ki je ogrožen: Poškodovan ali uničen bi bil manjši del gradiva, ki se nahaja na tleh v pritličnem skladišču ter na najnižjih policah.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Vse police v pritličju in prvem nadstropju so od tal dvignjene za 20 cm. Voda bi morala zelo narasti, da bi dosegla nivo depoja, za kar je zelo malo možnosti.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Zaposleni v knjižnici niso seznanjeni s prioritnim seznamom reševanja gradiva iz knjižnice, v okolici knjižnice je večje število vodnih zajetij.

4.3 POČENE VODOVODNE CEVI, CEVI CENTRALNE KURJAVE IN CEVI ZA METEORNO VODO

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: Glavne vodovodne cevi so speljane v komunikacijskem jašku in se ne nahajajo v bližini domoznanskega oddelka ali pritličnega skladišča. Tudi fekalne vode so iz prvega nadstropja in pritličja speljane pod stropom kleti do priključka na zunanji jašek.

Škoda: Gradivo ni ogroženo.

Vedeti moramo: Kako kvalitetna je vodovodna napeljava, ali je pravilno nameščena in vzdrževana oz. ali je v preteklosti že prišlo do puščanja vodovodnih cevi kjer koli v knjižnici.

Del zbirke, ki je ogrožen: Domoznanska zbirka ni ogrožena.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Tako na domoznanskem oddelku kot v skladišču ni vodovodnih cevi. Večina gradiva je shranjena v omarah, katerih spodnja polica je najmanj 20 cm dvignjena od tal. Zaposleni in hišnik redno preverjajo stanje na oddelku in v skladišču.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ni.

5 ŠKODLJIVCI

5.1 MIŠI, MRČES ...

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: Na domoznanskem oddelku in v skladišču bi škodljivci lahko prišli v prostor skozi vrata, okna in zračnike. Insekti se lahko zarejajo v gradivu, ki ga knjižnica pridobi z darom ali nakupom in je bilo hranjeno v neprimernih prostorih. V knjižnici je sicer za čistočo dobro poskrbljeno.

Škoda: Gradivo je onesnaženo, poigrano in raztrgano, živalski iztrebki na gradivu.

Vedeti moramo: Kako ukrepati pri zatiranju škodljivcev in ali se je v preteklosti to že zgodilo.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženost je zanemarljiva.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Rastline, ki so dobro zatočišče za razvoj in naselitev raznih insektov, so redno vzdrževane. Na domoznanskem oddelku je najdragocenejše gradivo spravljeno v železnih in lesenih omarah. S tem je preprečen dostop večjim škodljivcem, kot so npr. glodavci. V pritličnem skladišču so nameščeni strupi za glodavce.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Večina gradiva se nahaja v odprtih omarah. Gradivo, ki ga domoznanski oddelek dobi kot dar, je večkrat hranjeno v neustreznih pogojih, zato mora osebje pri pregledu gradiva paziti na morebitne insekte.

6 ONESNAŽENOST OZRAČJA

6.1 IZPUŠNI PLINI IN PRAŠNI DELCI

Pogostost: Vsakodnevno

Scenarij: Knjižnica je postavljena v samo središče mesta ob prometno obremenjenih ulicah. Poleg tega se mesto še razvija in raste. K temu sodijo tudi posamezne novogradnje v okolici knjižnične stavbe. Tako sta se na primer v neposredni bližini knjižnice nedavno gradila večji stanovanjsko-poslovni objekt in mala dvorana Slovenskega narodnega gledališča. Domoznanski oddelek je sicer obrnjen proti parku, skladišče pa nima oken, zato je možnost

onesnaženja majhna. Knjižnica je glede onesnaževanja izpostavljena predvsem v primeru raznih okvar na napeljavi, kot so centralna kurjava, klimatske naprave. Razne okvare na napeljavi so povsod možne kljub vzdrževanju, posledice tega pa so poškodbe gradiva, predvsem če se to zgodi v času, ko je knjižnica zaprta.

Škoda: Poškodbe možne zaradi prahu in umazanije.

Vedeti moramo: Kako je urejeno prezračevanje, ali je prezračevalni sistem redno vzdrževan, ali se na oddelku in v skladišču briše prah, ali je gradivo ustrezno tehnično zaščiteno.

Del zbirke, ki je ogrožen: Predvsem gradivo na domoznanskem oddelku v odprtih knjižnih regalih.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Redno čiščenje oddelka in skladišča ter redno vzdrževanje prezračevalnih naprav.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Napake na prezračevalnih sistemih.

7 OSVETLITEV IN SEVANJE

7.1 NOTRANJA OSVETLITEV

Pogostost: Pogosto.

Scenarij: Gradivo na domoznanskem oddelku je umetni svetlobi izpostavljeno v času, ko je odprta knjižnica, torej vsaj osem ur dnevno. Luči v pritličnem skladišču so izjemoma prižgane le pri urejanju ali iskanju gradiva. Tako gradivo iz domoznanskega oddelka kot gradivo iz skladišča pa je dlje časa izpostavljeno umetni svetlobi v primeru razstav. Gradivo sta škodujeta tudi fotokopiranje in skeniranje.

Škoda: Posledica je obledelost gradiva in v skrajnih primerih izguba podatkov.

Vedeti moramo: Koliko je bilo gradivo zaradi osvetljevanja že poškodovano, kakšne so posledice fotokopiranja in skeniranja, ali imajo žarnice ustrezno UV zaščito.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo na domoznanskem oddelku, ki ni v zaprtih omarah ali skladišču, temveč prosto v prostoru, namenjenemu uporabnikom. Gradivo, ki je dlje časa izpostavljeno umetni svetlobi zaradi razstavljanja.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Najdragocenejše gradivo je hranjeno v zaprtih omarah. Ključnega pomena je tudi digitalizacija, saj se tako zelo zmanjša uporaba originalov in njihova izpostavljenost umetni svetlobi. Poleg tega oddelek načrtno zbira in nakupuje faksimilirane izdaje, s čimer bralcem ponudi najboljši posnetek originalne izdaje.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Nedoslednost zaposlenih pri ugašanju luči v pritličnem skladišču. Pretirana razsvetljenost domoznanskega oddelka z lučmi, ki nimajo UV zaščite.

7.2 ZUNANJA OSVETLITEV

Pogostost: Vsak dan.

Scenarij: Neustrezna osvetljenost in UV-sevanje škodujeta vsemu gradivu v knjižnici. Večina gradiva na domoznanskem oddelku je celo leto izpostavljena dnevni svetlobi. Oddelek se nahaja na balkonskem delu v prvem nadstropju, ob severovzhodni steni knjižnice, ki je v celoti zastekljena. Poleg tega ga od periodičnega oddelka loči stena, ki je prav tako steklena, del stropa pokriva svetlobni jašek in tudi na severni steni se nahajajo okna.

Škoda: Posledica je obledelost gradiva in v skrajnih primerih izguba podatkov.

Vedeti moramo: Koliko je bilo gradivo zaradi osvetljevanja že poškodovano in kakšne so posledice na gradivu ob daljšem izpostavljanju svetlobi.

Del zbirke, ki je ogrožen: Celotna zbirka.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Na domoznanskem oddelku so bila, kjer je bilo to možno, nameščena senčila, da bi tako kar najbolj zmanjšali vdor svetlobe v prostor. Vsa okna na severni steni imajo na notranji strani nameščena rola senčila, z možnostjo ročnega spuščanja, svetlobni jašek ima celo dve vrsti senčil. V skladišču ni naravne svetlobe, prostor je popolnoma temen.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Steklo za okna na domoznanskem oddelku je debeline le 6 mm in z nizkim zaščitnim faktorjem proti UV-sevanju. Domoznanski oddelek ima na delu stropa svetlobni jašek, skozi katerega dnevno vdira svetloba. Gradivo v skladišču je svetlobi izpostavljeno pri izposoji, razstavljanju in rokovanju z njim.

8 NEUSTREZNA TEMPERATURA

8.1 PREVISOKA ALI PRENIZKA TEMPERATURA

Pogostost: Občasno

Scenarij: Knjižnica ima za vzdrževanje temperature zraka v svojih prostorih nameščene klimate, klime in konventorje za gretje, talno gretje in radiatorje. Temperatura v skladišču je razmeroma konstantna in niha za manj kot tri stopinje celzija (18,7° C – 21,2° C). Na domoznanskem oddelku je bilo potrebno vzpostaviti kompromis med idealno temperaturo zraka za gradivo in idealno temperaturo zraka za zaposlene in obiskovalce, zato je temperatura zraka sicer višja, vendar so tudi tu nihanja minimalna (pozimi 20,7° C – 23,5° C). Do večjih odstopanj, sploh na domoznanskem oddelku, lahko pride le v primeru večjih izpadov elektrike ali okvare grelnih oziroma hladilnih naprav.

Škoda: Kemični razkroj, postopno uničenje gradiva.

Vedeti moramo: Kakšna je priporočena temperatura za posamezne vrste gradiva, ki ga hranimo.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo na domoznanskem oddelku, za katerega je priporočena nižja temperatura (fotografije, filmski in magnetni trakovi, CD, DVD).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Skladišče v pritličju ni ogrevano.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Velike zastekljene površine v knjižnici, morebitna okvara naprav, ki vzdržujejo temperaturo v knjižnici, večurni ali večdnevni izpad elektrike. Neredno izvajanje meritev temperature in relativne vlage na domoznanskem oddelku.

9 NEUSTREZNA RELATIVNA VLAGA

9.1 PREVISOKA OZIROMA PRENIZKA RELATIVNA VLAGA

Pogostost: Vsakodnevno.

Scenarij: Ob meritvah, ki smo jih izvedli v januarju in februarju 2011, se je pokazalo, da je relativna vlaga (RV) tako v skladišču kot na domoznanskem oddelku glede na priporočila IFLE in standardov prenizka. Najnižja vrednost v skladišču je bila 24,6 %, dne 2. februarja ob 18. uri, pri zunanji 32 % RV. Najvišja pa je bila izmerjena dne 15. januarja ob 12. in 18. uri, in sicer 40,5 %, pri zunanji 89% oziroma 92 % RV. Poleg prenizkih vrednosti RV je razpon med najnižjo in najvišjo vrednostjo RV kar 15 %. Tudi na domoznanskem oddelku ni bilo nič bolje. Najnižja vrednost 21,6 % RV je bila izmerjena dne 24. februarja ob 18. uri ob zunanji 34 % RV. Najvišja vrednost 38,6 % pa dne 16. februarja ob 18. uri pri zunanji 97 % RV. Tudi tu so imele vrednosti relativne vlage prevelik razpon. Veliko poškodb na gradivu je namreč posledica nihanj in razlik tako pri temperaturi kot tudi relativni vlagi. To za gradivo vsekakor ni dobro.

Škoda: Izsušitev, mehanski stres, ki se ne pokažejo takoj, ampak šele čez čas. Uničenje gradiva.

Vedeti moramo: Kakšna je priporočena RV za posamezne vrste gradiva, ki ga hranimo.

Del zbirke, ki je ogrožen: Celotna zbirka.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Jih ni.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Vlažilec, ki je nameščen v sosednjem skladišču in kamor bi lahko namestili vrednejše in redkejšo gradivo knjižnice, je že od samega začetka (od odprtja knjižnice) v okvari. Neredno izvajanje meritev temperature in relativne vlage na domoznanskem oddelku. Meritve so bile izvedene v zimskih mesecih, trajale so samo dva meseca. Ob daljših meritvah, sploh v poletnem času, ko je vlažnost zraka večja, bi se lahko pokazala tudi večja odstopanja od standardov in večje nihanje relativne vlage.

10 IZGUBA OZ. ZALOŽITEV

10.1 NEZNANA LOKACIJA, ZALOŽITEV

Pogostost: Redko.

Scenarij: Založitev gradiva v knjižnicah je dokaj pogost pojav, vendar domoznanski oddelek nima prostega pristopa, zato je zelo malo gradiva založenega. Tako založeno gradivo se najde predvsem pri pospravljanju in urejanju polic.

Škoda: Nedostopnost gradiva uporabnikom in zaposlenim, v skrajnih primerih tudi popolna izguba podatkov zaradi izgube gradiva.

Vedeti moramo: Po kakšnem sistemu je urejen domoznanski oddelek, da lahko knjižničar gradivo pospravi na ustrezno mesto.

Del zbirke, ki je ogrožen: Zbirka ni ogrožena.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Dobro poznavanje domoznanskega oddelka in postavitve gradiva s strani zaposlenih, jasne in nedvoumne oznake na gradivu in policah.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Gradivo z nejasno postavitvijo oziroma oznako na nalepki se velikokrat

postavi na napačno polico. Poleg tega hrani domoznanski oddelek večje število drobnih tiskov, ki se zaradi svoje majhnosti večkrat izgubijo med ostalim gradivom.

Tabela 1: Ocena dejavnikov tveganja

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OBJEKTIVNA OCENA
1. Neposredna fizična sila	Zrušitev stavbe	/
	rokovanje z gradivom	**
2. Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj,	*
	kraje zaposlenih	/
3. Ogenj	Kratki stik,	*
	širjenje ognja od zunaj	
4. Voda	Poplave, meteorna voda,	/
	Puščanje strehe,	*
	puščanje napeljav	*
5. Škodljivci	Miši, mrčes ...	/
6. Onesnaženost ozračja	Izpušni plini, prašni delci	*
7. Osvetlitev in sevanje	Notranja osvetlitev,	**
	zunanja osvetlitev	**
8. Neustrezna temperatura	Previsoka temperatura	*
9. Neustrezna zračna vlaga	Previsoka/prenizka zračna vlaga	**
10. Izguba oz. založitev	Neznana lokacija, založitev	*

Ocena dejavnikov tveganja: ***močno ogroža, **zmerno ogroža, *rahlo ogroža, /ne ogroža

Od vseh navedenih nevarnosti gradivo najbolj ogroža naslednjih pet dejavnikov:

1. neposredna fizična sila – delo z gradivom,
2. Osvetlitev in sevanje – notranja osvetlitev,
3. Osvetlitev in sevanje – zunanja osvetlitev,
4. neustrezna relativna vlaga – prenizka relativna vlaga.

OCENA NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

1 DELO Z GRADIVOM

Kako hitro? 2

Škoda na gradivu je odvisna od pogostosti uporabe. Gradivo, ki se je v preteklosti pogosteje uporabljalo, smo digitalizirali.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Pri samem rokovanju z gradivom lahko pride do manjših poškodb in raztrganin. Pri fotokopiranju in skeniranju lahko pride do poškodb vezave.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Ogroženo bi bilo gradivo, ki se pogosteje uporablja, vendar smo to rešili z digitalizacijo.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Čitalniško izposojamo celotno domoznansko zbirko, imamo pa stroge omejitve pri vseh vrstah reproduciranja.

SEŠTEVEK: 4 spada v kategorijo POTREBNO.

2 NOTRANJA OSVETLITEV**Kako hitro? 1**

Gradivo na domoznanskem oddelku je izpostavljeno umetni svetlobi v času, ko je knjižnica odprta. V skladišču so fluorescentne luči, ki se odpirajo ročno s stikalom in so večinoma zaprte.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Neustrezna osvetlitev sproži razgradnjo materialov.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 2

Prizadeto je vse gradivo na domoznanskem oddelku in skladišču, ki se ne nahaja v zaprtih omarah ali zaščitnih škatlah.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Na oddelku se nahaja 7 večjih omar, v katere smo pospravili dragocenejše gradivo. Luči v skladišču se skrbno ugašajo.

SEŠTEVEK: 5 spada v kategorijo POTREBNO

3 ZUNANJA OSVETLITEV**Kako hitro? 2**

Gradivo na domoznanskem oddelku je izpostavljeno naravni svetlobi, saj je to hkrati tudi čitalnica za uporabnike in delovni prostor bibliotekarjev. Na domoznanskem oddelku so bila nameščena senčila, ki zmanjšujejo vdor svetlobe v prostor. V skladišču ni naravne svetlobe, prostor je popolnoma temen.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 2

Neustrezna osvetlitev sproži razgradnjo materialov.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 2

Prizadeto je vse gradivo na domoznanskem oddelku, ki se ne nahaja v omarah ali zaščitnih škatlah.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Na oddelku se nahaja 7 večjih omar, v katere smo pospravili dragocenejše gradivo. Senčila na oknih in svetlobnem jašku so spuščena.

SEŠTEVEK: 7 spada v kategorijo NUJNO.

4 NEUSTREZNA RELATIVNA VLAGA**Kako hitro? 1**

Zaradi grelnih in hladilnih naprav, ki konstantno uravnavajo temperaturo zraka v knjižnici, je relativna vlaga prenizka. V skladišču je sicer nameščen vlažilec zraka, ki pa je že od samega odprtja knjižnice pokvarjen.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 2

Doslej poškodb ni opaziti, vendar lahko predvidevamo, da bodo spremembe zaradi prenizke RV v nekaj letih opazne.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 2

Prizadeta je celotna domoznanska zbirka.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 3

Celotna zbirka je izpostavljena prenizki relativni vlagi.

SEŠTEVEK: 8 spada v kategorijo NUJNO

Tabela 2: Kategorije nevarnosti v domoznanskih depojih v Goriški knjižnici Franceta Bevka

	Delo z gradivom	Notranja osvetlitev	Zunanja osvetlitev	Neustrezna vlaga
Kako hitro?	2	1	2	1
Kolikšen je delež poškodb?	1	1	2	2
Kolikšen del zbirke je prizadet?	0	2	2	2
Kako pomembno je prizadeto gradivo?	1	1	1	3
KATEGORIJA	4	5	7	8

ZAKLJUČEK

Kljub temu da je zgradba novejša in namensko zgrajena, se je pri pregledu pogojev hranjena domoznanskega gradiva in posebnih zbirk v Goriški knjižnici Franceta Bevka pokazalo, da niso upoštevana vsa načela za trajno hrambo knjižničnega gradiva. Od vseh preučenih nevarnosti gradivo najbolj ogroža dnevno rokovanje z gradivom, prenizka relativna zračna vlaga ter neustrezna osvetlitev prostorov. Obraba gradiva zaradi pogostosti uporabe in reproduciranja je bila najbolj omejena z digitalizacijo, ki se izvaja sistematično glede na potrebe bralcev in stanje gradiva. Poleg tega je knjižnica uvedla stroge omejitve pri vseh vrstah reproduciranja domoznanskega gradiva. Umetna osvetlitev prostorov ogroža samo gradivo na domoznanskem oddelku, ki se ne nahaja v zaprtih omarah in zaščitnih škatlah, medtem ko je gradivo v skladišču ob rednem zapiranju luči na varnem. Veliko bolj problematični sta neustrezna vlaga in zunanja osvetlitev. Relativna vlaga je bila skozi celoten čas merjenja prenizka, saj so v knjižnici neprestano na delu grelne in hladilne naprave, ki uravnavajo temperaturo zraka. Ob tako veliki odvisnosti od grelnih in hladilnih naprav se pojavi tudi vprašanje vzdrževanja in energetske varčnosti stavbe, za katero še niso bile narejene meritve ali uradna študija o njeni ekonomičnosti.

Stanje prenizke relativne vlage in njenega nihanja bi lahko izboljšali z namestitvijo naprav za uravnavanje vlažnosti oziroma s popravilom obstoječega vlažilca v pritličnem skladišču. Poleg tega bi morali zaposleni na oddelku meritve temperature in vlage izvajati redno in za dalj časa. Natančnejši podatki v daljših časovnih obdobjih lahko opozorijo na večja nihanja v temperaturi in relativni vlagi, sploh v toplejših mesecih, in večja odstopanja od strokovnih mednarodnih standardov ter tako sprožijo ustrezne ukrepe tako knjižničarjev kot vodstva knjižnice.

Za zmanjšanje izpostavljenosti naravni svetlobi je bilo na pobudo zaposlenih v knjižnici storjenega že veliko. Nameščena so bila senčila na domoznanskem oddelku, dragocenejše gradivo je bilo umaknjeno v zaprte omare. Razmisliti bi morali tudi o primernejših svetilkah na oddelku in v skladišču ter umiku dragocenega gradiva v pritlično skladišče, ki ni izpostavljeno naravni svetlobi.

Goriška knjižnica je rešila problem zatohlih kleti in prostorske stiske na sploh, vendar je še vedno postavljena pred dilemo, kako obiskovalcem ponuditi čim bolj suhe in sončne bralne kotičke, obenem pa gradivo, ki za optimalno življenjsko dobo potrebuje drugačne pogoje kot človek, zaščititi pred različnimi škodljivimi dejavniki. Prav zato je izrednega pomena tudi stalna skrb za materialno varovanje gradiva, kontinuirano izvajanje meritev ter izobraževanje tako zaposlenih kot tudi uporabnikov, o pomembnosti pravilne hrambe in zaščite domoznanskega gradiva.

Zgradba Goriške knjižnice Franceta Bevka v Novi Gorici. (foto: Breda Seljak)

Vhod na domoznanski oddelek. (foto: Irena Tul)

Skladišče v pritličju. (foto: Aljoša Križaj)

Zaprte omare na domoznanskem oddelku, v katerih je hranjeno redko in dragoceno gradivo. (foto: Irena Tul)

Odperti dvostranski leseni regali. Desno zgoraj je viden svetlobni jašek. (foto: Irena Tul)

Senčila nameščena na oknih na severni steni. (foto: Irena Tul)

OCENA STANJA MATERIALNEGA VAROVANJA DOMOZNANSKEGA IN DRUGEGA DRAGOCENEGA GRADIVA V DEPOJU POSEBNIH ZBIRK BOGA KOMELJA KNJIŽNICE MIRANA JARCA NOVO MESTO

Darja Peperko Golob, bibliotekarska specialistka
vodja Domoznanskega oddelka in Posebnih zbirk Boga Komelja
Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, Rozmanova 28, 8000 Novo mesto
e-pošta: darja.golob-peperko@nm.sik.si
tel.: +386 7 393 4603, [http:// www.nm.sik.si/](http://www.nm.sik.si/)

IZVLEČEK

V oceni stanja materialnega varovanja domoznanskega in ostalega dragocenega knjižničnega gradiva je predstavljen depo Posebnih zbirk Boga Komelja, ki se nahaja v pritličju prenovljenega starega dela knjižnice na Rozmanovi 28 v Novem mestu. S selitvijo gradiva v mikroklimatski arhiv leta 2009 smo zagotovili bistveno boljše pogoje za njegovo hrambo, varovanje in zaščito. Gradivo tako ni več izpostavljeno neprimernima temperaturi in vlagi ter njenemu nihanju, dnevni svetlobi, prahu, škodljivcem, zamakanju zaradi puščanja strehe itd. Še vedno pa obstajajo določene manjše, a nezanemarljive nevarnosti, kot so električni kratki stik, delo z gradivom, počena vodovodna cev, zamakanje meteorne vode s terase, kraja. Z odpravo določenih pomanjkljivosti, varnostno opremo, rednimi vzdrževalnimi deli in odgovornim strokovnim ravnanjem z gradivom je mogoče omenjene nevarnosti preprečiti. Velika težava pa je še vedno nedokončana prenova knjižničnih prostorov, v katerih bi svoje mesto morale dobiti tudi posebne zbirke gradiva, začasno hranjene v neustreznih pogojih.

ABSTRACT

The evaluation of material protection status of local-studies material and other valuable library material includes the presentation of depot of Bogo Komelj's special collection which is situated on the ground floor of the renewed old part of the library in Rozmanova 28, Novo mesto. In 2009, when the material was transferred to the archives with a microclimate system, much better conditions for storage, preservation and protection were provided for. It is no longer exposed to inappropriate temperature and humidity conditions, to day-light, dust and pest, to soaking due to roof leaks, etc. There could be still some minor issues, though, i.e. possible short circuit, the way of handling the material, broken water pipe, meteoric water soak from the terrace, or the theft. By eliminating some deficiencies, with adequate security equipment and regular preservation work, as well as with responsible handling of the material, such problems might be reduced. A major problem represents the fact that the library premises, in which special material collections should be stored, is still under construction, and the material is currently stored under inadequate conditions.

UVOD

Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto, ustanovljena leta 1946, je od vsega začetka pridobivala tudi starejše, dragoceno ter redko knjižno in neknjižno gradivo. Postopoma sta bila ustanovljena Domoznanski oddelk in oddelk Posebne zbirke Boga Komelja (poimenovan po prvem upravniku knjižnice in zbiratelju tovrstnega gradiva), kjer hranimo preko 90.000 enot gradiva, ki predstavlja pomembno lokalno in narodno pisno kulturno dediščino. To so zbirka knjižnih redkosti, rokopisna zbirka, obsežna slikovna zbirka, zbirka muzikalij, kartografska zbirka, zbirka domoznanskega drobnega tiska in zbirka spominskega pohištva ter predmetov. Gradivo se je sprva nahajalo v dvesto let stari knjižnični stavbi, po izgradnji novega prizidka leta 2001 pa je bilo začasno, do končane adaptacije starega dela knjižnice, preseljeno v nenamenske in povsem neustrezne prostore v novi stavbi knjižnice. Leta 2009

smo večino gradiva dokončno premestili nazaj v prenovljeno staro stavbo, kot je bilo načrtovano. Po projektu prenove knjižnice, izdelanem pred več kot dvajsetimi leti, namenski depo za posebne zbirke knjižničnega gradiva ni bil predviden v prostoru, kjer se to gradivo nahaja danes. Vendar načrtovani prostor hrambe ni bil ustrezen oz. uporaben (statika, dnevna svetloba, temperatura itd.), zato smo z delnimi spremembami in dopolnitvami projekta nato zagotovili nov prostor za hrambo tovrstnega občutljivega gradiva. V njem se nahaja okrog 70 % posebnega knjižničnega gradiva, ostalih 30 % domoznanskega gradiva je na drugih začasnih lokacijah do končanja prenove knjižnice oz. domoznanskega oddelka.

Depo posebnih zbirk se nahaja v pritličju prenovljene stare knjižnične stavbe. Meri 45 m² in je opremljen s kovinskimi omarami. V depou je prostora za okrog 225 tm gradiva. V prostoru ni naravne svetlobe, po stropu (nadometno) poteka električna napeljava za notranjo (umetno) osvetlitev. Depo je opremljen z mikroklimatom za vzdrževanje konstantne relativne vlažnosti in temperature, ki v prostor sicer ne sodi, a druge možnosti takrat, žal, ni bilo. V depou je tudi merilna naprava za merjenje RV in T, nameščen je javljalnik požara, ročni gasilni aparat se nahaja v prostoru pred depojem. Celotna knjižnica je opremljena s protivlomnim alarmnim sistemom, vhod v depo pa z video kamero. Tla v depou so iz opečnih ploščic in kamna (marmor), vhodna vrata so lesena, saj prostor po prvotnem projektu ni bil namenjen za skladišče gradiva.

Servis mikroklimatske naprave se opravlja dvakrat letno, umerjanje merilne naprave enkrat letno ter čiščenje depoja po potrebi.

PREGLED STANJA PO DEJAVNIKIH TVEGANJA

1 NEPOSREDNA FIZIČNA SILA

1.1 ZRUŠITEV STAVBE

Pogostost: Še nikoli zabeleženo.

Scenarij: Stavba, v kateri se v pritličju nahaja arhiv posebnih zbirk, je kulturni spomenik, in je bila za potrebe knjižnične dejavnosti leta 2008 prenovljena. Vendar bi ob močnem potresu ali požaru lahko prišlo do zrušitve stavbe, s čimer bi bila narejena nepopravljiva škoda na gradivu, hranjenem v arhivu.

Škoda: V primeru zrušitve stavbe bi lahko bila narejena neposredna in nepopravljiva škoda na gradivu, zlasti tistem, ki se ne nahaja v kovinskih omarah in predalnikih, ampak je hranjeno na lesenih policah in na vrhu kovinskih omar (kipi, predmeti, gramofonske plošče, zvočne kasete, filmi, DVD filmi, glasbene zgoščenke).

Vedeti moramo: Kakšna je bila stabilnost stavbe pred prenovo in kako je stavba prenovljena (npr. statika, protipotresna varnost, ognjevarnost).

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena bi bila celotna zbirka, vendar najbolj gradivo, ki ni shranjeno v kovinskih omarah in predalnikih.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba je bila leta 2008 adaptirana, zato naj bi bila verjetnost, da se bo zrušila, manjša. Večina gradiva v arhivu je shranjenega v kovinskih omarah in predalnikih, s čimer je do neke mere bolje zaščiteno pred posledicami zrušitve (potres, požar). Za primere naravnih nesreč je narejen tudi evakuacijski načrt oz. prednostni seznam reševanja gradiva iz arhiva. Prednost lokacije arhiva je tudi v tem, da se nahaja v bližini izhoda iz stavbe.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Majhen del gradiva, ki se nahaja prosto v prostoru, je v primeru zrušitve stavbe podvržen hitrejšemu uničenju kot preostalo gradivo, ki je ustrezno tehnično zaščiteno.

1.2 DELO Z GRADIVOM

Pogostost: Pogosto.

Scenarij: Gradivo iz depoja se pripravlja za uporabnike, in sicer za čitalniško izposajo, in za interno delo z gradivom (iskanje informacij iz gradiva, razstave, predstavitve, digitalizacija idr.) pogosto, skoraj vsak dan. Pri nepravilnem rokovanju z njim lahko pride do mehanskih poškodb. Uporabniki preučujejo gradivo v čitalnici v prisotnosti bibliotekarja, ki jih opozori na primerno ravnanje z njim – uporaba zaščitnih rokavic. Gradivo se lahko poškoduje tudi pri našem delu z gradivom – reproduciranje, skeniranje, zato gradiva, ki je že kakor koli poškodovano, ni dobro izpostavljati dodatnim škodljivim vplivom. Gradivo se lahko poškoduje tudi pri transportu iz depoja v oddelk, kjer ga uporabljajo uporabniki ali zaposleni.

Škoda: Na gradivu lahko pride do mehanskih poškodb in celo uničenja, s čimer bi bili izgubljeni pomembni

podatki za raziskovalno delo kot tudi izguba pomembne pisne kulturne dediščine na nacionalnem nivoju.

Vedeti moramo: Kako so za rokovanje z občutljivim dragocenim gradivom usposobljeni zaposleni in zunanji projektni sodelavci (npr. podjetja, ki digitalizirajo gradivo) ter kako pomemben je prenos znanja o varovanju in zaščiti gradiva na uporabnike. Prav tako moramo vedeti, kakšno tehnično oz. zaščitno opremo za gradivo potrebujemo, katero gradivo je še posebej občutljivo zaradi slabše kvalitete pisne osnove in že nastalih poškodb manj ali povsem neprimerno za rokovanje z njim. Zavedati se moramo tudi potrebe po morebitni sanaciji in restavriranju gradiva ter predvideti stroške.

Del gradiva, ki je ogrožen: Gradivo, ki je pogosto v uporabi in ki nima ustrezne zaščite (žepki, mape, škatle...).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Velik del najbolj iskanega gradiva je že digitaliziran in uporabnikom na voljo v elektronski obliki, s čimer ne prihaja več do rokovanja z originali. Večina gradiva je tudi ustrezno zaščitena z ustreznimi zaščitnimi materiali. Z gradivom rokujejo le bibliotekarji, ki se tudi sicer ukvarjajo s tem gradivom, uporabniki pa lahko pregledujejo gradivo le v prisotnosti bibliotekarja, ki jih pouči o varovanju in zaščiti gradiva.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Gradivo, ki je že poškodovano ali shranjeno na manj obstojnih nosilcih, je še bolj podvrženo uničenju in izgubi. Tudi pri transportu iz depoja v oddelek lahko pride do težav, saj ni neposredne povezave z dvigalom in transportnim vozičkom do oddelka, kjer se gradivo uporablja. Tako zaposleni kot uporabniki nedosledno uporabljajo zaščitne bombažne rokavice, čeprav lahko pri določenih vrstah gradiva tudi z uporabo rokavic poškodujemo (natrgamo, zmečkamo itd.) gradivo.

2 KRAJA IN VANDALIZEM

2.1 TATOVJI OD ZUNAJ

Pogostost: Še nikoli zabeleženo.

Scenarij: Do kraje lahko pride pri pregledovanju oz. izposoji gradiva, pri razstavljanju gradiva ter pri vplomu v depo.

Škoda: Izguba dragocenega knjižničnega gradiva oz. kulturne dediščine.

Vedeti moramo: Kako bomo zagotovili fizični nadzor uporabnikov med uporabo gradiva v čitalnici ter kako bomo zagotovili učinkovit tehnični nadzorni sistem varovanja (npr. brezhibno delovanje alarmnega sistema, video nadzor ...)

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo v depolu in gradivo, ki je izposojeno (izven knjižnice, v čitalnici, na razstavi).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Celotna stavba knjižnice je opremljena s protivlomnim alarmnim sistemom, ključ vhodnih vrat v arhivski depo in ključ posameznih kovinskih omar in predalnikov v depolu se hranijo v domoznanskem oddelku in so dostopni le zaposlenim v oddelku. Uporabniki nimajo vstopa v depo, zunanji obiskovalci pa le, kadar gre za najavljene posebne skupine in delegacije, kar je zelo redko.

Vhod v depo je nadzorovan z video kamero. Razstavljeno gradivo se nahaja v varovanih, tj. zaklenjenih vitrinah oz. se za te namene vedno bolj uporabljajo digitalne kopije originalnega gradiva.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Nevarnost odtujitve ali trajne izgube predstavlja izposoja gradiva za čitalnico ali izven knjižnice ter gradivo na razstavah v knjižnici ali izven nje. V neposredni bližini arhivskega depoja se nahaja prostor, namenjen uporabnikom, tj. računalniška učilnica, ki naj bi bila v bližnji prihodnosti preurejena v knjižnično kavarno za uporabnike, ki pa bo obratovala samo v času odprtosti knjižnice.

2.2 KRAJE S STRANI ZAPOSLENIH

Pogostost: Še nikoli zabeleženo.

Scenarij: Zaposleni lahko med internim delom z gradivom ali pri izposoji oz. vračanju gradiva nenadzorovano odtujijo gradivo.

Škoda: Nenadomestljiva izguba posameznih enot dragocenega unikatnega knjižničnega gradiva.

Vedeti moramo: Ali so zaposleni, ki rokujejo s tem gradivom, zanesljivi, ali se nadzorujejo ostali občasni zunanji sodelavci (npr. študentje) ter ali je uveden zanesljiv nadzor nad gradivom v primeru večje skupine uporabnikov.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo v depolu in gradivo, ki je izposojeno (v čitalnici, domoznanskem oddelku, na razstavi).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Neposreden dostop do gradiva imajo le redno zaposleni, z večletnim stažem, bibliotekarskim izpitom in jih poznamo kot etične, poštene osebe. Ključni depoja in arhivskih omar so dostopni samo zaposlenim, ki se ukvarjajo s tem gradivom. Vhod v depo je opremljen z video kamero.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Človeški faktor.

3 OGENJ

3.1 KRATKI STIK

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: V depolu bi lahko prišlo do kratkega stika in posledično do požara v delovnem času, ko je vklopljena elektrika oz. ko so prižgane luči. Verjetnost kratkega stika je v tem pogledu majhna, saj v prostoru ni nezavarovanih električnih vodov. V prostoru poteka nadometna električna napeljava za umetno osvetlitev prostora, ki pa je dobro zaščitena. V depolu pa se zaradi vzpostavitve optimalnih mikroklimatskih pogojev hranjenja tega gradiva oz. za vzdrževanje optimalne RV in temperature nahaja mikroklimatska naprava, do katere po eni steni podometno poteka dovod elektrike, vode in gretja. Naprava deluje neprekinjeno ves čas, do kratkega stika oz. okvare naprave bi lahko prišlo kadar koli. V primeru kratkega stika in izbruha požara bi v depolu montirana javljalnika požara (dima) odreagirala in sprožila alarmni sistem. Varnostna služba bi v nekaj minutah organizirala gašenje, prav tako so zaposleni sami seznanjeni z načinom in potekom gašenja ter reševanja gradiva iz depolu v skladu s prioritetenim seznamom evakuacije gradiva. V neposredni bližini depolu je nameščen tudi gasilni aparat za suho gašenje (na prah).

Škoda: Gradivo bi bilo poškodovano in uničeno zaradi dima, prahu, saj in ognja.

Vedeti moramo: Ali mikroklimatska naprava, javljalniki požara (dima) in celoten alarmni sistem brezhibno delujejo, kje je nameščen ročni gasilni aparat in kako se uporablja. Prav tako moramo biti zaposleni seznanjeni z našo vlogo in potekom gašenja ter reševanja gradiva v primeru požara.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki se nahaja prosto v prostoru, in gradivo, ki ni shranjeno v kovinskih omarah.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Mikroklimatska naprava se redno vzdržuje. V prostoru, ki je bil nedavno adaptiran za potrebe depolu, ne potekajo inštalacijske napeljave (cevi) vode, elektrike, gretja itd., razen za umetno osvetlitev prostora in delovanje mikroklimata (dovod po eni steni). Prostor je opremljen z javljalnikom požara, vezanim na alarmni sistem celotne stavbe, in ročnim gasilnim aparatom na prah 3 m od vhodnih vrat. Staro kovinsko opremo postopoma, v skladu s finančnimi možnostmi, zamenjujemo z novimi kovinskimi omarami z višjo stopnjo ognjevarnosti. Knjižnica ima dobro organizirano protipožarno zaščito. Zaposleni so dobro seznanjeni z ukrepi gašenja in reševanja gradiva po prioritetenem seznamu.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: V depolu ves čas obratuje mikroklimatska naprava, ki v prostor ne sodi.

4 VODA

4.1 PUŠČANJE STREHE IN ODOČNIH CEVI, ZAMAKANJE VODE OD ZUNAJ

Pogostost: Že zabeleženo.

Scenarij: V novem oz. adaptiranem depolu do vdora vode oz. zamakanja še ni prišlo, pač pa v enem od prejšnjih začasnih depolu v novem prizidku knjižnice. Sedanji prostor sam po sebi v tem pogledu ni obremenjen, pač pa hodnik ob depolu, kjer bi lahko ob močnem neurju prišlo do zamakanja (zamakanje s terase). Voda bi lahko v primeru vdora na hodnik prestopila prag vrat, ki vodijo v depo.

Škoda: Gradivo bi lahko zelo poškodovala in trajno uničila voda.

Vedeti moramo: Ali je nova streha stavbe kvalitetna in ali so zagotovljena redna vzdrževalna dela, ali so v stropu in na odtočnih ceveh morebitne razpoke, ki bi prepuščale vodo. Prav tako moramo upoštevati osnovna načela hrambe gradiva, po katerih gradiva ne smemo hraniti neposredno na tleh.

Del zbirke, ki je ogrožen: Voda bi lahko zalila majhen del gradiva (še ne urejeno gradivo) v kartonskih škatlah in plastičnih zabojnikih na tleh ter gradivo na spodnjih policah kovinskih omar.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Streha knjižnice je nova, poleg tega se depo nahaja v pritličju, je brez oken, nad njim so še tri etaže. V stenah in stropu depolu ne potekajo odtočne cevi, ki bi ob morebitnih razpokah na ceveh povzročile vdor vode v depo. Večina gradiva je shranjena v kovinskih omarah in predalnikih z najmanj 10 cm dvignjeno spodnjo polico. V depolu se nahaja namenska mikroklimatska naprava, ki blaži in odstranjuje

posledice visoke vlage in plesni.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Po steni in stropu hodnika ob depoju občasno, ob močnejših nalivih prikaplja voda. Ob zelo hudem neurju bi morda lahko voda pritekla v depo pod pragom vhodnih vrat. Neposredno nevarnost predstavlja tudi samo gradivo, ki še ni urejeno in se zaradi prostorske stiske nahaja v škatlah na tleh.

4.2 VDOR PODTALNICE

Pogostost: Še nikoli zabeleženo.

Scenarij: Dolgotrajno deževje povzroča naraščanje reke Krke, vendar bi morala reka zelo narasti, da bi lahko dosegla in zalila arhivski depo v pritličju knjižnice. Knjižnica se sicer nahaja v bližini reke, vendar na dvignjenem terenu in vdor podtalnice praktično ni mogoč.

Škoda: Gradivo bi lahko zelo poškodovala in trajno uničila voda.

Vedeti moramo: Kako dobro so izolirane stene in tla depoja ter poznati prioriteten seznam gradiva v primeru potrebe po reševanju gradiva.

Del zbirke, ki je ogrožen: Poškodovan ali uničen bi bil najprej manjši del gradiva, ki se nahaja prosto v prostoru (na tleh), z nadaljnjim naraščanjem vode bi le-ta zalila tudi gradivo v kovinskih omarah.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Voda bi morala zelo narasti, da bi dosegla nivo arhivskega depoja, za kar je zelo malo možnosti. Stavba je bila pred 4 leti prenovljena, upoštevajoč njeno namembnost, med drugim arhiviranje posebnih zbirk gradiva; predvideva se, da je temu primerno izolirana pred vdorom vode od zunaj (stene, streha, tla). V depoju se nahaja namenska mikroklimatska naprava, ki blaži in odstranjuje posledice visoke vlage in plesni. V istem nivoju se trenutno nahaja tudi računalniška učilnica, kjer se zadržujejo uporabniki, ki bi takoj opazili vdor vode v prostore. Zaposleni so seznanjeni s potekom reševanja gradiva in s prioritetenim seznamom reševanja gradiva iz knjižnice.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ni.

4.3 VODOVODNE CEVI

Pogostost: Že zabeleženo pred obnovo starega dela knjižnice.

Scenarij: V stenah in stropu depoja ne poteka vodovodna napeljava, razen v eni steni, tik ob mikroklimatski napravi, je narejen dovod vode in gretja do mikroklimatske naprave v depoju. Na to napeljavo je priključen tudi dovod vode do prostora v neposredni bližini depoja, kjer je trenutno računalniška učilnica (za potrebe bodoče kavarne). Če bi počila vodovodna cev, bi prišlo do zamakanja stene, obstaja tudi majhna verjetnost, da bi voda brizgala in poplavlila depo.

Škoda: Gradivo bi lahko zelo poškodovala in trajno uničila voda, vlaga in plesen.

Vedeti moramo: Kako kvalitetna je vodovodna napeljava oz. ali je v preteklosti že prišlo do puščanja vodovodnih cevi kjer koli v knjižnici.

Del zbirke, ki je ogrožen: Najbolj ogrožen bi bil določen del gradiva, ki se nahaja prosto v depoju (v škatlah na tleh, umetniške slike na tleh).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V depoju ni vodovodnih cevi razen napeljave do mikroklimata. Večina gradiva je shranjena v kovinskih omarah, katerih spodnja polica je najmanj 10 cm dvignjena od tal. Stanje in morebitne alarmantne spremembe v depoju vsak dan, najmanj enkrat, preverja hišnik in zaposleni v oddelku. V depoju se nahaja namenska mikroklimatska naprava, ki blaži in odstranjuje posledice visoke vlage in plesni. Zaposleni so seznanjeni s potekom reševanja gradiva in s prioritetenim seznamom reševanja gradiva iz knjižnice.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Vodovodna napeljava in dovod gretja iz centralne napeljave do mikroklimatske naprave v depoju. Umetniške slike ter manjši del tehnično neustreznega zaščitene gradiva se nahaja prosto v prostoru (v škatlah in zabojnikih na tleh).

5 ŠKODLJIVCI

5.1 MIŠI, MRČES ...

Pogostost: Že videno v prejšnjih prostorih (miši, srebrne ribice, črvički ...).

Scenarij: V obstoječem namenskem depoju je sicer zelo malo možnosti, da bi škodljivci prišli v prostor, vendar je možno, da pridejo skozi vrata ali skozi zračnike.

Škoda: Razjede, raztrganine, živalski iztrebki na gradivu.

Vedeti moramo: Kako ukrepati pri zatiranju škodljivcev.

Del zbirke, ki je ogrožen: Poškodovano bi bilo gradivo, ki se ne nahaja v kovinskih omarah in predalnikih.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V namenskem depolu z ustrezno mikroklimo za hranjenje dragocene knjižničnega gradiva ni pogojev za življenje škodljivcev: relativno nizka temperatura, optimalna RV, tema, ni oken, ki bi se odpirala, večina gradiva se nahaja v zaprtih (zaklenjenih) kovinskih omarah. Vhodna vrata v depo niso nikoli dalj časa odprta, vedno jih zapremo takoj po vstopu in izstopu.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: V gradivu, ki je bilo premeščeno iz prej neustreznih pogojev hranjenja, so ponekod že prisotni škodljivci, kot npr. srebrne ribice.

Majhen del gradiva, ki ni ustrezno tehnično zaščiten, je izpostavljen škodljivcem v primeru, če bi prišli v prostor.

6 ONESNAŽENOST OZRAČJA

6.1 IZPUŠNI PLINI IN PRAŠNI DELCI

Pogostost: Vsakodnevno.

Scenarij: Knjižnica oz. stavba, v kateri se nahaja depo posebnih zbirk, stoji neposredno ob glavni, prometno zelo obremenjeni Rozmanovi ulici v središču mesta. Depo se sicer nahaja v delu stavbe, ki je nekoliko odmaknjen od prometnice, vzdolž mirne pešpoti ob zelenici, vse stene depoja so notranje, nobena ni zunanja, zato je prostor morda malo manj izpostavljen prahu in škodljivim plinom.

Škoda: Zapršeno, umazano gradivo, izgubljanje informacij.

Vedeti moramo: Kako je v depolu urejen prezračevalni sistem, kako pogosto se v depolu čisti in odstranjuje prah, kako je tehnično zaščiten gradivo.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki se nahaja prosto v prostoru, in gradivo, ki ni ustrezno tehnično zaščiten.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Depo je opremljen s sistemom umetnega prezračevanja s filtri, nahaja se znotraj stavbe brez neposrednega izhoda iz stavbe, brez zunanjih sten in oken. Večina gradiva je dobro tehnično zaščiten (kartonske mape, ovitki iz trajno obstojnih materialov) in shranjena v zaprtih kovinskih omarah in predalnikih. Depo se redno čisti in odstranjuje prah.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Manjši del še ne urejenega gradiva, ki ni ustrezno tehnično zaščiten in se nahaja prosto v prostoru (v kartonskih škatlah in plastičnih zabojnikih na tleh).

7 OSVETLITEV IN SEVANJE

7.1 NOTRANJA OSVETLITEV

Pogostost: Občasno.

Scenarij: Pri iskanju ali urejanju gradiva so luči v depolu prižgane več ur. Zaposleni pozabi ugasniti luči, ko zapusti depo. Pri uporabi v čitalnici, pri skeniranju, fotokopiranju in na razstavi je lahko gradivo dlje časa izpostavljeno umetni svetlobi, toploti in škodljivemu sevanju.

Škoda: Obledelost gradiva, nečitljivost besedila, izguba podatkov.

Vedeti moramo: Koliko je gradivo že poškodovano zaradi osvetljevanja, ali je ustrezno zaščiten, s kakšnimi skenerji se skenira gradivo. Poznati moramo tudi negativne učinke svetlobe pri razstavljanju gradiva oz. pri vsakršni daljši izpostavljenosti gradiva umetni svetlobi.

Del zbirke, ki je ogrožen: Manjši del gradiva, ki se ne nahaja v kovinskih omarah in predalnikih, temveč prosto v prostoru, ter gradivo, ki je dlje časa izpostavljeno umetni svetlobi zaradi izposoje in razstavljanja.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Gradivo je večinoma dobro zaščiten in se, razen v primeru priprave za izposajo ali v času urejanja, nahaja v popolni temi. Veliko gradiva je tudi že digitaliziranega in uporabnikom ter za razstavne namene dostopnega v digitalni obliki, originalno gradivo se razen v izjemnih primerih več ne uporablja.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Izposoja gradiva za uporabnike in razstavne namene, delo z gradivom, digitalizacija gradiva, pri čemer je to gradivo izpostavljeno škodljivim vplivom umetne svetlobe, toplote in sevanja. Svetila v depolu nimajo UV-zaščite.

7.2 ZUNANJA OSVETLITEV

Pogostost: Občasno.

Scenarij: Gradivo, ki se dlje časa uporablja v čitalnici ob močni zunanji svetlobi ali je dlje časa na razstavi,

kjer ni poskrbljeno za osnovne pogoje razstavljanja gradiva, med drugim tudi za odsotnost dnevne svetlobe, je podvrženo bledenju in počasni izgubi informacij.

Škoda: Obledelost gradiva, nečitljivost besedila, izguba podatkov.

Vedeti moramo: Koliko je gradivo že poškodovano zaradi izpostavljenosti zunanji svetlobi in ali je gradivo sedaj ustrezno tehnično zaščiteno. Poučeni moramo biti o negativnih učinkih svetlobe pri razstavljanju gradiva oz. o vsakršni daljši izpostavljenosti gradiva naravni svetlobi.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki je v uporabi v prostorih z naravno svetlobo (čitalnica, razstave).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V arhivskem depozu ni oken oz. ni naravne svetlobe, prostor je popolnoma temen. Velik del gradiva je uporabnikom in za razstavne namene dostopen v digitalni kopiji.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Daljša izposoja, razstavljanje in delo z gradivom v prostorih z naravno svetlobo.

8 NEUSTREZNA TEMPERATURA

Pogostost: Nikoli, odkar je gradivo na tej lokaciji (od novembra 2009).

Scenarij: V depo posebnih zbirk je bila leta 2008 nameščena mikroklimatska naprava za vzdrževanje optimalnih pogojev hranjenja tega dragocenega starejšega, predvsem neknjižnega gradiva, saj drugače v knjižnici ni bilo možno vzpostaviti primerne mikroklimatike za tovrstno gradivo. Gradivo smo iz začasnih, za hrambo neprimernih prostorov v novem prizidku knjižnice, kjer je bil ponekod presuh zrak, previsoka temperatura, drugje pa prevlažen zrak (do leta 2001 se je to gradivo nahajalo v starem delu knjižnice v prav tako zelo različnih pogojih hranjenja – v glavnem pa v prevlažnih prostorih), preselili novembra 2009, ko je bila stara knjižnična stavba dokončno prenovljena. Takrat je začela delovati nova mikroklimatska naprava, v prostor smo namestili tudi merilec temperature in vlage ter nadaljevali z vsakodnevnim beleženjem vrednosti. Temperatura v depozu je konstantna, brez nihanj navzgor v poletnem času ali navzdol v zimskem času, in sicer od 16° – 18° C.

Škoda: Dolgoročno uničenje gradiva.

Vedeti moramo: Kakšna je priporočena temperatura za posamezne vrste gradiva, ki ga hranimo. Vedeti moramo tudi, kako deluje mikroklimatska naprava, kako skrbeti za njeno redno vzdrževanje, kako umerjati merilec temperature in vlage.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, za katerega je priporočena nižja temperatura (fotografije, filmski in magnetni trakovi, CD-r, DVD).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Dobra izolacija (debeli zidovi stare stavbe), prostor ni ogrevan, opremljenost depozu z mikroklimatom, ki zagotavlja konstantno optimalno temperaturo, zlasti za gradivo na papirju, ki je v večini.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Morebitna okvara mikroklimatske naprave, izpad elektrike, popravilo, visoki vzdrževalni stroški.

9 NEUSTREZNA VLAGA

Pogostost: Nikoli, odkar je gradivo na tej lokaciji (od novembra 2009).

Scenarij: V depo posebnih zbirk je bila leta 2008 nameščena mikroklimatska naprava za vzdrževanje optimalnih pogojev hranjenja tega dragocenega starejšega, predvsem neknjižnega gradiva, saj drugače v knjižnici ni bilo možno vzpostaviti primerne mikroklimatike za tovrstno gradivo. Gradivo smo iz začasnih, za hrambo neprimernih prostorov v novem prizidku knjižnice, kjer je bil ponekod presuh zrak, s previsoko temperaturo, drugje pa prevlažen zrak (do leta 2001 se je to gradivo nahajalo v starem delu knjižnice v prav tako zelo različnih pogojih hranjenja – v glavnem pa v prevlažnih prostorih), preselili novembra 2009, ko je bila stara knjižnična stavba dokončno prenovljena. Takrat je začela delovati nova mikroklimatska naprava, v prostor smo namestili tudi merilec temperature in vlage ter nadaljevali z vsakodnevnim beleženjem vrednosti. Relativna vlažnost v depozu je konstantna, brez nihanj navzgor v poletnem času ali navzdol v zimskem času, in sicer od 45 – 50 %.

Škoda: Dolgoročno uničenje gradiva.

Vedeti moramo: Kakšna je priporočena relativna vlažnost za posamezne vrste gradiva, ki ga hranimo v depozu. Vedeti moramo tudi, kako deluje mikroklimatska naprava, kako skrbeti za njeno redno vzdrževanje, kako umerjati merilec vlage.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, za katerega je priporočena nižja RV (okoli 30 % - fotografije, filmski in magnetni trakovi, CD-r, DVD).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Dobra izolacija (debeli zidovi stare stavbe), opremljenost depoja z mikroklimatom, ki zagotavlja konstantno optimalno relativno vlažnost, zlasti za gradivo na papirju, ki je v večini.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Morebitna okvara mikroklimatske naprave, izpad elektrike, popravilo, visoki vzdrževalni stroški.

10 IZGUBA OZ. ZALOŽITEV

10.1 NEZNANA LOKACIJA, ZALOŽITEV

Pogostost: Občasno.

Scenarij: Pri uporabi gradiva oz. izposoji v čitalnico ali na razstave se lahko zgodi, da gradivo zaradi malomarnosti ni vrnjeno ali ni pospravljeno nazaj na mesto, kamor spada. Pri naslednjem iskanju gradiva je velika verjetnost, da gradiva ne bomo našli. Potrebno je veliko časa, da založeno gradivo najdemo, najverjetneje šele pri sistematičnem urejanju zbirk ali celo povsem slučajno takrat, ko iščemo neko povsem drugo gradivo. Gradivo je tako lahko nenajdljivo, pogrešano, začasno izgubljeno daljše časovno obdobje, kar se zabeleži ob inventuri gradiva. Vsekakor to pomeni, da zbirka gradiva ni dosledno urejena, kar dobro vedo uporabniki.

Škoda: Krajša ali daljša nedostopnost gradiva uporabnikom, na katere bomo zaradi naše malomarnosti naredili vtis nezanesljivosti, površnosti, posledično lahko knjižnica izgublja ugled v lokalnem in širšem prostoru. Časovno daljša neurejenost gradiva lahko vodi tudi v trajno izgubo nacionalno pomembne kulturne dediščine.

Vedeti moramo: Voditi moramo celotno evidenco gradiva v uporabi – komu je bilo izposojeno, za koliko časa, kdo je gradivo pospravil nazaj v depo. Gradivo mora biti natančno popisano, določena mora biti njegova točna lokacija hrambe, da pri pospravljanju natančno vemo, kam spada.

Del zbirke, ki je ogrožen: Vse gradivo, ki je v uporabi (čitalniška izposoja in izposoja izven knjižnice, razstave v knjižnici in izven nje, interno delo z gradivom).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Večina gradiva je popisana oz. obstajajo dokaj natančni sezname gradiva, velik del gradiva je tudi računalniško obdelan v Cobissu, v pripravi je tudi računalniški program za interno urejanje posebnih zbirk gradiva.

Tabela 1: Ocena dejavnikov tveganja v depoju Posebnih zbirk Boga Komelja v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OBJEKTIVNA OCENA
Neposredna fizična sila	Zrušitev stavbe	*
	Delo z gradivom	**
Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj	**
	Kraje s strani zaposlenih	*
Ogenj	Kratki stik	**
Voda	Pušcanje strehe in odtočnih cevi	/
	Zamakanje vode od zunaj	**
	Vdor podtalnice	/
	Počene vodovodne cevi	**
Škodljivci	Miši, mrčes	/
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini in prašni delci	*
Osvetlitev in sevanje	Notranja osvetlitev	*
	Zunanja osvetlitev	*
Neustrezna temperatura in relativna vlaga		/
Izguba ali založitev	Neznana lokacija, založitev	*

Ocena dejavnikov tveganja:***močno ogroža, **zmerno ogroža, *rahlo ogroža, / ne ogroža

Zaposleni so dobro seznanjeni s pomembnostjo gradiva, načinom hranjenja, varovanja in zaščite, poleg tega razen v določenih izjemnih primerih (skeniranje gradiva) rokujejo s tem gradivom samo zaposleni v oddelku. Prav tako je velik del gradiva digitaliziran, kar pomeni, da si uporabniki ne izposodijo originala, temveč njegovo digitalno kopijo. S tem je dosežen tudi naš cilj, da gradivo varno ostaja v depolu, s čim manj pretresi, škodljivimi vplivi in možnostmi za izgubo oz. založitev.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Do leta 2009 je bilo gradivo podvrženo številnim začasnim selitvam, s čimer je bila tudi večja verjetnost začasne izgube oz. založitve gradiva. Vedno je in bo prisoten tudi t. i. človeški faktor, ki lahko povzroči nezbranost pri delu, raztresenost, nepozornost, malomarnost, pomanjkanje občutka, neznanje in posledično začasno izgubo gradiva.

Od vseh navedenih nevarnosti gradivo najbolj ogroža naslednjih pet dejavnikov:

neposredna fizična sila – delo z gradivom,
kraja in vandalizem – tatovi od zunaj,
ogelj – kratki stik,
meteorna voda – zamakanje od zunaj,
voda – počene vodovodne cevi.

Ocena nevarnosti po Michalskem

5 DELO Z GRADIVOM

Kako hitro? 2

Ovisno od uporabe. Gradivo se uporablja kar pogosto, a vedno manj, saj se po izvedenem postopku digitalizacije ne uporabljajo več originali, ampak digitalne kopije.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Praviloma lahko pride le do manjših poškodb na gradivu (raztrganine, škodljive organske snovi na gradivu zaradi neuporabe zaščitnega materiala, rokavic) rokovanju z gradivom, tudi pri reproduciranju oz. skeniranju).

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Ogroženo je gradivo, ki je pogostejše v uporabi, le-to pa je že digitalizirano.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Pri uporabi gradiva (skeniranje) smo pozorni, ali je gradivo sploh primerno za skeniranje, fotokopiranje; če ni, dovolimo uporabnikom digitalno fotografiranje ali rokovanje z njim z ustrezno zaščitno opremo in nadzorom oz. prisotnostjo bibliotekarja.

SEŠTEVEK: 4 Spada v kategorijo **POTREBNO**. Potrebna je zmerna prioriteta, pazljivost pri delu z gradivom. Problem je gotovo tudi oddaljenost depoja od oddelka oz. čitalnice, kar pomeni nevarnost poškodb pri transportu.

6 TATOV OD ZUNAJ, VANDALIZEM

Kako hitro? 1

Kraji je izpostavljeno predvsem gradivo na razstavah ter pri uporabi v čitalnici.

Tudi zaradi lokacije depoja v neposredni bližini prostora, kjer se zadržujejo uporabniki, protivlomni alarmni sistem pa deluje le ponoči oz. ko je knjižnica zaprta, obstaja določena nevarnost vdora v depo.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Gradivo je ogroženo tako zaradi možnosti vandalizma kot kraje, saj je zbirka dobro promovirana, torej ni nepoznana okolju.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 1

Prizadeto je zlasti gradivo, ki se ne nahaja v kovinskih zaklenjenih omarah, temveč prosto v prostoru, ter gradivo na razstavi.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Gradivo predstavlja slovensko pisno kulturno dediščino. Najdragocenejše in najstarejše (rokopisi, knjižne redkosti, kartografska zbirka, fototeka, razglednice, ekslibrisi ...) so dodatno varovane oz. zaklenjene v kovinskih omarah, zato niso neposredno izpostavljene kraji v primeru vloma, za potrebe razstavljanja pa se, kolikor je možno, uporabljajo digitalne kopije izvirnikov.

SEŠTEVEK: 4. Spada v kategorijo **POTREBNO**. Gre za zmerno prioriteto z video nadzorom bodočih čitalniških prostorov Domoznanskega oddelka in razstavnih prostorov, dodatno protivlomno zaščito lesenih vhodnih vrat v depo (npr. z rešetkastimi kovinskimi notranjimi vrati) ter dnevnim protivlomnim sistemom depoja.

7 OGENJ – KRATKI STIK**Kako hitro? 2**

Zaradi mikroklimatske naprave v depaju, ki obratuje ves čas, se elektrika nikoli ne izklaplja, posledično lahko pride do kratkega stika na napeljavi.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 2

Gradivo bi bilo bolj poškodovano zaradi posledic gašenja (prah, dim, vlaga) kot zaradi ognja (dobra pripravljenost ustanove v primeru požara in potrebe po evakuaciji gradiva).

Kolikšen del zbirke je prizadet? 1

Najprej bi bil prizadet del zbirke, ki se nahaja prosto v prostoru, ostalo gradivo je v kovinskih omarah.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Prosto v prostoru se nahajajo umetniške slike (artoteka) ter v glavnem manj pomembno gradivo (oz. še ne urejeno – v škatlah in zabojnikih) v primerjavi z ostalim, hranjenim v kovinskih omarah, vendar je z domoznanskega zornega kota prav tako pomembno.

SEŠTEVEK: 7. Spada v kategorijo **NUJNO**. Gre za pomembno prioriteto, saj je možna precejšnja poškodba ali izguba dela zbirke. Potrebno bi bilo mikroklimatsko napravo odstraniti iz depoja oz. preučiti možnosti njene premestitve drugam.

8 VODA – POČENE VODOVODNE CEVI**Kako hitro? 2**

Vodovodna napeljava do mikroklimatske naprave v depaju se lahko okvari kadar koli.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Manjši del gradiva, ki se nahaja na tleh, ostalo gradivo v kovinskih omarah bi bilo poškodovano sorazmerno z obsežnostjo vdora vode.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 1

Tisti del, ki bi bil bliže izvora vode.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Prosto v prostoru se nahajajo umetniške slike (artoteka) ter v glavnem manj pomembno gradivo (oz. še ne urejeno – v škatlah in zabojnikih) v primerjavi z ostalim, hranjenim v kovinskih omarah s ca 10 cm pragom, vendar je z domoznanskega zornega kota prav tako pomembno.

SEŠTEVEK: 5. Spada v kategorijo **POTREBNO**. Gre za pomembno prioriteto, s katero je treba urediti določene pomanjkljivosti, kot npr. bližina pomembnejšega gradiva ob izvoru vode. Napeljavo, ki je sicer dokaj nova, je potrebno redno preverjati in vzdrževati.

9 VODA – ZAMAKANJE METEORNE VODE OD ZUNAJ**Kako hitro? 1**

Ob zelo hudem neurju bi lahko voda pritekla v depo s hodnika pod pragom vhodnih vrat v srednje dolgem času.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Manjši del gradiva, ki se nahaja na tleh, ostalo gradivo v kovinskih omarah bi bilo poškodovano sorazmerno z obsežnostjo vdora vode.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 1

Tisti del, ki bi bil bliže izvora vode.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 1

Prosto v prostoru se nahajajo umetniške slike (artoteka) ter v glavnem manj pomembno gradivo (oz. še ne urejeno – v škatlah in zabojnikih) v primerjavi z ostalim, hranjenim v kovinskih omarah s ca 10 cm pragom, vendar je z domoznanskega zornega kota prav tako pomembno.

SEŠTEVEK: 4. Spada v kategorijo **POTREBNO**. Potrebna je zmerna prioriteta, s katero je treba urediti določene pomanjkljivosti na objektu ter odstraniti pomembnejše gradivo ob izvoru vode.

Tabela 2: Kategorije nevarnosti za depo posebnih zbirk Boga Komelja v Knjižnici Mirana Jarca Novo mesto

	Delo z gradivom	Tatovi od zunaj	Ogenj Kratki stik	Voda vodovodne cevi	Meteorna voda Zamakanje od zunaj
Kako hitro?	2	1	2	2	1
Kolikšen je delež poškodb na gradivu?	1	1	2	1	1
Kolikšen delež zbirke je prizadet?	0	1	1	1	1
Kako pomembno je prizadeto gradivo?	1	1	2	1	1
KATEGORIJE	4 - potrebno	4 - potrebno	7 - nujno	5 - potrebno	4 - potrebno

ZAKLJUČEK

Iz opravljene ocene stanja materialnega varovanja v depolu Posebnih zbirk Boga Komelja v Knjižnici Mirana Jarca je razvidno, da je stanje mnogo boljše kot pred leti. Gradivo se je od vsega začetka, zlasti pa po začasni premostitvi v novi prizidek knjižnice leta 2001, nahajalo v neprimernih pogojih hranjenja in bilo podvrženo neprestanim začasnim selitvam zaradi pomanjkanja prostora, prenovitvenih del na knjižnici itd. Sedaj oz. od leta 2009 so posebne zbirke hranjene v stalnem depolu prenovljenega starega dela knjižnice – v prostoru, ki sicer prvotno ni bil namenjen tej funkciji, a je bila z dopolnitvami projekta spremenjena njegova namembnost. Določene pomanjkljivosti, ki so se pokazale pri popisu stanja depoja, bi bilo potrebno odpraviti in se izogniti novim. V obstoječem depolu gradiva ne ogrožajo več nevarnosti, ki so bile v prejšnjih razmerah akutne, npr. puščanje strehe in odtočnih cevi, neustrezna temperatura (previsoka) in relativna vlažnost (previsoka in prenizka), naravna in umetna svetloba, razkropljenost gradiva po različnih lokacijah stavbe, škodljivci, prah, nevarnost požara zaradi neustrezne požarne varnosti starega knjižničnega objekta pred prenovo. V novem depolu posebnih zbirk so te pomanjkljivosti večinoma odpravljene, saj je knjižnična stavba prenovljena, z novo strešno konstrukcijo in kritino, v arhivu sta s pomočjo mikroklimatske naprave vzpostavljeni optimalni in konstantni temperatura in RV, prav tako v prostoru ni naravne svetlobe, umetna pa le v primeru zadrževanja zaposlenih v prostoru. Za razliko od prejšnjega stanja se sedaj skoraj vse najdragocenejše gradivo posebnih zbirk, razen določenih zbirk, ki bi morale svoje mesto dobiti v še nedokončanih prostorih domoznanskega oddelka in Posebnih zbirk Boga Komelja v starem delu knjižnice (čitalnice za uporabnike, spominske sobe, delovni prostor zaposlenih, predavalnica, razstavni prostor), nahaja v tem arhivu na enem mestu. Celotna knjižnica, tako novi prizidek kot prenovljena stara stavba, ima zelo dobro vzpostavljeno protipožarno zaščito. Depo je opremljen z javljalnikom požara in izdelan je evakuacijski načrt za reševanje gradiva v primeru požara. Prostor pred depojem je opremljen z video nadzorom.

Še vedno pa obstajajo določene manjše nevarnosti in pomanjkljivosti, ki so se še bolj jasno pokazale s popisom stanja po metodologiji ugotavljanja nevarnosti po Michalskem. Od vseh raziskanih nevarnosti gradivo najbolj ogroža pet dejavnikov, in sicer ogenj oz. kratek stik, delo z gradivom, morebitne počene vodovodne cevi, zamakanje meteorne vode od zunaj ter kraja. Nezanemarljiva nevarnost izvira iz dejstva, da je v depolu postavljen mikroklimat za umetno vzdrževanje optimalne in konstantne T in RV, ki ju je na naraven način nemogoče vzpostaviti. Pri vzpostavitvi depoja smo se zavedali, da ta rešitev ni bila najbolj primerna, a žal v danih okoliščinah ni bilo možno storiti nič drugega. V primeru okvare naprave namreč lahko pride do kratkega stika v depolu, ki pa je opremljen z javljalnikom dima oz. ognja. Kljub dobri protipožarni zaščiti celotne stavbe in zlasti depoja je potrebno mikroklimat odstraniti iz depoja oz. najprej preučiti možnosti njegove premestitve na drugo lokacijo. V depolu,

razen dovoda elektrike in vode skozi eno steno do mikroklimata, ne potekajo nikakršne napeljave in cevi. Manj primerna je tudi sama lokacija depoja, ki se nahaja v neposredni bližini računalniške učilnice (bodoče knjižnične kavarne), v kateri se zadržujejo uporabniki. Depo, katerega predprostor oz. vhod vanj je pod video nadzorom, bi bilo dobro opremiti še s protivlomnim alarmnim sistemom tudi v času odprtosti knjižnice. Prav tako pomembno bi bilo z video nadzorom opremiti razstavni prostor knjižnice ter bodoče čitalniške prostore Domoznanskega oddelka. Določen dejavnik tveganja pa je tudi delo z gradivom. Pri malomarnem in neprofesionalnem ravnanju z gradivom lahko povzročimo trajne poškodbe ali celo uničenje gradiva, z založitvijo, izposojajo itd. pa začasno ali trajno izgubo gradiva. Depo je žal, ker druge primernejše lokacije ni bilo na razpolago, precej oddaljen od oddelka in se lahko gradivo poškoduje med transportom v delovni prostor in čitalnico za uporabnike. Potrebna je tudi čim večja osveščenost o ravnanju z gradivom pri njegovem razstavljanju ter reproduciranju (skeniranju). Vzpostavitev vzporednega digitalnega arhiva gradiva in dokumentov (digitalizacija) pa nam omogoča, da z originalnim gradivom rokujemo čim manj ter namesto njega dajemo v uporabo digitalne kopije izvirnikov. Tako zmanjšamo možnost poškodb in uničenja gradiva kot tudi možnost njegove založitve oz. trajne izgube.

Stara stavba knjižnice, v kateri se v pritličju nahaja depo Posebnih zbirk Boga Komelja. (foto: Tomaž Golob)

Depo posebnih zbirk, opremljen z mikroklimatom za vzdrževanje konstantne temperature in relativne vlage, ki v prostor ne sodi in bi ga bilo potrebno premestiti. (foto: Andreja Moškon)

*Merjenje vlage in temperature v depozu.
(foto: Andreja Moškon)*

Nedokončani, že veliko let prazni prostori Domoznanskega oddelka in Posebnih zbirk Boga Komelja, namenjeni domoznanskemu gradivu, uporabnikom in zaposlenim. (foto: Andreja Moškon)

OCENA STANJA DOMOZNANSKIH DEPOJEV V KNJIŽNICI IVANA POTRČA PTUJ

Melita Zmazek, samostojna bibliotekarska sodelavka
Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, Prešernova 33-35, 2250 Ptuj
e-pošta: melita.zmazek@knjiznica-ptuj.si
tel.: +386 2 771 48 06, <http://www.knjiznica-ptuj.si/>

IZVLEČEK

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj se od leta 2000 nahaja v povsem obnovljeni stavbi Malega gradu na Prešernovi ulici 33–35. Prispevek predstavlja izsledke analize stanja domoznanskih depojev v ptujski knjižnici. Pregled pogojev hranjenja domoznanskega gradiva v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj je pokazal, da največjo nevarnost za hrambo gradiva predstavljajo nihanja temperature in zračne vlage ter neustrezna osvetlitev. Na osnovi analize bodo lahko v ptujski knjižnici sprejeti ustrezni ukrepi za reševanje pereče problematike.

ABSTRACT

The Ivan Potrč Library in Ptuj is housed in a fully renovated building of the Small Castle on the Prešernova Street 33–35 since 2000. Unsuitable temperature, air humidity and bad lightning have proven to be essential problems of the castle premises after analyzing the condition of local history depots. Although the water- and heat insulations have been taken care of, there are still strong fluctuations in temperature and moisture right under the building's roof where the local history department is located, which can – on a long-term-basis – cause material damage.

UVOD

Mali grad, renesančno baročna stavba, katere znana zgodovina sega v 12. stoletje, je ena najbolj opaznih zgradb na mestni veduti. V svoji zgodovini je bil večkrat dozidan, nadgrajen in obnovljen, nazadnje v devetdesetih letih 20. stoletja za potrebe knjižnične dejavnosti.

Pri zadnji prenovi gradu je bil pravzaprav ohranjen le obod stavbe ter njegovi nosilni zidovi, vsa ostala notranjost pa porušena in praktično povsem na novo zgrajena. Zidovi stavbe so izredno široki (v kleti 1,5 m, v pritličju 1,2 m, v 2. nadstropju pa 0,7 m). Ob obnovi so bili izvedeni obsežni statično-sanacijski posegi kletnih zidov in osrednjega ostrešja, ki je po konstrukciji in višini (14 m) edinstveno v našem kulturnem prostoru in je danes uporabno v dveh etažah. Odstranjeni so bili tudi vsi dotrajani ometi v notranjosti, obnovljena fasada ter na novo izvedene vse inštalacije¹.

Stavba Malega gradu je umeščena pod grajski grič, med Prešernovo in Cafovo ulico, nedaleč od struge reke Drave. V neposredni bližini stavbe se nahajajo gostinski lokal, hotel, osnovna šola ter stanovanjske zgradbe. Na dvorišče stavbe je mogoče stopiti samo skozi poznorenesančni portalni vhod.

Knjižnica obsega 2.893 m² skupno s kletnimi depoji ima 6 etaž. Prostorom z domoznanskim gradivom je namenjeno približno 200 m². Večina domoznanskega gradiva je nameščenega v domoznanskem oddelku (okoli 150 m²) v 5. etaži pod velikim ostrešjem knjižnice. Tu je tudi delovni prostor dveh zaposlenih in čitalnica. Nekaj

¹ Podatki o obnovi Malega gradu so vzeti iz elaborata Marlenke Habjanič Prenova Malega gradu za potrebe knjižnice, objavljenem v: Letno poročilo 1997, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor, 1999, str. 43–51.

starejšega gradiva se nahaja v kletnih depojih, del zasebne knjižnice pisatelja Ivana Potrča, ki jo je ptujski knjižnici podarila njegova soproga Branka Jurca, pa v 4. etaži, v t. i. Potrčevi sobi, ki služi tudi kot študijska soba.

V kletnih depojih so vgrajene premične kovinske police (kompaktusi). V domoznanskem oddelku so postavljene fiksne kovinske police ter dve kovinski omari, v Potrčevi sobi pa zastekljene omare s kovinskimi policami. Za potrebe prenašanja in preseljevanja gradiva je na voljo voziček za knjižno gradivo ter dvigalo, ki služi tudi za prevoz ljudi. V domoznanskem oddelku se nahaja tudi nekaj električnih naprav (računalniki, skener, tiskalnik, čitalnik črtnih kod), saj je to hkrati delovni prostor zaposlenih. Večina knjižnega gradiva stoji na policah, nekaj ga je shranjenega v posebnih zaščitnih škatlah, v zastekljenih in kovinskih omarah, hemeroteka je umeščena v arhivske škatle.

PREGLED STANJA PO DEJAVNIKIH TVEGANJA

1 NEPOSREDNA FIZIČNA SILA

1.1 Zrušitev zgradbe:

Pogostost: Malo verjetno.

Scenarij: V devetdesetih letih 20. stol. je bila zgradba Malega gradu v celoti prenovljena za potrebe knjižnične dejavnosti. Stavba je locirana ob Prešernovi in Cafovi ulici, kjer poteka promet z motornimi vozili. V neposredni bližini so gostinski lokal, hotel, osnovna šola in stanovanjske zgradbe. V ulici in ob zgradbi so parkirana vozila, tudi bibliobus. V primeru močnega potresa obstaja možnost, da se del stavbe zruši, avtomobili pa predstavljajo potencialno nevarnost za požar.

Škoda: V primeru zrušitve bi prišlo do fizičnih poškodb knjižničnega gradiva in opreme.

Vedeti moramo: Kakšna je stabilnost stavbe in kakšni so temelji, ali je grajena protipotresno in ali so pri obnovi stavbe bili upoštevani vsi priporočeni standardi.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena je celotna zbirka.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Verjetnost, da bi se stavba zrušila, je majhna. Pri obnovi objekta je bila upoštevana protipotresna varnost. Del najdragocenejšega gradiva je nameščen v zaščitnih škatlah v kovinskih omarah, manjši del v kovinskih predalčnikih. Potrčeva zbirka v 4. etaži stavbe je umeščena v omare. Vse police v knjižnici so kovinske.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Največji del domoznanskega gradiva je nameščen v 5. etaži, zato bi bil uničujoč učinek na gradivo tam verjetno največji. Del domoznanskega gradiva je nameščen v kletnih depojih, zato bi ob morebitni zrušitvi stavbe bil otežen dostop. Gradivo, ki ni ustrezno tehnično opremljeno, bi bilo poškodbam bolj izpostavljeno. V primeru potresa je treba računati tudi na možnost požara. Ker po stavbi potekajo cevi centralne kurjave in hidranta, bi lahko gradivo poškodovala tudi voda. Knjižnica nima izdelanega načrta za ustrezno ukrepanje v primeru zrušitve stavbe.

1.2 DELO Z GRADIVOM

Pogostost: Pogosto.

Scenarij: Ko pride gradivo v Domoznanski oddelek, ga strokovno obdelamo in po potrebi ustrezno zavarujemo. Dragoceno starejše gradivo je zavarovano z ovojem iz trajno obstojnega papirja ali v posebnih zaščitnih škatlah. Pogosto uporabljano gradivo je zelo izpostavljeno poškodbam, zato se v zadnjem času trudimo, da bi čim več gradiva digitalizirali, izvirnik pa fizično čim manjkrat uporabljali.

Škoda: Možnost, da bi prišlo do škode zaradi dela z gradivom, je stalna in se s pogostostjo uporabe veča. Gradivo se lahko odrgne, raztrga, zamasti ... Zaposleni se trudimo, da do škode ne bi prihajalo oz. da bi bila le-ta čim manjša.

Vedeti moramo: Kako dobro je osebje usposobljeno za rokovanje z gradivom in kako dobro so o tem poučeni uporabniki.

Del gradiva, ki je ogrožen: Ogroženo je vse gradivo, ki je v uporabi, najbolj pa tisto, ki se pogosteje uporablja.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Na knjižnih policah je dovolj prostora, tako da knjige niso natlačene, pri prenašanju gradiva smo pazljivi, za odlaganje uporabljamo dovolj velike površine. Pri rokovanju s starejšim gradivom uporabljamo rokavice. Najstarejše gradivo smo opremili z ovoji iz trajno obstojnega papirja ter zašči-

tnimi škatlami, razglednice pa s posebnimi zaščitnimi srajčkami. Bolj uporabljane lokalne časopise smo digitalizirali. Domoznanskega gradiva uporabnikom ne izposojamo na dom. Uporaba gradiva je možna le v čitalnici domoznanskega oddelka, pod nadzorom knjižničnega osebja, uporabniki pa so poučeni o pravilnem ravnanju z gradivom. Fotokopiranje gradiva tiskanega pred letom 1945 ni dovoljeno, izjemoma je dovoljeno digitalno fotografiranje.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Ob pogosti uporabi se gradivo izrablja. Dokaj veliko nevarnost za gradivo pomeni fotokopiranje, zlasti pri večjih formatih. Zaradi velikih stroškov digitalizacije bo v prihodnosti večina gradiva še vedno na razpolago v originalu.

2 KRAJA IN VANDALIZEM

2.1 KRAJA S STRANI UPORABNIKOV, TATOVJI OD ZUNAJ

Pogostost: Zelo majhna možnost.

Scenarij: Obstaja možnost, da gradivo ukradejo uporabniki iz čitalnice ali iz skladišča, ko je eden od zaposlenih v skladišču in so vrata odprta. Obstaja tudi zelo majhna možnost kraje gradiva med obiskom različnih skupin, ko jim predstavljamo domoznanski oddelek, ter možnost kraje gradiva, izposojenega za različne razstave.

Škoda: Izguba dela domoznanskega gradiva.

Vedeti moramo: Kakšen je nadzor v stavbi in nad okolico stavbe.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Do kletnih depojev uporabniki nimajo dostopa, v Potrčevi sobi so knjige zaklenjene v omarah, uporaba gradiva poteka pod nadzorom knjižničnega osebja. V Domoznanskem oddelku, kjer je locirana večina gradiva, je uporaba gradiva nadzorovana. Vstop v knjižnično stavbo zunaj delovnega časa je varovan z alarmno napravo.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: V domoznanskem oddelku ni garderobnih omarič, zato uporabniki v čitalnico prinašajo garderobo in osebno prtljago. Prostori z domoznanskim gradivom nimajo video nadzora.

1.2 Kraje s strani zaposlenih

Pogostost: Zanimarljiva.

Scenarij: Zaposleni bi lahko odnesel gradivo iz oddelka ali iz skladišča.

Škoda: Izguba dela domoznanskega gradiva.

Vedeti moramo: Kakšna je zanesljivost osebja zaposlenega v knjižnici.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena je vsa zbirka.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Zaposleni imajo spoštljiv odnos do knjižničnega gradiva. Možnost kraje je zelo majhna.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Dostop do domoznanskih zbirk je enostaven in omogočen vsem zaposlenim. Prostori z domoznanskim gradivom nimajo video nadzora.

3 OGENJ

3.1 NAPAKA NA ELEKTRIČNI NAPELJAVI

Pogostost: Redko.

Scenarij: Pri obnovi knjižnične stavbe v devetdesetih letih 20. stoletja so bile v celoti zamenjane vse inštalacije. Zaradi napake na električni napeljavi lahko pride do požara in ogenj bi lahko uničil vse gradivo, še posebej tisto, ki ni v zaščitnih škatlah in ognjevarnih omarah. Gradivo lahko poškodujeta tudi voda in prah za gašenje.

Škoda: Izguba domoznanskega oz. knjižničnega gradiva. Obseg poškodb je odvisen od oddaljenosti od vira požara, odzivnega časa zaposlenih in gasilcev.

Vedeti moramo: Ali so v neposredni bližini domoznanske zbirke nameščeni gasilni aparati, ali je prostor opremljen z detektorji dima in ognja, ali je v bližini izobešen požarni red in kako so zaposleni usposobljeni za ravnanje v primeru požara, kako hitra je gasilska intervencija in ali se gasilski aparati ter detektorji dima redno pregledujejo in servisirajo. V stavbi smo že zabeležili večji požar v 5. etaži v sobi z računalniškim serverjem ter v hodniku v pritličju knjižnice zaradi kratkega stika na neonskih lučeh.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena bi lahko bila celotna zbirka, najbolj pa tisto gradivo, ki ni ustrezno tehnično opremljeno.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V neposredni bližini je nameščen gasilni aparat, ki se redno pregleduje. Zaposleni so usposobljeni za gašenje z gasilnim aparatom, v vseh prostorih so javljalniki dima in ognja, ki so povezani z varnostno službo. V knjižničnih prostorih kajenje ni dovoljeno.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Najbolj ogroženo je tisto gradivo, ki ni spravljeno v kovinske predalnice, zaščitne škatle in kovinske omare. V primeru, da bi odpovedali detektorji dima in ognja, bi se požar lahko razširil po celotni stavbi knjižnice. V primeru požara bi lahko bilo vprašljivo tudi ravnanje zaposlenih (neznanje, panika), čeprav se redno izvajajo tečaji iz požarne varnosti. Škoda bi bila še večja, če bi zagorelo izven delovnega časa zaposlenih. Dostop z avtomobilom na dvorišče knjižnične stavbe je omejen. Gasilski avto verjetno ne bi mogel zapeljati na dvorišče stavbe.

3.2 OGENJ SE ŠIRI OD ZUNAJ

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: V neposredni bližini knjižnice so stanovanjske zgradbe, osnovna šola in gostinski lokali. Obstaja možnost, da pride do požara v sosednjih stavbah, kjer se kuha in greje.

Škoda: Izguba domoznanskega oz. knjižničnega gradiva.

Vedeti moramo: Ali se v bližini nahajajo gorljive snovi.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je vse gradivo.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Prisotnost stanovalcev, ki javijo požar. Ni možnosti, da bi kdo odvrgel cigaretni ogorek skozi okna kletnih depojev, ki so obrnjena na ulično stran, saj so okna zamrežena in se praviloma ne odpirajo.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Neposredna bližina sosednjih stavb, parkirani avtomobili v ulici med knjižnično zgradbo in sosednjim gostinskim lokalom.

4 VODA

4.1 POPLAVE

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: Zgradba stoji na rahli vzpetini nad reko Dravo (oddaljenost od reke približno 100 m). Temelji zgradbe so rahlo nad gladino reke. Dolgotrajno in močno deževje bi lahko povzročilo naraščanje Drave, vendar bi morala voda zelo narasti, da bi zalila kletne depoje. Možnosti vdora meteorne vode v kletne prostore praktično ni, saj vsa voda odteče navzdol po Prešernovi oz. Cafovi ulici, kletna okna pa so večinoma zaprta. Domoznansko gradivo, ki se nahaja v 4. in 5. etaži knjižnice, ne bi bilo ogroženo.

Škoda: Zelo malo verjetno je, da bi poplavne vode poškodovale gradivo.

Vedeti moramo: Kako trdni so temelji zgradbe, kolikšna je bližina Drave, ali je voda že kdaj presegla nivo in ali ima knjižnica načrt za reševanje gradiva v primeru poplave.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo bi lahko bilo gradivo v kletnih prostorih.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba stoji na rahli vzpetini nad reko. Ocena poplavne ogroženosti je nizka. Kovinske knjižne police so približno 10 cm dvignjene od tal.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Bližina reke Drave predstavlja potencialno nevarnost za vdor vode v kletne depoje knjižnice. Za primer poplave oz. vdora podtalnice knjižnica nima izoblikovanega načrta za odziv.

4.2 PUŠČANJE STREHE

Pogostost: Redko.

Scenarij: Možnost poplave zaradi puščanja strehe je majhna, saj je streha nova. Nenaden vdor vode je možen ob hudem neurju s točo, ki bi uničilo strešna okna, polomilo ali dvignilo strešno kritino.

Škoda: Ogroženo bi bilo predvsem domoznansko gradivo, ki se nahaja v 5. etaži knjižnice pod velikim ostrešjem. Gradivo v spodnjih ter kletnih prostorih bi bilo manj ogroženo. Voda bi zmočila gradivo, ki bi ga bilo pozneje potrebno presušiti in restavrirati. Ob nepravilnem ravnanju bi se lahko pojavila plesen. Obstaja možnost, da bi bila uničena tudi strojna oprema ter delno izgubljeni elektronski podatki.

Vedeti moramo: Kakšne so letne padavine, v kakšnem stanju je strešna kritina, ali so spodnje police dvignjene od tal.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena je zlasti domoznanska zbirka v 5. etaži.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Streha je nova in se redno vzdržuje. Zaposleni bi se na vdor vode hitro odzvali. Kovinske knjižne police so približno 10 cm dvignjene od tal, gradivo pa ne stoji neposredno pod strešnimi okni.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Strešna okna v prostorih domoznanskega oddelka. Škoda bi bila večja v

primeru nevihte, ki bi se zgodila v času, ko je knjižnica zaprta. Gradivo ni zaščiteno s plastificiranimi kartonskimi škatlami, ki bi začasno omejile vdor vode na gradivo. Pogoste hude vremenske ujme v zadnjih letih, ki so zajele tudi naše kraje, povečujejo možnost vdora meteornih vod v knjižnične prostore.

4.3 POČENE VODOVODNE CEVI

Pogostost: Majhna možnost.

Scenarij: Počena vodovodna cev zamaka v prostor, pušča cev centralnega ogrevanja ali kanalizacije.

Škoda: Voda bi lahko poškodovala gradivo, saj so nad prostori z domoznanskim gradivom speljane cevi za talno ogrevanje. Voda bi lahko zmočila strop in stene. Zaradi spremembe vlage v prostorih bi lahko prišlo do pojava plesni.

Vedeti moramo: Kako je vzdrževan sistem napeljave centralne kurjave in hidrantni sistem.

Del zbirke, ki je ogrožen: Najbolj bi bilo ogroženo gradivo ob stenah oz. pod stropi, kjer poteka centralna oz. vodovodna napeljava. Zaradi povečane vlage v prostorih bi lahko bilo ogroženo vse gradivo.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Vsa napeljava v knjižnici je nova, zato je možnost izlitja vode majhna. Zaposleni bi izliv vode hitro zaznali in primerno ukrepali.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Zaradi velikega števila cevi vedno obstaja potencialna nevarnost izlitja vode. Če bi se okvara zgodila izven delovnega časa, bi se odzivni čas na okvaro povečal in bi zato posledice lahko bile hujše.

5 ŠKODLJIVCI

5.1 MIŠI, MRČES

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: Možno je, da skozi odprto okno ali razbito steklo zaidejo v mrčes, glodavci in ptiči.

Škoda: Škodljivci se lahko zaredijo med papirjem, ga najedajo in s svojimi iztrebki onesnažujejo gradivo.

Vedeti moramo: Ali so na oknih zaščitne mreže, ali osebje redno pregleduje prostore za primer vdora škodljivcev, ali se redno opravlja deratizacija.

Del gradiva, ki je ogrožen: Obstaja potencialna možnost, da bi v kletne depoje zašli mrčes ali glodavci (odprta vrata, okna).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V kletnih prostorih so okna zamrežena in po večini zaprta, prav tako tam ni ničesar, kar bi privabljal miši in podgane. Vrata skladišča se redno zapirajo. Na oknu v domoznanskem oddelku je nameščena mreža proti mrčesu, gradivo v Potrčevi zbirki je v zastekljenih omarah. Zaradi pogoste uporabe gradiva in rednega čiščenja prostorov bi škodljivce hitro opazili.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Raztrgane mreže, odprta okna ali vrata (pozabljivost zaposlenih). Težko je opaziti knjižne molje in druge drobne škodljivce.

6 ONESNAŽENOST OZRAČJA

6.1 IZPUŠNI PLINI IN PRAŠNI DELCI

Pogostost: Vsakodnevno.

Scenarij: Prah in smog prodirata v prostore, kjer se hrani domoznansko gradivo.

Škoda: Umazanija na škatlah in na gradivu, ki ob neustreznih klimatskih pogojih dodatno poškoduje gradivo.

Vedeti moramo: Kakšno je prezračevanje, kako pogosto se v prostorih briše prah, ali je gradivo zaščiteno z ustrezno embalažo.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki ni v arhivskih oz. zaščitnih škatlah ali v ovoju iz trajno obstojnega papirja.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V okolici Malega gradu, kjer se nahaja knjižnica, ni gostega prometa. Okna dokaj dobro tesnijo.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Večina gradiva ni v arhivskih oz. zaščitnih škatlah, zaradi prezračevanja vdira onesnažen zrak v prostor z domoznanskim gradivom. Preslabo je poskrbljeno za razpraševanje gradiva – priprav za razpraševanje nimamo.

7 OSVETLITEV IN SEVANJE

7.1 NOTRANJA OSVETLITEV

Pogostost: Vsakodnevno.

Scenarij: V vseh prostorih z domoznanskim gradivom so nameščene neonske sijalke. Moči osvetlitve z luxmetrom ne merimo. Ker se gradivo nahaja v treh različnih prostorih, je možna škoda zaradi neprimerne notranje osvetlitve različna. Najmanjša je v kletnih depojih, saj se luči prižigajo občasno. V Potrčevi sobi, kjer se nahaja tudi čitalnica, luči gorijo dnevno, gradivo je v zastekljenih omarah. V Domoznanskem oddelku, kjer je tudi delovni prostor obeh zaposlenih, gorijo luči ves dan. Le najdragocenejše in najstarejše gradivo je zaščiteno z ovojem iz trajno obstojnega papirja oz. je pospravljeno v zaščitne škatle in v kovinske omare.

Škoda: Zaradi neprimerne osvetlitve se počasi povzročajo poškodbe pisnih materialov. Papir se razbarva, porumeni in postane krhek.

Vedeti moramo: Kakšne luči so nameščene v skladišču, čitalnicah oz. delovnih prostorih z domoznanskim gradivom in koliko pozornosti posvečamo ugašanju luči po odhodu iz skladišča.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki je večkrat v uporabi, ki ni shranjeno v škatlah oz. ovito v trajno obstojni papir in je dnevno izpostavljeno umetni svetlobi.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Del gradiva je pospravljen v omare in zaščitne oz. arhivske škatle ter ovit v trajno obstojni papir ter zaščiten s kartonskimi platnicami. Gradivo v kletnih depojih je le občasno izpostavljeno umetni svetlobi.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Večina gradiva se nahaja v prostorih, ki so tudi delovni prostori knjižničnega osebja, in ni v arhivskih škatlah. Po obisku skladišča včasih kdo pozabi ugasniti luči. Na lučeh ni UV filtrov.

7.2 ZUNANJA OSVETLITEV

Pogostost: Vsakodnevno.

Scenarij: Svetloba pospešuje razgradnjo materialov, ki se odražajo kot bledenje barve, krhkost in preperelost materiala. Svetlobni viri so tudi vir toplote, ta pa vpliva na spremembo zračne vlage. Vsi ti dejavniki lahko vplivajo tudi na razvoj plesni.

Škoda: V daljšem časovnem obdobju bo poškodovano vse gradivo, ki je izpostavljeno dnevni svetlobi.

Vedeti moramo: Kakšna je zaščita pred sončno svetlobo in ali je gradivo primerno zaščiteno.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je gradivo v Potrčevi sobi in Domoznanskem oddelku, ki sta hkrati čitalnici in delovni prostor zaposlenih.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Del gradiva je nameščen v kletnih depojih, kjer ni dnevne svetlobe. V ostalih prostorih so večino časa zaprte žaluzije, ki so nameščene na oknih, zato je vdor svetlobe nekoliko manjši. Del gradiva je pospravljen v arhivske oz. zaščitne škatle in v ognjevarne omare.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Večina gradiva je izpostavljenega dnevni svetlobi.

8 NEUSTREZNA TEMPERATURA

8.1 PREVISOKA TEMPERATURA

Pogostost: Pogosto.

Scenarij: Previsoka temperatura pripomore k večji hitrosti razgrajevalnih procesov na knjižničnem gradivu.

Škoda: Hitrejša propadanje gradiva, ki postaja bolj krhko in lomljivo. Spremembe vlažnosti povezane s previsoko temperaturo lahko povzročijo razvoj plesni in glivic in nepopravljivo škodo na gradivu.

Vedeti moramo: Kakšna so temperaturna nihanja.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena je večina gradiva, saj so temperaturna nihanja prevelika. Najbolj je ogrožen del zbirke v domoznanskem oddelku v 5. etaži knjižnice (ki je hkrati delovni prostor obeh zaposlenih), kjer so temperaturna nihanja med letnimi časi in nihanja med dnevom in nočjo največja. V zimskem času se temperatura v oddelku giblje med 16° in 23° C, v poletnem času pa med 24° in 28° C kljub nameščeni klimatski napravi. V kletnih depojih je temperatura dokaj konstantna in se giblje med 18° in 20° C, v Potrčevi sobi pa med 19 in 25 stopinjami Celzija. V Potrčevi sobi ni nameščene klimatske naprave.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Del zbirke je v kletnih depojih, kjer je temperatura konstantna. V domoznanskem oddelku nameščene žaluzije ter klimatska naprava pripomorejo k zniževanju visokih temperatur v poletnem času.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Domoznanski oddelek je umeščen v 5. etaži knjižnične stavbe, pod veliko ostrešje, kjer so temperature v poletnem času višje kot v ostalih prostorih in so temperaturna nihanja največja.

9 NEUSTREZNA RELATIVNA VLAGA

9.1 NIHANJE RELATIVNE ZRAČNE VLAGA

Pogostost: Pogosto.

Scenarij in škoda: Nihanje temperature in s tem tudi relativne zračne vlage lahko povzroči hude poškodbe gradiva (plesen, kemične reakcije na papirju ...).

Vedeti moramo: Kakšna je relativna zračna vlaga v posameznih prostorih z domoznanskim gradivom. Poskrbeti je potrebno za redno merjenje temperature in vlage. Če pride do anomalij, bi jih bilo potrebno, kolikor je le mogoče, odpraviti.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožen je zlasti del zbirke v Domoznanskem oddelku, kjer relativna zračna vlaga niha od 25 % (pozimi) do 60 % (v poletnem času). V Potrčevi sobi se relativna zračna vlaga giblje med 45 in 60 %, v kletnih depojih pa zračna vlažnost dosega 40–45 %.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V kletnih prostorih se vse leto vzdržuje ustrezna zračna vlažnost, saj so tam nameščeni razvlažilniki zraka in so nihanja relativne zračne vlage najmanjša. V Domoznanskem oddelku je nameščena klimatska naprava, ki deloma tudi znižuje relativno zračno vlažnost v poletnem času.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Neustrezna zračna vlaga oz. največja nihanja so v domoznanskem oddelku pod ostrešjem knjižnice, kjer se nahaja večina domoznanskega gradiva. Pozimi je zrak presuh, vlažilci zraka niso nameščeni. Poleti zračna vlažnost presega priporočene vrednosti.

10 IZGUBA OZ. ZALOŽITEV

10.1 NEZNANA LOKACIJA GRADIVA IN ZALOŽITEV

Pogostost: Redko.

Scenarij: Zaradi nepredvidnosti lahko gradivo odložimo na napačno mesto oz. v napačno arhivsko škatlo. Obstaja tudi nevarnost, da uporabniki domoznanskega gradiva ne upoštevajo strogega vrstnega reda v arhivskih škatlah. Založeno gradivo je zelo težko odkriti.

Škoda: Gradivo je izgubljeno za določen čas ali za vedno.

Vedeti moramo: Kako pogosto se gradivo založi, kdo ga je nazadnje uporabljal, kakšna je evidenca nad gradivom.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo v domoznanskem oddelku v 5. etaži knjižnice, ki se najpogosteje uporablja.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Uporabniki nimajo prostega dostopa do domoznanskega gradiva. Vodi se natančna evidenca uporabnikov in uporabljenega gradiva, kolikor je mogoče, skrbimo za natančnost pri pospravljanju gradiva in za nadzor nad uporabniki domoznanskega gradiva.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Do dela domoznanskih zbirk lahko razen zaposlenih v domoznanskem oddelku dostopajo tudi drugi knjižnični delavci. Obstaja možnost, da bi pozabili zabeležiti, kje se trenutno nahaja izposojeno domoznansko gradivo.

Tabela 1: Dejavniki tveganja v prostorih z domoznanskim gradivom v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OBJEKTIVNA OCENA
Neposredna fizična sila	Zrušitev stavbe	/
	Rokovanje z gradivom	**
Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj	*
	Kraje zaposlenih	*
Ogenj	Kratki stik	**
	Širjenje ognja od zunaj	/
Voda	Poplave,	/
	puščanje strehe,	**
	počene vodovodne cevi	/
Škodljivci	Miši, mrčes ...	/
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini, prašni delci	*
Osvetlitev in sevanje	Notranja osvetlitev,	**
	zunanja osvetlitev	**
Neustrezna temperatura	Previsoka temperatura	**
Neustrezna zračna vlaga	Previsoka/prenizka zračna vlaga	**
Izguba oz. založitev	Neznana lokacija, založitev	*

Ocena dejavnikov tveganja: ***močno ogroža, **zmerno ogroža, *rahlo ogroža, / ne ogroža

Po subjektivni oceni najbolj ogrožajo domoznansko gradivo naslednji dejavniki:

- previsoka temperatura,
- neustrezna zračna vlažnost,
- neustrezna osvetlitev in sevanje,
- rokovanje z gradivom,
- kratki stik,
- puščanje strehe.

OCENA NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

1 NEUSTREZNA TEMPERATURA

Kako hitro? 3

Temperatura v domoznanskem oddelku, kjer se nahaja večina gradiva, čez leto niha. Previsoka je zlasti v poletnih mesecih, saj dosega 22–28 stopinj Celzija. V zimskem času je temperatura ob jutrih velikokrat nizka (16–19 stopinj Celzija), čez dan pa se zaradi centralnega ogrevanja segreje na 20–22 stopinj Celzija.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Vsako nihanje temperature negativno vpliva na gradivo v domoznanskem oddelku. Ker škoda nastaja počasi, imamo zaposleni možnost, da le-to pravočasno opazimo. Ob rednem merjenju temperature je možno stanje nadzorovati in s tem zmanjšati morebitno škodo. Gradivo v kletnih depojih previsoki temperaturi ni izpostavljeno.

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 1,5

Predvidevamo, da bo prizadet zlasti tisti del zbirke, ki ni v zaščitnih škatlah, ter starejše gradivo.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1,5

Pomembno je vse gradivo. Njegova izguba bi pomenila veliko škodo za knjižnico.

SEŠTEVEK: 7 – spada v kategorijo nujno.

2 NEUSTREZNA RELATIVNA ZRAČNA VLAGA**Kako hitro? 3**

Zračna vlaga v domoznanskem oddelku čez leto niha. Spomladi in jeseni se giblje med 45 in 50 %, v poletnih mesecih med 50 in 60 %, v zimskem času pa je prenizka (25–30 % RV).

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Neustrezna ZV lahko čez leta povzroči poškodbe na vsem gradivu, zlasti pa na starejšem gradivu in tistem, ki ni v zaščitnih škatlah.

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 1,5

Prizadeto je zlasti gradivo v domoznanskem oddelku knjižnice, kjer so nihanja ZV največja.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1,5

Pomembno je vse gradivo. Njegova izguba bi pomenila veliko škodo za knjižnico.

SEŠTEVEK: 7 – spada v kategorijo nujno.

3 NEUSTREZNA OSVETLITEV**Kako hitro? 2**

Gradivo v domoznanskem oddelku je vsakodnevno izpostavljeno umetni in naravni svetlobi, saj je to hkrati delovni prostor obeh zaposlenih. Škodo zmanjšujejo nameščene žaluzije na oknih. Gradivo, ki se nahaja v kletnem depozu, je osvetljeno le občasno, saj se luči prižigajo le občasno. V Potrčevi sobi je gradivo nameščeno v zastekljene omare, osvetlitev je manjša kot v domoznanskem oddelku.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Neustrezna osvetlitev lahko sproži razgradnjo materialov, preperelost oz. krhkost materiala ter spremembo odtenka ali barve. Najbolj prizadeto bo gradivo, ki ni v omarah, zaščitnih škatlah ali ovito v trajno obstojni papir.

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 1,5

Prizadeto je zlasti gradivo v domoznanskem oddelku.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1,5

Pomembno je vse gradivo. Njegova izguba bi pomenila veliko škodo za knjižnico.

SEŠTEVEK: 6 – spada v kategorijo nujno.

4 ROKOVANJE Z GRADIVOM**Kako hitro? 2**

Delo z gradivom predstavlja konstantno nevarnost poškodb, ki je ni mogoče povsem izključiti.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Gradivo bi se lahko raztrgalo ali kako drugače poškodovalo.

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 1

Bolj prizadeto je tisto gradivo, ki se pogosteje uporablja.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1,5

Pomembno je vse gradivo.

SEŠTEVEK: 5,5 – spada v kategorijo potrebno.

5 OGENJ, KRATKI STIK**Kako hitro? 1**

V vseh prostorih z domoznanskim gradivom je napeljana električna napeljava, ki predstavlja potencialno nevarnost. Ker je napeljava nova in so v vseh prostorih nameščeni javljalniki dima in ognja, v bližini pa tudi gasilni aparati, je možnost večjega požara majhna.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Ocena tveganja je hipotetična. Škoda, ki bi nastala, je odvisna od obsega požara, reakcije zaposlenih in hitre intervencije gasilcev.

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 1

Prizadeto bi lahko bilo vse gradivo. Pravilno in hitro ukrepanje bi škodo omejilo.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1,5

Pomembno je vse gradivo. Njegova izguba bi pomenila veliko škodo za knjižnico.

SEŠTEVEK: 4,5 – spada v kategorijo potrebno (ocena je le hipotetična).

6 PUŠČANJE STREHE

Kako hitro? 1

Zaradi vse pogostejših hudih neurij in umeščenosti domoznanskega gradiva pod ostrešje knjižnične zgradbe (strešna okna) predstavlja vdor meteorne vode potencialno nevarnost za poškodbe ali uničenja dela gradiva.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Ocena tveganja je hipotetična. Škoda, ki bi nastala, je odvisna od obsežnosti uničenja ostrešja.

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 1

Prizadet bi lahko bil velik del zbirke. Možnost škode zmanjšuje dejstvo, da je ostrešje novo in da knjižno gradivo ne stoji neposredno pod strešnimi okni. Pravilno ukrepanje (presušitev gradiva, preprečevanje nastanka plesni ...) bi škodo omejilo.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1,5

Pomembno je vse gradivo. Njegova izguba bi pomenila veliko škodo za knjižnico.

SEŠTEVEK: 4,5 – spada v kategorijo potrebno (ocena je le hipotetična).

Tabela 2: Kategorije nevarnosti v prostorih z domoznanskim gradivom v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj

	Previsoka temperatura	Neustrezna zračna vlaga	Neustrezna osvetlitev in sevanje	Rokovanje z gradivom	Ogenj, kratki stik	Puščanje strehe
Kako hitro?	3	3	2	2	1	1
Kakšen je delež poškodb?	1	1	1	1	1	1
Kolikšen del zbirke je prizadet?	1,5	1,5	1,5	1	1	1
Kako pomembno je prizadeto gradivo?	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5
KATEGORIJE	7	7	6	5,5	4,5	4,5

ZAKLJUČEK

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj se od leta 2000 nahaja v povsem obnovljeni stavbi Malega gradu na Prešernovi ulici 33–35. Analiza stanja domoznanskih depojev v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj je pokazala, da so največji problem prostorov neustrezna temperatura in zračna vlaga ter neustrezna osvetlitev. Kljub temu da je bilo ob adaptaciji stavbe Malega gradu poskrbljeno za toplotno in hidroizolacijo, so pod ostrešjem zgradbe, kjer se nahaja Domoznanski oddelek, čez leto nihanja temperature in vlage prevelika, kar dolgoročno negativno vpliva na mehanske lastnosti gradiva. Ker je večina gradiva nameščenega v Domoznanskem oddelku, ki je hkrati tudi delovni prostor zaposlenih, je gradivo tudi neprimerno osvetljeno. Za dolgoročno ustrezno varovanje in hrambo domoznanskega gradiva bi bilo nujno zagotoviti predvsem stabilnejše klimatske pogoje. Najboljša rešitev bi bila selitev domoznanskih depojev v klimatsko ustrežnejše prostore, v eno izmed spodnjih etaž knjižnice. Kratkoročna, a dražja rešitev problema bi bila namestitev vlažilcev zraka v zimskem času (s čimer bi dosegli bolj konstantno zračno vlago čez vse leto) in razmislek o možnostih dodatne izolacije ostrešja ter ločitve delovnih prostorov knjižničark od domoznanskih depojev. Ker je gradivo tudi neprimerno osvetljeno, je na mestu tudi razmislek o namestitvi ustrežnejših sijalk.

Uničevanja gradiva zaradi mehanskih poškodb (delo z gradivom, čitalniška izposoja) ni mogoče povsem izključiti, čeprav je možnost poškodb majhna. Enako ni mogoče izključiti možnosti požara, saj se v prostorih z domoznanskim gradivom ter v njegovi bližini nahaja veliko električnih naprav, v neposredni bližini knjižnice pa se nahajajo gostinski lokali, šola in stanovanjske zgradbe, ki predstavljajo potencialno nevarnost za širjenje ognja od zunaj. Zaradi vse pogostejših močnih neurij in umeščenosti domoznanskega gradiva pod ostrešje knjižnice pa tudi ni mogoče povsem izključiti možnosti uničenja dela gradiva zaradi vdora meteorne vode. Oceno ogroženosti (seštevek točk) zvišuje tudi pomembnost gradiva, ki ga hrani Domoznanski oddelek Knjižnice Ivana Potrča Ptuj.

Kovinska omara z zaščitnimi škatlami za knjižne dragocenosti v Domoznanskem oddelku ptujske knjižnice. (foto: Melita Zmazek)

Police z arhivskimi škatlami (hemeroteka). (foto: Melita Zmazek)

Domoznanski oddelek je tudi delovni prostor zaposlenih. (foto: Melita Zmazek)

Potrčeva soba v 4. etaži knjižnice je hkrati čitalniški prostor in študijska soba. Domoznansko gradivo je postavljeno v zastekljene omare. (foto: Melita Zmazek)

Kletni depoji – police z domoznanskim gradivom. (foto: Melita Zmazek)

OCENA STANJA MATERIALNEGA VARSTVA ARHIVSKEGA IN KNJIŽNIČNEGA GRADIVA V KOROŠKI OSREDNJI KNJIŽNICI DR. FRANCA SUŠNIKA RAVNE NA KOROŠKEM: POSEBNE ZBIRKE Z DOMOZNANSKO ZBIRKO (PZ)

Simona Šuler Pandev, višja bibliotekarka
Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem, Na gradu 1,
2390 Ravne na Koroškem
e-pošta: simona.suler-pandev@rav.sik.si
tel.: +386 2 870 54 32, <http://www.rav.sik.si/>

IZVLEČEK

V oceni stanja materialnega varstva arhivskega in knjižničnega gradiva KOK Ravne je predstavljen arhivski depo s posebnimi zbirkami (domoznansko zbirko, spominskimi sobami, raritetami, grajskim pohištvo in faksimiliranimi ter bibliofilskimi izdajami). Prispevek predstavlja podrobnejšo analizo stanja teh depojev z arhivskim in knjižničnim gradivom v knjižnici. Podrobnejše temperaturne meritve so se opravljale od konca leta 2010 do maja 2011, ko se je pričelo sodelovanje pri skupnem projektu osrednjih območnih knjižnic. Podrobnejši pregled pogojev hranjenja ter ocena nevarnosti sta pokazala, da prostor s posebnimi zbirkami spada med dobra skladišča in da ni resneje ogrožen od različnih dejavnikov. Potrebna pa bi bila namestitve profesionalnih merilnikov temperature in vlažnosti, ki avtomatsko odčitavajo stanje. Ocena stanja domoznanskih depojev nakazuje, kako v bodoče skrbeti za gradivo in depoje v knjižnici, kaj je urejeno dobro in kaj bi bilo v prihodnje še lahko storjeno za še boljše pogoje in ustrežnejše hranjenje gradiva za poznejše rodove.

ABSTRACT

The assessment of material preservation of the archival and library material at KOK Ravne presents the archival repository with special collections (local collection, memorial rooms, rarities, castle furniture, facsimiles and bibliophilic publications). A detailed analysis of these archival and library repositories' condition is presented in the paper.

Accurate temperature measurements were being made from the end of the year 2010 to May 2011 when the cooperation in a common project of central regional libraries began.

Closer inspection of preservation conditions and risk assessment have shown that the premises of Special collections can be compared to other solid repositories and that they are not seriously endangered by possible threats.

However, there is an installation of humidity meters for automated scanning of condition needed.

The assessment of local collection repositories is a guideline for future maintenance of library materials and repositories; it indicates the strengths of the material preservation and what can be done to achieve even better conditions and more suitable material preservation for the future generation.

UVOD

Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem domuje v obnovljenih prostorih ravskega gradu. Locirana je sredi grajskega parka na dvignjenem platoju nad mestom. Renesančni dvorec je star že več kot petsto let. Debelina zunanjih sten je cca. 50–100 cm.

Najstarejše grajsko jedro, v katerem so omenjene zbirke, je bilo obnovljeno leta 2005 ob temeljiti obnovi gradu za potrebe knjižnice. Prostori so namenjeni domoznanski zbirki in še nekaterim posebnim zbirkam, ki jih hranimo (faksimilirane in bibliofilske izdaje, raritete, grajsko pohištvo, spominske sobe). Gre sicer za dva ločena

prostora, ki pa sta v istem nivoju in ju loči le grajska veranda. Tudi materiali, stene, tla in police so iz enakih materialov, zato smo pogoje v prostorih ocenili skupaj. Gradivo v omenjenih zbirkah je samo za čitalnico in neposredno ni dostopno naključnim uporabnikom. Vendar je zaradi narave dela in delavcev, ki delajo v tem traktu ter uprave v mansardi, prehod med prostorom, namenjenim uporabnikom in prostori s posebnimi zbirkami, odprt. Dostop do omenjenih prostorov imajo vsi zaposleni, možen je tudi dostop naključnega uporabnika, razen do prostora z domoznansko zbirko. Zaposleni ob odhodu iz prostora vrata redno zaklepajo. V popoldanskem času pa je prehod zaklenjen in uporabniki nimajo dostopa, zaposleni iz izposoje pa vstopajo s ključem.

PREGLED STANJA PO DEJAVNIKI TVEGANJA

1 NEPOSREDNA FIZIČNA SILA

1.1 ZRUŠITEV STAVBE

Pogostost: Do sedaj še nikoli. Zgradba stoji že več kot 500 let.

Scenarij: Zrušitev bi lahko povzročil le potres ali bombardiranje v vojnem času. Če bi ob zrušitvi prišlo še do kratkega stika na električni napeljavi, je neizbežen požar.

Škoda: Ob zrušitvi bi se dragoceno gradivo poškodovalo, saj je nad prostori **posebnih zbirk** (*v nadaljnjem besedilu PZ*) še mansarda s streho in gradivo bi se popolnoma zasulo in uničilo.

Vedeti moramo: Kakšna je stabilnost stavbe, kakšni gradbeni posegi so bili opravljeni ob adaptaciji. Kje potekajo napeljave.

Stavba (grad) je bila zgrajena že pred 500 leti, obnovljena pa v letih 2003–2005 za potrebe Koroške osrednje knjižnice.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je celotno gradivo in oprema (omare, police).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Gradnja debelih sten, nepotresno območje.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Prostor PZ je v prvem nadstropju, nad njim je še mansarda in streha, pod njim še pritlični prostori in klet.

1.2 DELO Z GRADIVOM

Pogostost: Vsak delovni dan.

Scenarij: Uporabnik bi lahko v najslabšem primeru gradivo poškodoval v čitalnici. Poškodbe bi lahko nastale tudi pri večkratnem reproduciranju. Poškoduje se lahko tudi pri prenašanju (prevažanju) iz arhiva v čitalnico ali delovni prostor.

Škoda: Poškodbe bodo samo na delu gradiva. Poškodbe so lahko trajne ali pa jih je možno rešiti z restavracijo gradiva.

Vedeti moramo: Kako dobro je osebje usposobljeno za ravnanje z gradivom, kako nadzorujejo ravnanje z gradivom in o tem obveščajo zunanje uporabnike. Kako organizirajo transport gradiva.

Zaposleni bibliotekarji in knjižničarji, ki imajo dostop do gradiva, so dobro usposobljeni za ravnanje z gradivom. To velja tudi za večino zunanjih uporabnikov, ki so pred uporabo gradiva natančno poučeni o ravnanju in tveganjih za gradivo. Čitalniški nadzor je občasen. Čitalnica od delovnih prostorov ni ločena s steklom, zato stalni nadzor ni mogoč. Uporabnik lahko pregleduje naenkrat po več izvodov knjig, ki se mu zadolžijo za čitalnico. Če dela ne zaključi v enem dnevu, se gradivo vrne v izposajo na poseben prostor, kjer ga kasneje spet dobi na izposajo v čitalnico.

Del zbirke, ki je ogrožen: Bolj je ogroženo gradivo, ki se večkrat uporablja in še ni digitalizirano.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Fotokopiranje gradiva je omejeno oz. za najdragocenejše gradivo prepovedano. Dovolj se izdelava digitalnih fotografskih posnetkov brez bliskavice. Gradivo v PZ

vračata samo kolegi iz Domoznanskega oddelka, ki sta tudi najboljše usposobljeni za ravnanje z gradivom.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Fotokopiranje, ki pa je zelo redko dovoljeno, in pa večkratna oz. pogosta uporaba gradiva.

2 KRAJA IN VANDALIZEM

2.1 TATOVİ OD ZUNAJ – MALI TATOVİ

Pogostost: Možno.

Scenarij: Uporabnik bi lahko v čitalnici izkoristil začasno odsotnost oz. zaposlenost knjižničarja in ukradel

gradivo. Kraja je mogoča, saj to gradivo ni zaščiteno z varnostnimi čipi.

Prav tako bi lahko med delovnim časom uporabnik »zašel« v prostore PZ in gradivo odtujil.

Škoda: Trajna izguba dragocenega gradiva, ki ga ni mogoče nadomestiti.

Vedeti moramo: Kakšen je dostop čitalnice oz. do posebnih zbirk, ali so vgrajene alarmne naprave, kdo in kako pogosto jih servisira, kakšen je odzivni čas varnostne službe. Kje je prostor PZ in čitalnica, ali so okna za-varovana z mrežami. Kakšen je nadzor v čitalnici, kaj smejo uporabniki vzeti s seboj v čitalnico, ali se pregledajo torbe ob odhodu iz čitalnice in ali so se kraje že dogajale.

Dostopnost obiskovalcem: Dostopnost do posebnih zbirk je za uporabnika mogoča. Prostor PZ je v prvem nadstropju osrednjega grajskega dela.

Zaradi narave dela in delavcev, ki delajo v tem traktu in uprave v mansardi, je prehod med prostorom namenjenim uporabnikom in prostori s PZ odprt. Dostop do omenjenih prostorov imajo vsi zaposleni, možen je tudi dostop naključnega uporabnika, razen do prostora z domoznansko zbirko. Ob sobotah so v gradu tudi poroke, zato do teh zbirk lahko dostopajo obiskovalci porok, vendar je takrat prisoten varnostnik.

Ključavnice: Ključavnica na vratih PZ so čisto navadne ključavnice, ki se zaklepajo s starimi grajskimi ključi.

Alarmi: Vsi prostori knjižnice, kjer so možni vhodi uporabnikov, so pod alarmnim nadzorom, ki je prek lastne protivlomne centrale vezan na varnostno službo Varnost d.o.o. Maribor.

Zunanji obhodi se izvajajo občasno.

Video nadzor: Stavba je pod zunanjim in notranjim video nadzorom, ki se neposredno ne spremlja, je pa možnost kasnejšega vpogleda v sistem.

Zaklepanje prostorov in dragocene opreme: Prostor PZ je med delovnim časom odprt, v času zaprtosti knjižnice pa zaklenjen. Zaklenejo se tudi prehodi med starejšim grajskim delom in prostori za uporabnike. Ob sobotah, ko so napovedane poroke ali druge dejavnosti v knjižnici, delavci knjižnice poskrbijo, da se prostori PZ po koncu delovnega časa zaklenejo in poskrbijo tudi za nadzor varnostne službe.

Pozornost zaposlenih: Glede uporabnikov med delovnim časom velja posebna pozornost tistim, ki »zaidejo« v prostore PZ. Osebe je opozorjeno na možnost njihovega gibanja po knjižnici. Ko je uporabnik napoten na od-delek, mu velja tudi s strani zaposlenih v izposoji posebna pozornost. Nadzor v čitalnici je občasen, opravljata ga bibliotekarki domoznanskega oddelka in tudi kolegi v izposoji, ki imajo čitalnico pod nadzorom.

Varovanje skladiščnih prostorov: Prostor PZ je varovan s protipožarnim in protivlomnim alarmom ter klju-či. Okna niso velik problem, ker gre za višje nadstropje. Dostop do prostora pa imajo praktično vsi zaposleni in tudi naključni uporabniki, ki se pogosto samo sprehajajo po osrednjem grajskem delu in občudujejo arhitekturo.

Nadzor v čitalnici: Nadzor v čitalnici je le občasen, saj ni steklene stene, skozi katero bi lahko nadzor po-tekla. Pri odhodu uporabnika pa se gradivo, ki se mu zadolži za čitalnico, pregleda in ugotovi, ali je vso gradivo vrnjeno.

Del zbirke, ki je ogrožen: Potencialno je ogroženo tisto gradivo, ki je za krajši čas dostopno uporabniku v čitalnici oz. v manjši meri tudi ostalo gradivo PZ v dopoldanskem času, ko je odklenjen prehod med delom za uporabnike in osrednjim grajskim delom.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Prostori PZ so v času zaprtosti knjižnice varovani s protivlomnim alarmom, ki ga servisira podjetje Varnost Maribor d. d. Za samo varovanje skrbi ista služba. V času odprtosti knjižnice so zaposleni zelo pozorni na dogajanje v področju PZ.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Nevarnost povečuje prenos gradiva v čitalnico in od tam možna od-tujitev s strani uporabnika v času odprtosti knjižnice in seveda že omenjen dostop do prostorov v času odprtosti knjižnice.

2.2 KRAJE S STRANI ZAPOSLENIH

Pogostost: Zanimarjiva.

Scenarij: Zaposleni zaradi osebnih motivov (prodaja, zbirateljstvo ...) lahko gradivo v času čitalniške izposoje ali v času, ko je gradivo v delovnem prostoru domoznanskega oddelka (čaka na uporabnika), odnese.

Škoda: Popolna izguba gradiva, še posebej, če gre za zbirateljstvo in ne prodajo, saj je takemu gradivu skoraj nemogoče slediti.

Vedeti moramo: Ali je v prostoru video nadzor, ali deluje ves čas. Kako zanesljivo je knjižnično osebje in kakšen odnos ima do dragocenega gradiva, ali se zasebno ukvarja z zbiranjem antikvitet.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je gradivo, ki je v čitalnici, in potencialno tudi gradivo na policah v prostoru PZ.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Možnost kraje s strani zaposlenih je minimalna. Zaposleni imajo spoštljiv odnos do kulturne in pisne dediščine in se trudijo gradivo čim bolj zavarovati in preprečiti možne zlorabe. V primeru, če takšno gradivo kjer koli zasledijo, poskušajo poskrbeti, da pride v knjižnico, ne pa, da »odide« iz nje.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Vsi zaposleni imajo dostop do gradiva, ki je za krajši čas v čitalnici pri uporabniku ali v samem prostoru PZ.

3 OGENJ

3.1 KRATKI STIK

Pogostost: Zanemarljivo.

Scenarij: Do kratkega stika bi lahko prišlo predvsem v času, ko so v stavbi zaposleni, saj je takrat največ naprav pod električno napetostjo. Prav tako so v prostoru PZ javljalniki požarov, ki bi dim takoj zaznali in bi varnostna služba, s katero so povezani, organizirala gašenje ali pa bi požar pogasili zaposleni, saj so na doseg roke gasilni aparati.

Škoda: Gradivo v požaru lahko zgori ali se poškoduje zaradi prahu. Dodatne poškodbe na gradivu lahko povzročijo še dim, prah in saje.

Vedeti moramo: Kakšne vrste gasilnih aparatov so v prostoru, koliko jih je, kako hitra bo gasilska intervencija, kako redno se preverja delovanje javljalnikov požarov, katere uslužbenke obvestiti in kako so zaposleni usposobljeni za pomoč v primeru požara.

Vedeti je treba, koliko so ognjevarni zunanji in notranji materiali. Večina notranjih materialov je gorljivih (les, parket).

Del zbirke, ki je ogrožen: Potencialno je ogroženo vso gradivo, najbolj pa tisto, ki je najbližje izvoru ognja. Gradivo ni v ognjevarnih omarah, ampak na restavriranih lesenih grajskih omarah in policah.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba je zgrajena oz. obnovljena tako, da je varna. Prostor ima javljalnike dima in ognja, vezane na gasilsko postajo. Celotna električna in druga inštalacija je bila leta 2005, ob obnovi knjižnice, zamenjana. Prostor je v prvem nadstropju, kar omogoča večjo dostopnost gasilcem.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Vse police v prostoru PZ so lesene, prav tako tudi tla (parket) in možnost širjenja ognja je s tem večja.

4 VODA

4.1 PUŠČANJE STREHE

Pogostost: Nikoli.

Olajševalne okoliščine: Celoten grad je bil za potrebe knjižnice leta 2005 obnovljen in zamenjana je bila tudi streha.

4.2 VDOR PODTALNICE

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: Ob vdoru podtalnice bi bilo gradivo v PZ varno, saj v prvo nadstropje in do tja voda ne bi mogla narasti.

Škoda: Poškodbe na gradivu zaradi podtalnice so skoraj nemogoče.

Vedeti moramo: Kako pogosta so bila v zadnjem času neurja in v katerih letnih časih je nevarnost največja. Koliko so spodnje police dvignjene od tal. Kakšna je možnost vdora meteornih vod in kako so vzdrževani odtoki.

Prostori PZ so v prvem nadstropju, zato nevarnost vdora vode skoraj ne obstaja.

Prav tako območje ni pretirano deževno in je ta možnost zanemarljiva. Prav tako še ni bilo zabeleženo, da bi se kaj takšnega že zgodilo. Če pa bi se, bi bilo to pronicanje vode dolgotrajno in bi to hitro ugotovili in gradivo zavarovali.

Del zbirke, ki je ogrožen: Pravzaprav gradivo v PZ ni ogroženo. Tudi če bi teoretično prišlo do kakšnega vdora podtalnice, bi bile najprej ogrožene police, saj je gradivo malce dvignjeno od tal.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Predvideva se, da so bila ob obnovi knjižnice in PZ upoštevana vsa varnostna pravila. Področje, kjer je knjižnica, ni poplavno ogroženo in do danes še ni bila zabeležena poplava ali

vdor vode. Dolgotrajno pronicanje vode bi hitro zaznali, saj so na to pozorni vsi zaposleni (vsako jutro se opravi varnostni obhod).

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ni.

4.3 POČENE CEVI CENTRALNE NAPELJAVE

Pogostost: Mogoče.

Scenarij: Na ceveh centralne kurjave, ki vodijo do radiatorjev v bližini prostoru PZ, lahko pride do okvar in voda lahko začne iztekati. Gradivo v tem primeru ni varno pred vodo, če bi voda močno narasla.

Vedeti moramo: Kje potekajo cevi centralne kurjave, kako stara je napeljava. Centralna napeljava je razmerno nova, saj je bila ob obnovi obnovljena oz. popolnoma zamenjana.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je gradivo, ki je na nižjih policah.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Centralna napeljava je nova. Zaposleni (predvsem tehnično osebje) so pozorni na dogajanje v prostorih.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ni.

5 ŠKODLJIVCI

5.1 MIŠI, MRČES ...

Pogostost: V novih prostorih, po obnovi, še ni bilo zabeleženo.

Scenarij: Lahko bi se zgodilo, da bi kakšna miš ali druga žuželka oz. mrčes prišli v prostore PZ, mogoče z okuženim gradivom, ki ga ne bi zaznali. Povzročile bi poškodbe na gradivu, prostor pa bi se onesnažil z iztrebki. Prav tako je v lesenih oknih možna naselitev lesnega črva in tudi drugih žuželk, ki bi potencialno lahko ogrozile tudi knjige.

Škoda: V primeru dolgotrajne naselitve miši oz. glodavcev bi lahko prišlo do razjedenega papirja, rokopisov, knjig in pojava iztrebkov v prostoru.

Vedeti moramo: Kako postopati pri zatiranju škodljivcev.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo v prostoru PZ ni ogroženo. Prostor je v prvem nadstropju, redno čiščen in vzdrževan, zato je zelo majhna možnost vstopa miši in drugega mrčesa.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Možnosti skoraj ni. Prostori se redno čistijo in pregledujejo.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Lesena okna in lesene obrobe ob oknih, ki jih je na osrednjem grajskem delu kar precej, so možna lokacija za zareditev mrčesa.

6 ONESNAŽENOST OZRAČJA

6.1 IZPUŠNI PLINI IN PRAŠNI DELCI

Pogostost: Minimalna.

Scenarij: Če bi prišlo do večjih gradbenih posegov in bi to zahtevalo vrtanje, brušenje, podiranje, bi bilo gradivo potencialno ogroženo. Gradivo je namreč na odprtih lesenih policah in na ta način ni zaščiteno.

Škoda: Sledi prahu bi bile v tem primeru povsod po gradivu.

Vedeti moramo: Ali so načrtovani kakšni gradbeni posegi, kako gradivo zaščititi. Kako je urejeno prezračevanje, kako pogosto se briše oz. sesa prah.

Del zbirke, ki je ogrožen: Celotno gradivo v zbirki.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Grad je ob grajskem parku, ki je obdan z drevesi in ločen od mestnega središča, kjer poteka večina prometa. Prezračuje se v jutranjem času z odpiranjem oken, ki pa se kasneje zatesnijo. Čistilke tudi redno čistijo prah.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ni.

7 OSVETLITEV IN SEVANJE

7.1 NOTRANJA OSVETLITEV

Pogostost: Vsak dan.

Scenarij: Gradivo je ob uporabi v čitalnici in ob reproduciranju (fotografiranje) izpostavljeno naravni in umetni svetlobi. Prav tako je v primeru večje razstave.

Škoda: Vse gradivo je ves čas sicer na naravni svetlobi (ne direktno na soncu), na odprtih policah, ob slabem vremenu pa so prostori ob uporabi osvetljeni tudi z umetno svetlobo.

Vedeti moramo: Kako gradivo hraniti, da je zavarovano pred svetlobo, kako pogosto so prižgane luči, ali so uporabljene posebne žarnice z UV-zaščito. Kako dolgo bo trajala razstava, kako bo gradivo zaščiteno.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogrožena je celotna zbirka v času slabe zunanje svetlobe, ker je potrebno potem prostor dodatno osvetliti z notranjo razsvetljavo. Ob razstavah pa je ogroženo predvsem gradivo, ki je takrat izpostavljen.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Gradivo se za razstavo redko izpostavlja. Ostalo gradivo, ki je v PZ, je izpostavljeno le ob prireditvah v teh prostorih.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Gradivo je v prvem nadstropju v prostoru z okni. Predvsem je to del domoznanskega oddelka, kjer je poleg zbirke tudi delovno mesto zaposlenih.

Ob slabem vremenu in slabi zunanji svetlobi je prostor v dopoldanskem času osvetljen z lučmi.

7.2 ZUNANJA OSVETLITEV

Pogostost: Vse gradivo. Dodatno pa še ob uporabi gradiva v čitalnici.

Scenarij: Ob uporabi gradiva v čitalnici bi lahko prišlo do direktnega vpliva dnevne svetlobe (sonca) na gradivo.

Škoda: Zanemarljiva.

Vedeti moramo: Ali je gradivo shranjeno v ustreznih omarah, ali so okna zavarovana pred vplivi svetlobe, kako uporabnika v čitalnici osvestiti v zvezi s preprečevanjem zunanjih svetlobnih vplivov.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V PZ je gradivo v naravno osvetljenem prostoru. Zaradi severnovzhodne lege je možnost direktnega vdora sonca skoraj nemogoča. Prav tako je možno z lesenimi polkni zastreti okna. Gradivo ni direktno izpostavljeno soncu. Ob razstavah zaposleni poskrbijo, da direktnega vpliva svetlobe na gradivo ni.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Police so odprte in niso zaščitene z nepropustnim materialom za svetlobo.

8 NEUSTREZNA TEMPERATURA IN VLAGA

Pogostost: Konstantno.

Scenarij: V prostoru PZ ni urejenega avtomatskega reguliranja temperature in vlage. Le-ti sta odvisni od notranjih (ogrevanje) in zunanjih (toplota, mraz) dejavnikov, ki vplivajo na spreminjanje temperature in vlage v prostoru. V teh prostorih ni idealnih razmer za hranjenje tovrstnega gradiva. Zanesajo se lahko na »naravno« klimo, ki je za prostore starega grajskega jedra vsekakor značilna. Debele stene in način gradnje vplivajo na dokaj konstantno temperaturo in vlažnost v prostorih. Prav tako spremembe zaradi takšne gradnje niso hitre in skokovite. Je pa res, da tako temperatura kot vlažnost nista idealni. Temperature cca. 17° C in relativne vlažnosti 55-60 % v teh prostorih ne dosegajo. Povprečna temperatura v teh prostorih je od 20-22° C, vlažnost pa od 33-35 %, ob več deževnih dnevih pa lahko doseže tudi do 50 %.

Škoda: Gradivo bi se lahko izsušilo oz. navlažilo in postopno propadlo.

Vedeti moramo: Ali ima prostor klimatsko napravo, ki uravnava temperaturo in vlago, kakšne so ustrezne vrednosti temperature in vlage za posamezno gradivo, kako pogosto se odčitavata temperatura in vlaga.

Prostori PZ nimajo avtomatskega reguliranja vlage in temperature. Zanesajo se zaenkrat lahko le na »naravno« klimo starega, sicer obnovljenega grajskega jedra. Temperaturne razmere niso idealne, je pa res, da skokovitih sprememb in nihanj ne zaznavajo, razen v primerih daljšega deževnega ali suhega obdobja. Temperaturo in vlažnost odčitavajo dnevno, razen ob vikendih, ko je knjižnica zaprta.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo je vso gradivo, ki je v PZ.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Zanesajo se lahko na »naravno« klimo starega grajskega jedra, ki ne dovoljuje nenadnih in velikih temperaturnih sprememb. Večkratna uporaba gradiva omogoča vpogled v možne poškodbe na gradivu.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: To so predvsem vedno hitrejša in skokovita vremenska spremembe v naravi, ki bi lahko vplivale tudi na spremembe v samih prostorih.

9 IZGUBA OZIROMA ZALOŽITEV

9.1 NEZNANA LOKACIJA GRADIVA, ZALOŽITEV

Pogostost: Zelo redko.

Scenarij: Ob vračanju gradiva iz čitalnice ali ob pospravljanju gradiva z razstave bi lahko prišlo dočasne založitve, če ga oseba, ki ga vrača, ne vrne na pravo mesto.

Škoda: To lahko povzroči veliko težav in negotovanja, saj se gradivo ne najde, ko ga uporabnik išče. Prav tako lahko pride do založitve za dalj časa in potem se ne ve, ali je gradivo res založeno ali je prišlo do kraje.

Vedeti moramo: Kdo si je gradivo izposodil v čitalnico, ali je bilo gradivo vrnjeno. Kdo naj bi gradivo vrnil na pravo mesto, kako pogosto prihaja do založitev.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki se izposoja v čitalnico za uporabnika ali za reproduciranje, ali gradivo, ki se odbere za razstavo.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Gradivo vrača v prostore PZ samo strokovno osebje iz domoznanskega oddelka, ostali zaposleni lahko gradivo le prinašajo uporabnikom v čitalnico. Tako je verjetnost založitve manjša.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Tudi vsi varnostni ukrepi proti takim dogodkom včasih niso dovolj uspešni, saj je tu prisoten človeški faktor.

Tabela 1: Dejavniki tveganja v prostorih z domoznanskim gradivom v KOK Ravne

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OBJEKTIVNA OCENA
Neposredna fizična sila	Zrušitev stavbe	/
	Delo z gradivom	*
Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj	**
	Kraje s strani zaposlenih	/
Ogenj	Kratki stik	/
Voda	Pušcanje strehe	/
	Vdor podtalnice	/
	Počene vodovodne cevi	/
Škodljivci	Miši, mrčes	*
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini in prašni delci	/
Osvetlitev in sevanje	Notranja osvetlitev	**
	Zunanja osvetlitev	**
Neustrezna temperatura in vlaga	Neustrezna temperatura in vlaga	*
Izguba in založitev	Neznana lokacija gradiva, založitev	*

Ocena dejavnikov tveganja: ***močno ogroža, **zmerno ogroža, *rahlo ogroža, / ne ogroža

Posebni zbirk resneje ne ogroža noben dejavnik. Rahlo je ogroženo gradivo z neposredno fizično silo, in sicer pri delu z gradivom. Prav tako ga ogrožajo neustrezna temperatura in vlažnost, možnost izgube in založitve ter mrčes. Zmerno ogroženo je gradivo zaradi tatov od zunaj ter notranje in zunanje osvetlitve.

OCENA NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

1 DELO Z GRADIVOM

Kako hitro? 1

Uporabnik bi lahko v najslabšem primeru po nesreči gradivo poškodoval v čitalnici. Poškodbe bi lahko nastale tudi pri večkratnem reproduciranju. Poškoduje so lahko tudi pri prenašanju (prevažanju) iz depoja v čitalnico ali delovni prostor.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

Delež poškodb je zaenkrat zanemarljiv, vendar je tudi tu potrebna ustrezna pozornost.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Zaenkrat zaradi tega ni prizadeto nobeno gradivo.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah ...

2 TATOVİ OD ZUNAJ

Kako hitro? 1

Do kraje bi lahko prišlo predvsem v času, ko je knjižnica odprta, saj prehodi med prostori za uporabnike in PZ niso zaklenjeni (zaradi narave dela in možnosti gibanja zaposlenih na delovnem mestu). Gradivo tudi ni zaščiteno z varnostnimi čipi, da se ga z lepljenjem zaščitnih nitk ne poškoduje. Vgrajene so varnostne kamere in naknadno bi se lahko ugotovilo, kdo je gradivo odtujil.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

Zaenkrat še ni bilo ugotovljeno, da bi bilo gradivo iz PZ odtujeno na tak način.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Zaenkrat zaradi tega ni prizadeto nobeno gradivo.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah...

3 ŠKODLJIVCI (MRČES)

Kako hitro? 1

Lahko bi se zgodilo, da bi kakšna miš ali druga žuželka oz. mrčes prišel v prostore PZ, mogoče z okuženim gradivom, ki ga ne bi zaznali. Povzročile bi poškodbe na gradivu, prostor pa bi se onesnažil z iztrebki. Prav tako je v lesenih oknih možna naselitev lesnega črva in tudi drugih žuželk, ki bi potencialno lahko ogrozile tudi knjige.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

Poškodbe so komaj opazne ali jih sploh ni.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Zaenkrat še ni poškodovan kakšen del zbirke zaradi škodljivcev.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah ...

4 NOTRANJA OSVETLITEV

Kako hitro? 1

Gradivo je zaradi lokacije v prvem nadstropju in v prostorih, kjer je delovni prostor in kjer se odvijajo tudi prireditve. Zato je gradivo večkrat (predvsem ob slabem vremenu) izpostavljeno umetni svetlobi.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

Poškodb na gradivu zaradi notranje osvetlitve zaenkrat ni zaznati. So pa pri tem previdni in velika pozornost je namenjena temu problemu.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Zaenkrat še ni bil prizadet noben del zbirke.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah ...

5 ZUNANJA OSVETLITEV

Kako hitro? 1

Police so odprte in niso zaščitene z nepropustnim materialom za svetlobo.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

V PZ je gradivo sicer v naravno osvetljenem prostoru. Zaradi sever-vzhodne lege je možnost direktnega vdora sonca skoraj nemogoča. Prav tako je možno z lesenimi polkni zastreti okna. Gradivo ni direktno izpostavljeno soncu. Ob razstavah takšnega gradiva zaposleni poskrbimo, da direktnega vpliva svetlobe na gradivo ni.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Zaenkrat ni opaziti poškodb, ki jih ne bi bilo na gradivu že pred postavitvijo v te prostore.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah ...

6 NEUSTREZNA TEMPERATURA IN VLAGA

Kako hitro? 1

V prostoru PZ ni urejenega avtomatskega reguliranja temperature in vlage. Le-ti sta odvisni od notranjih (ogrevanje) in zunanjih (toplota, mraz) dejavnikov, ki vplivajo na spreminjanje temperature in vlage v prostoru. V teh prostorih ni idealnih razmer za hranjenje tovrstnega gradiva. Zanesejo se lahko na »naravno« klimo, ki je za prostore starega grajskega jedra vsekakor značilna. Debele stene in način gradnje vplivajo na dokaj konstantno temperaturo in vlažnost v prostorih. Prav tako spremembe zaradi takšne gradnje niso nenadne in skokovite. Tako temperatura kot vlažnost nista idealni. Temperatura cca. 17 °C in relativne vlažnosti 55-60 % v teh prostorih ne dosegajo. Povprečna temperatura v teh prostorih je od 20-22 °C, vlažnost pa od 33-35 %, ob več deževnih dnevih pa doseže tudi do 50 %.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

Zaenkrat ni zaznati poškodb na gradivu, ki jih ne bi bilo že pred postavitvijo v te prostore.

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Ni prizadet noben del zbirke.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah, pohištvo ...

7 IZGUBA IN ZALOŽITEV

Kako hitro? 1

Ob vračanju gradiva iz čitalnice ali ob pospravljanju gradiva z razstave bi lahko prišlo do začasne založitve, če ga oseba, ki ga vrača, ne vrne na pravo mesto.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0

Če se je gradivo založilo, je bilo v določenem času tudi najdeno

Kolikšen del zbirke je prizadet? 0

Lahko se zgodi, da se založi ena enota gradiva.

Kako pomembno je prizadeto gradivo? 2

Gre za starejše in dragoceno gradivo, raritete, bibliofilske in faksimilirane izdaje, gradivo iz zapuščin v spominskih sobah ...

Tabela 2: Kategorije nevarnosti v PZ knjižnice

	Delo z gradivom	Tatovi od zunaj	Škodljivci	Notranja osvetlitev	Zunanja osvetlitev	Neustrezna tem. in vlag.	Izguba in založitev
Kako hitro?	1	1	1	1	1	1	1
Kolikšen je delež poškodb?	0	0	0	0	0	0	0
Kolikšen del zbirke je prizadet?	0	0	0	0	0	0	0
Kako pomembno je prizadeto gradivo?	2	2	2	2	2	2	2
KATEGORIJE	1-3 Zadostuje le redno vzdrževanje	1-3 Zadostuje le redno vzdrževanje	1-3 Zadostuje le redno vzdrževanje	1-3 Zadostuje le redno vzdrževanje	1-3 Zadostuje le redno vzdrževanje	1-3 Zadostuje le redno vzdrževanje	1-3 Zadostuje le redno vzdrževanje

ZAKLJUČEK

Iz zgoraj dobljenih podatkov je razbrati, da prostor s PZ spada med dobra skladišča, ki pa jih bi lahko izboljšali z namestitvijo zaprtih omar in avtomatskih naprav za merjenje in odčitavanje temperature in vlažnosti. Grad (za potrebe knjižnice) je bil obnovljen v letih 2003–2005. V tem času je bil obnovljen tudi prostor PZ v prvem nadstropju osrednjega grajskega jedra. Od vseh navedenih dejavnikov Posebne zbirke resneje ne ogroža noben dejavnik.

Domovanje Koroške osrednje knjižnice dr. Franca Sušnika v ravenskem gradu. (foto: Simona Šuler Pandev)

Arhiv posebnih zbirk. (foto: Simona Šuler Pandev)

Dnevna svetloba v arhivu. (foto: Simona Šuler Pandev)

Možnost zatemnjevanja prostora v domoznanskem oddelku. (foto: Simona Šuler Pandev)

Lesene police v domoznanskem oddelku. (foto: Simona Šuler Pandev)

OCENA STANJA MATERIALNEGA VAROVANJA V DOMOZNANSKIH DEPOJIH V UNIVERZITETNI KNJIŽNICI MARIBOR

Patricija Remšak, bibliotekarka
Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna ulica 10, 2000 Maribor
e-pošta: patricija.remsak@um.si,
tel.: +386 2 25 07 400, <http://www.ukm.uni-mb.si/>

IZVLEČEK

V oceni stanja materialnega varovanja v domoznanskih depojih v Univerzitetni knjižnici Maribor (UKM) je predstavljenih več depojev, v katerih se hrani domoznansko gradivo (skladišča oz. štirje depoji znotraj zgradbe). Vsi so v kletnih prostorih. Posebej dragoceno gradivo, zapuščine ipd. se hranijo v t.i. trezorski sobi. Aktualna domoznanska zbirka, ki je v vsakodnevni uporabi, se zaradi lažje dostopnosti nahaja v Enoti za domoznanstvo, kjer je tudi domoznanska čitalnica. Pri gradivu oz. njegovi hrambi je v UKM potrebno imeti v uvidu tudi arhivsko funkcijo Univerzitetne knjižnice Maribor, kar prinaša dodatne zahteve in posebno pazljivost pri hranjenju gradiva. V prispevku je podana podrobna analiza stanja depojev z domoznanskim gradivom, ki je pokazala, da so pogoji hranjenja gradiva v Univerzitetni knjižnici Maribor, primerni in ustrezni.

ABSTRACT

A number of local history depots in the University of Maribor Library are presented in this evaluation of material preservation. These depots are stocks, i.e. four depots inside the library building. All of them are located in the cellar. Particularly valuable materials, legacies and other materials are kept in the so-called "saferoom". The up-to-date local history collection that is being used everyday is for the sake of an easier accessibility kept in the Local History Department, where we also have a Local History Reading Room. An additional attention to keeping the materials must be paid for the University of Maribor also has an archival function and this brings with it also extra demands. The article analyses the situation in the depots with local history materials, has shown that the conditions for keeping the materials in the University of Maribor Library are, especially after the renovation in 2008, suitable and appropriate.

UVOD

Zametek Univerzitetne knjižnice Maribor je bila knjižnica Zgodovinskega društva v Mariboru, ustanovljenega 1903. Knjižnica je zbiralala zgodovinsko literaturo o Štajerski ter predvsem slovenske tiske in rokopisno gradivo. Do konca 1. sv. v. so se njeni skladi množili predvsem z darovi in zapuščinami. Leta 1922 sta Zgodovinsko in Muzejsko društvo združili svoji knjižnici in novo poimenovali Študijska knjižnica, ki je leta 1925 poslala mestna ustanova. Do 1941 so knjižnični fondi obsegali 43.000 zvezkov, nemški okupator je veliko knjig uničil, del pa odpeljal v Gradec. Po 2. svetovni vojni so bile knjige vrnjene v Maribor. 1952 je začela delovati v novih prostorih. V tem obdobju je knjižnica po zakonu prejela obvezne izvode in po nekajletnem presledku si je to pravico pridobila spet 1960. 1971 je bila določena za drugo slovensko arhivsko knjižnico. Ko so 1959 začele v Mariboru delovati višje in nato visoke šole, je postala njihova osrednja knjižnica in skrb zanjo so prevzeli republiški organi. 1970 se je preoblikovala v Visokošolsko in študijsko knjižnico v Mariboru, 1975 ob ustanovitvi Univerze v Mariboru pa v Univerzitetno knjižnico Maribor. Knjižnice univerze je povezala v knjižnični informacijski sistem. 1982 se je povezala z Računalniškim centrom Univerze v Mariboru ter z njim zasnovala računalniško podporo bibliotekarski

stroki, iz česar se je izoblikoval OPAC in kasneje COBISS. Prostorsko stisko je 1988 odpravila nova stavba. Od 1996 je UKM članica Univerze v Mariboru. UKM je tudi varuhinja kulturne dediščine slovenskega naroda in države, znanstvene dediščine Univerze v Mariboru ter domoznanske dokumentacije mesta Maribora in širše regije (pov. po Enciklopedija Slovenije, 14. zv., str. 57).

Enota za domoznanstvo UKM

- pridobiva, obdeluje, hrani in posreduje domoznansko gradivo, ki je vsebinsko vezano na Maribor in severovzhodno Slovenijo, ki je nastalo na območju Maribora in severovzhodne Slovenije in ga je ustvaril avtor, ki živi in deluje na tem območju ali iz njega izhaja; zbira in posreduje informacije o preteklem in aktualnem dogajanju, vsebinah in osebah, ki so povezane z Mariborom in severovzhodno Slovenijo;
- bibliografsko obdeluje raznovrstno domoznansko gradivo (časopisje, zborniki) v vzajemnem knjižničarskem sistemu COBISS;
- pripravlja domoznanske razstave in obeležuje različne dogodke;
- izvaja domoznanske projekte (mikrofilmanje, digitalizacija razglednic);
- izdeluje domoznanske bibliografije, opravlja raziskovalno in publicistično delo;
- sodeluje in se povezuje s sorodnimi institucijami na območju Maribora in severovzhodne Slovenije.

Kratka zgodovina domoznanske dejavnosti v UKM

- 1903** – Ustanovitev predhodnice UKM - Knjižnice Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko, ki je bila specialna zgodovinska, domoznanska in znanstvena knjižnica.
- 1988** – Selitev v novo stavbo.
- 2008** – Prenova stavbe – obnova in ureditev bioklimatskih razmer (1. faza).
- 2011** – Zamenjava cevi (kanalizacijskih).

V Enoto za domoznanstvo sodijo še:

- Rokopisna zbirka (obsega 6.000 enot),
- Zbirka drobnih tiskov (obsega 162.739 enot),
- Glasbena in filmska zbirka (obsega cca. 18.000 enot),
- Zbirka raritet (obsega 3.200 enot) in stara periodika (145 naslovov),
- Maistrova knjižnica (5.945 enot).

Rokopisna zbirka

Rokopisna zbirka Univerzitetne knjižnice Maribor je pričela nastajati istočasno kot sama knjižnica, leta 1903. Gradivo je zelo raznoliko tako po vsebini kot po obliki oz. načinu nastanka. Vsebinsko je večina gradiva vezana na posameznike, dogodke in kraje iz Maribora in severovzhodne Slovenije. Večina gradiva ima domoznanski značaj, seveda pa zbirka pridobiva in hrani tudi vsebinsko drugo gradivo. Podrobnejše popise rokopisnega gradiva v Univerzitetni knjižnici Maribor lahko uporabnik najde v treh katalogih rokopisov, ki vsebujejo tudi osebno in stvarno kazalo.

Raritete in stara periodika

V okviru Rokopisne zbirke je tudi Zbirka raritet, ki je bila v začetku tudi njen sestavni del. Pričela je nastajati v prvih letih nastanka knjižnice.

Zgradba knjižnice je objekt slovenske pozne moderne arhitekture avtorja arhitekta Branka Kocmuta. Obstoječe neto zazidalne površine objekta so 11.500 m².

Stavba je bila zgrajena na Gospejni ulici 10 v Mariboru leta 1988. Sledila je obnova objekta (leta 2008), ki je obsegala zagotavljanje ustreznih klimatskih pogojev, zamenjavo spuščениh stropov in talnih oblog.

Konec leta 2008 so bila zaključena strojno instalacijska dela (zamenjava naprave za prezračevanje in klimatizacijo, prezračevalnih kanalov, obstoječega električnega vlaženja s parnim), elektro instalacijska in obrtniška dela.

Domoznansko gradivo v UKM hranimo v skladiščih oz. štirih depojih znotraj zgradbe. Vsi depoji so v kletnih prostorih, ki so klimatsko ustrezni. Del domoznanskega gradiva je tudi med rednim fondom v skladišču. Dobršen del, še posebej raritete, redke tiske, rokopise, staro periodiko itd. pa hranimo v posebnih depojih, do katerih je omejen dostop. V depoju, kjer hranimo raritete so postavljene še kovinske, ognjevarne kovinske omare (v njih

hranimo posebej dragoceno gradivo). Staro periodiko in mikrofilme hranimo v drugem depaju, do katerega je prav tako omejen dostop. Drobni tiski in plakati se hranijo v tretjem posebnem depaju z omejenim dostopom. Posebej dragoceno gradivo, zapuščine ipd. pa hranimo v tako imenovani trezorski sobi.

Aktualna domoznanska zbirka, ki je v vsakodnevni uporabi, se zaradi lažje dostopnosti nahaja v Enoti za domoznanstvo (na cca. 60 m polic). V samem prostoru je tudi domoznanska čitalnica, ločena s prozorno stekleno steno – kar pomeni dober nadzor nad uporabniki oz. rokovanjem z gradivom.

Pri gradivu oz. njegovi hrambi je v UKM potrebno upoštevati tudi arhivsko funkcijo Univerzitetne knjižnice Maribor, kar zahteva posebno pazljivost pri hranjenju gradiva.

PREGLED STANJA PO DEJAVNIKI TVEGANJA

1 NEPOSREDNA FIZIČNA SILA

1.1 ZRUŠITEV STAVBE

Pogostost: Nikoli.

Scenarij: Stavba, zgrajena 1988, je bila leta 2008 prenovljena. Ob potresu, požaru ali poplavi bi lahko prišlo do zrušitve ali poškodbe stavbe. S tem bi bila narejena nepopravljiva škoda na gradivu.

Škoda: V primeru zrušitve stavbe bi nastala neprecenljiva škoda na gradivu.

Vedeti moramo: Stabilnost stavbe (pred obnovo in kako je stavba prenovljena (statika, protipotresna varnost, ognjevarnost).

Del zbirke, ki je ogrožen: Celotna zbirka (razen v trezorski sobi)

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Dobra, stabilna stavba, ki je bila leta 2008 adaptirana. Gradivo je hranjeno v posebnih kovinskih, ognjevarnih trezorjih (rokopisi).

Za primere naravnih nesreč je narejen tudi evakuacijski načrt oz. prednostni seznam reševanja gradiva iz arhiva.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Stavba je bila zgrajena za potrebe knjižnice, ki opravlja svojo osnovno, knjižnično dejavnost, ima pa tudi arhivsko funkcijo. S tega stališča predvidevam, da nevarnost (npr. zrušitve stavbe) sicer obstaja, kakšnih posebnih okoliščin pa ni.

1.2 DELO Z GRADIVOM

Pogostost: Redno, vsakodnevno.

Scenarij: Gradivo je domoznanske narave, na voljo za uporabnike je čitalniško. Rokopisi in redke raritete so na voljo. Odločitev glede reproduciranja in vrsto reproduciranja (fotografiranje, skeniranje...) glede na stanje gradiva – določi odgovorna oseba v Enoti za domoznanstvo. Gradivo iz depojev je (čitalniško in po presoji odgovorne osebe) na voljo uporabnikom. Gradivo se izposoja izključno čitalniško in predvsem pod budnim očesom zaposlenih v Enoti za domoznanstvo. Na voljo so zaščitne rokavice, katerih uporaba predstavlja pogoj za rokovanje z gradivom. Reproduciranje gradiva je možno samo po presoji vodje. Prav tako način reproduciranja (fotokopiranje, skeniranje ali fotografiranje) določi in odobri odgovorna oseba.

Gradivo je v vsakodnevni uporabi tudi za interno delo (iskanje informacij, razstave, predstavitve...). Pri neprimernem rokovanju z njim lahko pride do poškodb. V želji preprečevanja poškodb, uporabljamo zaščitne rokavice.

Škoda: Na gradivu lahko pride do mehanskih poškodb in celo uničenja, s čimer bi bili izgubljeni pomembni podatki za raziskovalno delo kot tudi izguba pomembne pisne kulturne dediščine na lokalnem in nacionalnem nivoju. V Enoti za domoznanstvo se trudimo, da možnost poškodb zmanjšamo na minimum.

Vedeti moramo: Gradivo je izpostavljeno nevarnosti že pri samem rokovanju z njim. Poškodbe naraščajo z uporabo gradiva. Pri (bodočih) projektih ti. digitalizacije se je potrebno zavedati nevarnosti, da bodo postopek najverjetneje izvajali zunanji sodelavci.

Del gradiva, ki je ogrožen: Gradivo, ki je pogosto v uporabi, ki (še) nima ustrezne zaščite (brezkislinski papir, mape...) in ki (še) ni digitalizirano.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Del gradiva je že digitaliziran in uporabnikom na voljo v elektronski obliki. S tem je originalno gradivo zaščiteno – nedostopno. Gradivo je tudi ustrezno zaščiteno z ustreznimi zaščitnimi materiali. Z gradivom rokujejo le bibliotekarji, ki se tudi sicer ukvarjajo s tem gradivom, uporabniki pa

lahko pregledujejo gradivo le v prisotnosti bibliotekarja, ki jih pouči o varovanju in zaščiti gradiva in z uporabo zaščitnih rokavic, penastih podlog itd.. Raritete in periodično gradivo imajo mesto v posebej varovanih skladiščih v ustreznih pogojih. Stara periodika je (pretežno del) dostopna na mikrofilmih, ki jih uporabniki pregledujejo na mikročitalcih. Originali so pod posebnimi pogoji dostopni le v čitalnici in pod nadzorom.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Gradivo, ki je že poškodovano ali shranjeno na manj obstojnih nosilcih, je še bolj podvrženo uničenju in izgubi. Fotokopiranje in skeniranje, ki se ga poslužujemo v skrajnih primerih. Pogostost uporabe gradiva.

2 KRAJA IN VANDALIZEM

2.1 TATOVJI OD ZUNAJ

Pogostost: Majhna možnost.

Scenarij: Do kraje lahko pride pri pregledovanju oz. izposoji gradiva ter pri vlomu.

Škoda: Izguba dragocenega knjižničnega gradiva oz. pisne kulturne dediščine. Kraja je načeloma mogoča, saj gradivo ni opremljeno z varnostnimi nitkami. Nevarnost predstavlja tudi izpostavljenost gradiva na npr. razstavah.

Vedeti moramo: Kako zagotoviti fizični nadzor uporabnikov v čitalnici; zanesljivost zaposlenih; kako je urejen dostop do posebnih zbirk, kako delujejo in so učinkovite varnostne naprave.

Del zbirke, ki je ogrožen: V ekstremnih okoliščinah – ropu – je ogrožena celotna zbirka. Izjema so dragocenosti (rokopisi, inkunabule..), ki so hranjene v posebnih protivlomnih, ognjevarnih trezorjih v skladišču.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Celotna stavba knjižnice je opremljena s protivlomnim alarmnim sistemom, dostop do skladišča (v katerem so tudi trezorji) imajo zaposleni v Enoti za domoznanstvo. Uporabniki nimajo vstopa v skladišča. Ob potrebi po vstopu drugih, zunanjih sodelavcev (npr. serviserji gasilskih aparatov ipd.) je zmeraj prisotna odgovorna oseba iz Enote za domoznanstvo.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Nevarnost predstavlja prenos in izposoja gradiva v čitalnico ter gradivo na razstavah v knjižnici ali izven nje.

2.2 KRAJE S STRANI ZAPOSLENIH

Pogostost: Zanemarljivo (nikoli zabeleženo).

Scenarij: Zaposleni lahko med internim delom z gradivom ali pri izposoji oz. vračanju gradiva nenadzorovano odtujijo gradivo. Neobdelano gradivo in gradivo brez sistema varovanja bi se lahko odtujilo.

Škoda: Nenadomestljiva izguba.

Vedeti moramo: Zanesljivost in odgovornost zaposlenih.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki se (zaradi trenutne uporabe) nahaja v čitalnici ali je izjemoma izposojeno (v čitalnici, Enoti za domoznanstvo, razstavah, popravilu).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Dostop do gradiva imajo le zaposleni v Enoti za domoznanstvo. Prav tako so ključni do skladišča in trezorskih omar izključno v Enoti za domoznanstvo.

3 OGENJ

3.1 KRATKI STIK

Pogostost: Nikoli zabeleženo.

Scenarij: Do kratkega stika bi lahko prišlo. V stavbi so nameščeni javljalniki požarov, ki se ob zaznavi dima povežejo z varnostno službo. V prostorih so nameščeni gasilni aparati.

Škoda: Gradivo bi ob požaru pogorelo, samo gašenje (prah) prav tako povzroči poškodbe na gradivu.

Vedeti moramo: Kje, koliko in kakšni so gasilni aparati, ki so nameščeni v knjižnici. Zaposleni morajo poznati evakuacijski načrt in biti usposobljeni za pomoč v primeru požara.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki je prosto dostopno na policah in ni shranjeno v ognjevarnih kovinskih omarah.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Stavba je grajena in obnovljena po standardih. V celotni stavbi so javljalniki dima, ki so vezani na intervencijsko službo. Zaposleni so dobro poučeni, kako ravnati v primeru požara. V letu 2008, ob obnovi, so vsa stara vrata zamenjana z ognjevarnimi.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Del gradiva ni v ognjevarnih omarah, pač pa je prosto dostopno na policah.

4 VODA

4.1 PUŠČANJE STREHE

Pogostost: Nikoli zabeleženo

Vedeti moramo: Stavba je visoka 4 nadstropja. Skladišča, kjer hranimo domoznansko gradivo, so v prvi in drugi kleti (torej šest nadstropij nižje).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Fizična oddaljenost gradiva od strehe.

4.2 KANALIZACIJSKE CEVI

Pogostost: Majhna. Do leta 2011 so bili nekajkrat poplavljeni skladiščni prostori (poškodbe na starih ceveh – na stikih)

Scenarij: Počene cevi pomenijo zamakanje in onesnaženje.

Škoda: Poškodovalo bi se gradivo, saj inštalacije potekajo pod stropom.

Vedeti moramo: Kako in kje je speljan sistem ter kako je vzdrževan.

Del zbirke, ki je ogrožen: Ogroženo bi bilo vso gradivo. Najbolj ogroženo bi bilo gradivo pod stropovi in ob stenah, kjer potekajo inštalacije.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Leta 2011 so bile zamenjane cevi v kletnih prostorih (kjer se nahajajo depoji) s cevmi iz sodobnih materialov – prav tako je na novo določen potek oz. razvod cevi (ne poteka povsod direktno nad gradivom).

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Zaradi napeljave obstaja minimalna nevarnost izlitja.

5 ŠKODLJIVCI

5.1 MIŠI, MRČES ...

Pogostost: Že videno.

Scenarij: Škodljivci bi lahko prišli v prostor skozi odprtine – vrata, zračnike, inštalacije..

Škoda: Poškodbe na gradivu.

Vedeti moramo: Kako ukrepati pri zatiranju škodljivcev.

Del zbirke, ki je ogrožen: Poškodovano bi bilo gradivo, ki se ne nahaja v kovinskih omarah in predalnikih.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Načeloma v depojih ni pogojev za življenje in razmnoževanje škodljivcev. Mikroklimatski pogoji so ustrezni za hrambo gradiva (tema, vlaga, temperatura). Posebej dragoceno, redko gradivo hranimo v kovinskih omarah.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: V gradivu, ki je bilo premeščeno iz prej neustreznih pogojev hranjenja, so ponekod že prisotni škodljivci. Majhen del gradiva, ki ni ustrezno tehnično zaščiteno, je izpostavljen škodljivcem v primeru, če bi prišli v prostor.

6 ONESNAŽENOST OZRAČJA

6.1 IZPUŠNI PLINI IN PRAŠNI DELCI

Pogostost: Minimalno.

Scenarij: Ob večjih gradbenih posegih bi prah škodil nezaščitenemu gradivu.

Škoda: Poškodbe gradiva.

Vedeti moramo: Kako je gradivo zaščiteno – kako ga zaščititi.

Del zbirke, ki je ogrožen: Celotno gradivo v zbirki.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Gradivo, ki je v depojih, je primerno zaščiteno. Hranimo ga v prostorih brez oken. Klimatske naprave so sodobne – s filtri.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Jih ni.

7 OSVETLITEV IN SEVANJE

7.1 NOTRANJA OSVETLITEV

Pogostost: Občasno.

Scenarij: Prevelika izpostavljenost gradiva umetni svetlobi, še posebej zaradi človeškega faktorja – pozabljenosti. Nevarnost izpostavljenosti umetni svetlobi je tudi ob postopku reprodukcije gradiva. Fotokopiranje, skeniranje in pri razstavnih dejavnostih.

Škoda: Obledelost gradiva, nečitljivost besedila, izguba podatkov.

Vedeti moramo: V kakšnem stanju je gradivo, kako je zaščiteno. Ne smemo zanemariti posledic fotokopiranja

ali skeniranja zaradi negativnih učinkov umetne svetlobe.

Del zbirke, ki je ogrožen: Del gradiva, ki se nahaja v prostoru in ni v kovinskih omarah, ter gradivo, ki je dlje časa izpostavljeno umetni svetlobi zaradi razstavljanja.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Primerna zaščita gradiva. Digitalizacija gradiva.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Izposoja gradiva (uporabniki in razstave), delo z gradivom, digitalizacija gradiva, pri čemer je to gradivo izpostavljeno škodljivim vplivom umetne svetlobe, toplote in sevanja.

7.2 ZUNANJA OSVETLITEV

Pogostost: Občasno.

Scenarij: Gradivo, ki se dlje časa uporablja v čitalnici ob zunanji svetlobi ali je dlje časa na razstavi sčasoma zbledi.

Škoda: Obledelost gradiva, nečitljivost besedila, izguba podatkov.

Vedeti moramo: Stopnjo poškodb, ki so že nastale zaradi izpostavljenosti svetlobi.

Del zbirke, ki je ogrožen: Gradivo, ki je v uporabi v prostorih z naravno svetlobo (čitalnica, razstave).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: V depojih ni naravne svetlobe, prostor je popolnoma temen, saj ni oken. Del gradiva je uporabnikom in za razstavne namene dostopen v digitalni obliki.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Daljša izposoja, razstavljanje in delo z gradivom v prostorih z naravno svetlobo.

8 NEUSTREZNA TEMPERATURA IN VLAGA

8.1 TEMPERATURA

Pogostost: Redko.

Scenarij: Pregretje prostora in neustrezna vlaga ob nepravilnem delovanju klimatske naprave

Škoda: Hitro propadanje in uničenje gradiva. Neustrezna vlaga pospeši razvoj plesni in gliv.

Vedeti moramo: Kakšna je priporočena temperatura za posamezne vrste gradiva, ki ga hranimo; kako deluje mikroklimatska naprava (redno vzdrževanje).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Dobro urejeni mikroklimatski pogoji in redni nadzor nad temperaturo in vlago.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Okvara klima naprav.

8.2 VLAGA

Pogostost: Redko.

Scenarij: Neustrezna vlaga ob nepravilnem delovanju klimatske naprave

Škoda: Hitro propadanje in uničenje gradiva. Neustrezna vlaga pospeši razvoj plesni in gliv.

Vedeti moramo: Kakšno je priporočilo glede relativne vlage za hrambo gradiva; kako deluje mikroklimatska naprava (redno vzdrževanje).

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Dobro urejeni mikroklimatski pogoji in redni nadzor nad vlago.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Okvara klima naprav.

9 IZGUBA OZ. ZALOŽITEV

Pogostost: Redko.

Scenarij: Pri uporabi gradiva se lahko zgodi, da je gradivo nepravilno ali kam drugam odloženo. S tem je (do inventure gradiva) tako rekoč izgubljeno.

Škoda: Krajša ali daljša nedostopnost gradiva daje uporabnikom slabo sliko o nas. Časovno daljša neurejenost gradiva lahko vodi tudi v trajno izgubo nacionalno pomembne kulturne dediščine.

Vedeti moramo: Imeti in voditi moramo natančno evidenco in sled za gradivom.

Del zbirke, ki je ogrožen: Vse gradivo, ki je v uporabi.

Okoliščine, ki zmanjšujejo nevarnost: Večina gradiva je popisana, del gradiva je računalniško obdelan (CO-BISS). Zaposleni so dobro seznanjeni s pomembnostjo gradiva, načinom hranjenja, varovanja in zaščite, poleg tega, razen v določenih izjemnih primerih (skeniranje gradiva), rokujejo s tem gradivom samo zaposleni v oddelku. Del gradiva je digitaliziran. S tem je dosežen cilj, da originalno gradivo ostaja v depoju, čim manj izpostavljeno.

Okoliščine, ki povečujejo nevarnost: Človeški faktor.

OCENA DEJAVNIKOV TVEGANJA

Tabela 1: Dejavniki tveganja v depojih z domoznanskim gradivom v Univerzitetni knjižnici Maribor

DEJAVNIK TVEGANJA	NEVARNOST	OBJEKTIVNA OCENA
Neposredna fizična sila	Zrušitev stavbe	*
	Rokovanje z gradivom	*
Kraja in vandalizem	Tatovi od zunaj,	*
	kraje zaposlenih	*
Ogenj	Kratki stik,	*
	širjenje ognja od zunaj	*
Voda	Poplave,	*
	puščanje strehe,	/
	počene vodovodne cevi	*
Škodljivci	Miši, mrčes, ...	*
Onesnaženost ozračja	Izpušni plini, prašni delci	*
Osvetlitev in sevanje	Notranja osvetlitev,	**
	zunanja osvetlitev	*
Neustrezna temperatura	Previsoka temperatura	/
Neustrezna zračna vlaga	Previsoka / prenizka zračna vlaga	*
Izguba oz. založitev	Neznana lokacija, založitev	*

Ocena dejavnikov tveganja: ***močno ogroža, **zmerno ogroža, *rahlo ogroža, / ne ogroža

Po subjektivni oceni najbolj ogrožajo domoznansko gradivo naslednji dejavniki:

- neustrezna zračna vlažnost,
- neustrezna osvetlitev,
- rokovanje z gradivom,
- kratki stik.

Tabela 2: Kategorije nevarnosti v depojih z domoznanskim gradivom v Univerzitetni knjižnici Maribor

	Previsoka temperatura	Neustrezna zračna vlaga	Neustrezna osvetlitev in sevanje	Rokovanje z gradivom	Ogenj, kratki stik
Kako hitro?	0	2	1	2	1
Kakšen je delež poškodb?	1	1	0,5	1	1
Kolikšen del zbirke je prizadet?	1	1	0,5	1	1
Kako pomembno je prizadeto gradivo?	1	0	1	1	1
KATEGORIJE	3	4	3	5	4

OCENA NEVARNOSTI PO MICHALSKEM

1 NEUSTREZNA TEMPERATURA

Kako hitro? 0

Temperatura v domoznanskih depojih je po obnovi (2008) ustrežnejša. Nihanje temperature je le ob spremembi prehodov oz. letnih časov (ogrevanje/hlajenje).

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Vsako nihanje temperature negativno vpliva na gradivo. Škoda nastaja počasi – pomembna je redna kontrola temperature za preprečitev propadanja gradiva. Gradivo v kletnih depojih previsoki temperaturi ni izpostavljeno.

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 1

Predvidevamo, da bo prizadet zlasti tisti del zbirke, ki ni v kletnih prostorih – je del aktualne domoznanske zbirke, ki se nahaja v Enoti za domoznanstvo.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1

Pomembno je vso gradivo. Njegova izguba bi pomenila veliko škodo.

SEŠTEVEK: 3: spada v kategorijo zadostuje le redno vzdrževanje.

2 NEUSTREZNA RELATIVNA ZRAČNA VLAGA

Kako hitro? 2

Zračna vlaga čez leto niha zaradi klimatskih naprav, ki imajo tudi funkcijo vlaženja. Sistem je po obnovi (2008) v postopku uravnavanja optimalne temperature in vlage.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Delež poškodb zaradi vlage je zelo majhen.

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 1

Ogroženo je gradivo, ki je bilo pred obnovo (2008) izpostavljeno vlagi ali že pridobljeno v slabem stanju.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1

Pomembno je vso gradivo. Njegova izguba bi pomenila veliko škodo.

SEŠTEVEK: 4: spada v kategorijo potrebno

3 NEUSTREZNA OSVETLITEV

Kako hitro? 1

Domoznansko gradivo v Enoti za domoznanstvo, ki je v vsakodnevni uporabi, je izpostavljeno umetni in naravni svetlobi. To je hkrati delovni prostor in čitalnica. Gradivo, ki ga hranimo v depojih v kletnih prostorih, je izpostavljeno svetlobi le občasno – ob urejanju.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 0,5

Poškodbe na gradivu zaradi svetlobe so komaj opazne. Gradivo je poškodovano zaradi starosti..

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 0,5

Prizadeto je zlasti gradivo v domoznanskem oddelku.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1

Pomembno je vso gradivo. Njegova izguba bi pomenila veliko škodo za knjižnico.

SEŠTEVEK: 3: spada v kategorijo zadostuje le redno vzdrževanje

4 ROKOVANJE Z GRADIVOM

Kako hitro? 2

Delo z gradivom predstavlja nevarnost poškodb, ki je ni mogoče povsem izključiti.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Gradivo bi se lahko poškodovalo.

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 1

Prizadeto je tisto gradivo, ki se pogosteje uporablja.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1

Pomembno je vse gradivo.

SEŠTEVEK: 5: spada v kategorijo potrebno

5 OGENJ, KRATKI STIK

Kako hitro? 1

V vseh prostorih z domoznanskim gradivom je napeljana električna napeljava, ki predstavlja nevarnost. V prostorih so nameščeni javljalniki dima in ognja, v bližini pa tudi gasilni aparati. Možnost večjega požara je majhna. Zaposleni so seznanjeni, kako ravnati v primeru požara.

Kolikšen je delež poškodb na gradivu? 1

Samo predvidevamo lahko, kakšen bi bil delež poškodb na gradivu. Škoda, ki bi nastala, je odvisna od obsega požara, reakcije zaposlenih in hitre intervencije gasilcev.

Kolikšen delež zbirke je prizadet? 1

Prizadeto bi bilo vso domoznansko gradivo.

Koliko pomembno je prizadeto gradivo? 1

Pomembno je vso gradivo. Njegova izguba pomenila veliko škodo.

SEŠTEVEK: 4: spada v kategorijo potrebno (ocena je le hipotetična).

ZAKLJUČEK

Univerzitetna knjižnica Maribor, katere del je Enota za domoznanstvo, ki hrani domoznansko gradivo v posebnih depojih na površini 500 m², je bila zgrajena namensko (za knjižnico) leta 1988. Analiza stanja domoznanskih depojev (leta 2011) v UKM je pokazala, da so pogoji, kjer hranimo gradivo, po obnovi (leta 2008) ustrežnejši in primerni. Ureditev bioklimatskih razmer, vgraditev požarnih vrat, zamenjava talnih oblog, razsvetljave ter namestitve novih javljalcev požara in centrale za javljanje požarne nevarnosti (2008) so pogoje za hranjenje domoznanskega in ostalega knjižničnega gradiva izboljšale. V letu 2008 je bila opravljena le prva faza obnove, v načrtu je nadaljevanje obnove. Trenutno je klimatski sistem še v fazi prilagajanja nastavitve. Meritve temperature in vlage se opravljajo vsakodnevno. Na podlagi teh meritev se opravljajo morebitne korekcije v sistemu. Šele po celotni obnovi se bodo pokazali optimalni rezultati. Leta 2011 so bile zamenjane cevi (za kanalizacijo in meteorne vode). Spremenjen je potek oz. razvod teh napeljav (cevi, kjer se le da, niso speljane direktno nad gradivom). S tem se je zmanjšala nevarnost izlitja in posledično poškodb na gradivu. Mehanskih poškodb, do katerih prihaja ob rokovanju z gradivom, se ni mogoče v celoti izogniti.

Zunanost stavbe UKM. (Vir: Zbirka drobnih tiskov UKM)

Zbirka stare periodike. (Vir: Zbirka drobnih tiskov UKM)

*Ognjevarne omare v kleti, oz. skadišču.
(Vir: Zbirka drobnih tiskov UKM)*

Zbirka drobnih tiskov. (Vir: Zbirka drobnih tiskov UKM)

Domoznanske raritete. (Vir: Zbirka drobnih tiskov UKM)

OCENA TVEGANJ MATERIALNEGA VAROVANJA DOMOZNANSKEGA GRADIVA V SLOVENSKIH OSREDNJIH KNJIŽNICAH IN UNIVERZITETNI KNJIŽNICI MARIBOR

Jedert Vodopivec Tomažič

izr. prof. dr. Univerza v Ljubljani, konservatorsko-restavratorska svetnica

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI – 1000 Ljubljana

e-pošta: Jedert.Vodopivec@gov.si

tel.: +386 1 24 14 206, <http://www.arhiv.gov.si/>

IZVLEČEK

S projektom o stanju v slovenskih knjižničnih domoznanskih zbirkah v letih 2011–2012 po enotni metodologiji na podlagi desetih dejavnikov tveganja pregledali stanje v domoznanskih oddelkih v osrednjih območnih knjižnicah in Univerzitetni knjižnici Maribor. Iz rezultatov analize sledi, da so neustrezni klimatski pogoji, problemi vezani na izliv vode in delo z gradivom najbolj pogosti skupni problem knjižničnih domoznanskih depojev v Sloveniji. Rezultati kažejo, da novogradnje in novejša adaptacije v ničemer ne zmanjšujejo teh tveganj ter da so razmere v starejših stavbah primernejše.

Ključne besede: domoznanstvo, depoji, knjižnice, osrednje, območne, materialno varovanje, stanje, analiza, tveganja.

UVOD

Glede načina hrambe knjižnične dediščine je načeloma vseeno, v kateri javni ali zasebni zbirki se gradivo nahaja, pomembno je le, da so spoštovana ustrezna priporočila hrambe in uporabe, ki pa so za podobne materiale povsod enaka, ne glede na imetnika oz. skrbnika. Hramba in uporaba sta odvisni v prvi vrsti od stanja in prostora, v katerih hranimo in uporabljamo gradivo, ter od odnosa ljudi, ki upravljajo s tovrstno dediščino. Glede na potrebe smo se prvenstveno posvetili domoznanskim depojem.

Pri pregledu in oceni stanja hrambe in uporabe gradiva v njej si je moč pomagati s standardi, priporočili in že izoblikovanimi modeli pregledovanja in ovrednotenja ustreznosti zgradb, pripravljenosti na nezgode in odzivnosti ter stanja oz. ogroženosti gradiva. Ni potrebno, da je tak pregled zelo podroben, pomembno je le, da zajema vse bistvene vidike, ki nam dajejo jasen in razumljiv pregled stanja zgradb in gradiva, ter da je v vseh obravnavanih primerih uporabljena enaka metodologija, zato da so rezultati med seboj primerljivi. Zaradi materialne podobnosti med arhivskim gradivom v arhivih in domoznanskim gradivom v knjižnicah in uspešno izvedenega pregleda stanja in analize nevarnosti v arhivskih depojih, smo bili s strani Sekcije za domoznanstvo pri ZDBS v letu 2010 povabljeni, da izvedemo podobno oceno stanja in analizo tveganj v osrednjih domoznanskih depojih v Sloveniji.

Tako smo z vseslovenskim projektom o stanju v domoznanskih depojih v osrednjih območnih knjižnicah in Univerzitetni knjižnici Maribor po enaki metodologiji v sodelovanju s knjižničarji pregledali domoznanske depoje v 10 knjižnicah v Sloveniji. Popis stanja in analiza tveganj sta potekala v letu 2011 in 2012.

METODA DELA

Pri analizi ugotavljanja nevarnosti in stanja v domoznanskih depojih je bila izbrana metoda, ki sta jo po principih ugotavljanja tveganja¹ za področje premične kulturne dediščine, zlasti za arhive, knjižnice in muzeje

¹ Principi ugotavljanja stanja in modeli za ocenjevanje nevarnosti, ki nam pretijo, so podobni za vse vrste človeškega delovanja, tako na področju prometa, klimatskih sprememb ali ogroženosti kulturne dediščine. Tem osnovnim principom je prilagojena uporabljena metoda.

priredila, izdelala in testirala, Stefan Michalski² in Robert Waller,³ mednarodno priznana kanadska strokovnjaka, ki delujeta na področju varovanja dediščine. Njuna metoda je bila predstavljena in preizkušena na ICCROM⁴ mednarodnih seminarjih o ugotavljanju tveganj in določanju prioritet pri varovanju dediščine v arhivih, muzejih in knjižnicah. Podrobno je metodologija predstavljena v posebnem prispevku te publikacije.

V popis je bilo vključenih 10 domoznanskih enot v Sloveniji:

1. Osrednja knjižnica Celje (CE),
2. Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper (KP),
3. Mestna knjižnica Kranj (KR),
4. Slovanska knjižnica, enota Mestne knjižnice Ljubljana (LJ),
5. Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota (MS),
6. Goriška knjižnica Franceta Bevka Nova Gorica (NG),
7. Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto (NM),
8. Knjižnica Ivana Potrča Ptuj (PT),
9. Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem (RA),
10. Univerzitetna knjižnica Maribor (UKM).

Materialno varovanje v depojih je bilo pregledano in ocenjeno na podlagi desetih dejavnikov tveganja:

1. neposredna fizična sila (potres, vibracije, udarci, obraba, raztrganine),
2. kraja in vandalizem (zunanji, zaposleni),
3. ogenj (kratki stik, ogenj od zunaj),
4. voda (streha, reka, podtalnica, kapilarna vlaga, kondenz, cevi),
5. škodljivci in mrčes (miši, podgane, netopirji, insekti),
6. onesnaženost zraka (plini, prah),
7. sevanja (naravna in umetna svetloba, druga sevanja),
8. neustrezna temperatura (slaba ali odsotnost izolacije, prisotnost grelnih teles),
9. neustrezna vlaga (prevlažno ali presuho),
10. založitev ali izguba.

REZULTATI IN DISKUSIJA

1 OSREDNJA KNJIŽNICA CELJE (CE)

Lokacija: Muzejski trg 1a, Celje.

Leto izgradnje: 1968, 2009 prizidek.

Prenova: 2008-2009.

Površina: 325 m² za domoznanstvo.

Kapaciteta za domoznanstvo: 730 tm polic, 47.000 knjižničnih enot (21.000 monografij, 724 naslovov periodike) Zasedenost: 50 % monografije (prosti pristop), 75% monografije (skladišče), 75% periodika (skladišče).

Zasedenost: 50% monografije, 75% periodika.

Glavne pomanjkljivosti: neustrezna temperatura in relativna vlaga, možnosti izliva vode.

Poslopje Osrednje knjižnice Celje je bilo zgrajeno leta 1968. Z namenom združitve vseh mestnih oddelkov in postavitvijo gradiva v prosti pristop je bil v letih 2007-2009 stavbi dograjen prizidek. V tem obdobju je potekala tudi adaptacija celotnega objekta. Po poročilu iz leta 2010 gre za ca. 47.000 enot gradiva, ki je po vsebini,

2 Stefan Michalski, svetnik Kanadskega konservatorskega inštituta, strokovnjak za področje klimatskih problemov v ustanovah, ki varujejo kulturno dediščino.

3 Robert Waller, direktor oddelka za konserviranje in restavriranje v Kanadskem nacionalnem prirodoslovnem muzeju, avtor študije »Assesing and managing risk to your collection« ter član Mednarodnega inštituta za konservacijo.

4 ICCROM, Mednarodni svet za področje konserviranja in restavriranja kulturne dediščine, ki deluje pod okriljem UNESCO in ima sedež v Rimu.

tipu, vrednosti, materialih, zahtevah hranjenja in stopnji ohranjenosti zelo raznoliko. V celoti je domoznanskemu oddelku na razpolago 325 m² prostora. Gradivo domoznanskega oddelka je v II. nadstropju stavbe postavljeno v prostem pristopu, večina gradiva pa je shranjena v mansardi. Veliko prostorsko pridobitev v mansardi predstavljajo premične police (kompaktusi), dragocenejša gradiva je shranjeno v ognjevarnih omarah, večji formati pa v ustreznih predalnikih. Glede na metodologijo, s katero smo se lotili ocene razmer, v katerih se gradivo nahaja ugotavljamo, da okoliščine v novem objektu knjižnice večinoma ne ustrezajo zahtevam hranjenja tovrstnega gradiva. Medtem ko so pogoji za gradivo v prostem pristopu kljub nezadostni stopnji fizične zaščite sprejemljivi, je mansarda kritična zaradi klimatskih razmer (visoke temperature, suh zrak v kurilni sezoni) in možnosti izlivov vode skozi strop (centralna kurjava, klima). Deloma se bodo pomanjkljivosti v prihodnje dale popraviti oz. odpraviti, deloma pa se ponavlja stara zgodba, ki se ob gradnji tovrstnih javnih objektov vedno znova reciklira: tovrstne dejavnosti vedno znova tlačimo na lokacije ali v objekte, ki ne omogočajo optimalnih razmer ne za ljudi in ne za gradivo. V nadaljevanju je stvari mogoče samo blažiti, odpraviti pa ne.

2 OSREDNJA KNJIŽNICA SREČKA VILHARJA KOPER (KP)

Lokacija: Trg Brolo 1, Koper.

Leto izgradnje: 1714.

Prenova: 1977-79.

Površina: 268 m² za domoznanstvo.

Kapaciteta: 1259 tm polic, 60.000 knjižničnih enot (27.000 monografij, 1.020 naslovov periodike).

Zasedenost: 150 % monografije, 280 % periodika.

Glavne pomanjkljivosti: podstrešni prostori slabo izolirani, preveliko nihanje temperature in relativne vlage skozi leto; premajhne kapacitete depojev.

Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper se nahaja v klasično grajeni zgradbi, kjer so uporabljeni naravni materiali, kot so kamen, apneni ometi, leseno ostrešje, opečnati strešniki, betonske etaže, opečnate predelne stene, ki ustvarjajo človeku in gradivu primerno bivanjsko okolje. Vsi depoji razen tistega na podstrešju imajo konstantne vrednosti T (max 24° C) in RV (cca. 60 %), so zaščiteni pred svetlobnim sevanjem in zamakanjem vode, okna so usmerjena proti SV, v neposredni bližini ni odtokov. Depo za serijske publikacije se nahaja na podstrešju, kjer pa je zaradi slabe toplotne izolacije veliko nihanje v vrednosti T (razpon med 8° – 28° C) in RV (razpon med 30 – 75 %). Zaradi slabih pogojev hranjenja je omenjeno gradivo še bolj izpostavljeno razpadanju, poleg tega pa ga dodatno uničuje pogosta raba, le to bo odpravljeno z digitalizacijo časopisnega gradiva. Prostor pa bi morali nemudoma toplotno izolirati, da bi ustvarili primernejše pogoje za hranjenje tovrstnega gradiva.

Velika težava domoznanskih depojev v koprski knjižnici je tudi prenatrpanost. Z letnim prirastom domoznanskega gradiva za cca. 3000 enot oziroma 40 tm gradiva se ta problem samo še stopnjuje in knjižničarjem nalaga neprestano prestavljanje gradiva in iskanje prostora. Zaradi prenatrpanih polic je z gradivom težko pravilno rokovati. Izjema so le prostori, kjer hranijo stare zbirke, ki uživajo status kulturnih spomenikov (depo samostanskih zbirk sv. Ane in Marte, Grisonijeva zapuščina, zbirka Rara). Zaradi velikega števila knjižničnega gradiva, 27.000 knjižnih enot, 1.020 naslovov periodike, številnih starih zbirk in raznovrstnega neknjižnega gradiva se zlahka zgodi, da se gradivo založi in poškoduje. Depo za redne monografske publikacije je že zdaj 150 % zaseden, depo za periodiko pa 280 %. Koprška knjižnica poseduje toliko domoznanskega gradiva, da bi po knjižničarskih priporočilih potrebovala 450 – 500 m² površine za domoznanstvo.

3 MESTNA KNJIŽNICA KRANJ (KR)

Lokacija: Gregorčičeva ulica 1, Kranj.

Leto izgradnje: 1972.

Prenova: 2008 – 2010.

Površina: gorenjska soba 100 m², priročno skladišče v 2. nadstropju 22 m², del arhiva na upravi 2 m², del 600 m² kletnega skladišča.

Obseg zbirke domoznanskega in arhivskega gradiva: 10.000 enot knjig in brošur, 650 naslovov časnikov in časopisov.

Zasedenost: 80 %.

Glavne pomanjkljivosti: razporeditev gradiva v več prostorov, previsoka temperatura, neustrezna vlaga, cevi v kletnem skladišču.

Mestna knjižnica Kranj se je junija 2011 preselila na novo lokacijo in vse oddelke združila na enem mestu, v prenovljeni nekdanji blagovnici Globus. Stavbo je leta 1972 zasnoval arhitekt Edvard Ravnikar. Pri prenovi je zgradba doživela nekaj sprememb, v njej pa ima svoje prostore več lastnikov oziroma najemnikov. V knjižnici je tudi po preselitvi domoznanskemu gradivu namenjenih več prostorov. Pogoji hrambe so v teh prostorih precej različni. Dejavniki tveganja, ki grozi predvsem gradivu v kletnem depozu, je voda oziroma puščanje strehe, odtočnih in vodovodnih cevi. V vseh skladiščih dolgoročno ogroža gradivo tudi previsoka temperatura. Posebej je ogroženo gradivo, pri katerem se za hranjenje priporočajo še nižje temperature, to so fotografije, video in avdio kasete, mikrofili, zgoščenke. Trenutno pa ima knjižnica kar 4 prostore, kjer je shranjeno domoznansko in dragoceno arhivsko gradivo, kar povečuje možnosti, da zaposleni gradiva ne vrnejo tja, kamor spada oziroma ga sploh ne najdejo. Iskanje gradiva je lahko dolgotrajno, če kriteriji za njegovo razdelitev po prostorih niso povsem jasni. Izbira enega od skladišč, kjer bi bilo v primernih pogojih shranjenega večina domoznanskega gradiva, je torej nujna.

4 MESTNA KNJIŽNICA LJUBLJANA – Enota SLOVANSKA KNJIŽNICA, CENTER ZA DOMOZNANSTVO IN POSEBNE HUMANISTIČNE ZBIRKE (LJ)

Lokacija: Einspielerjeva 1, 1000 Ljubljana.

Leto izgradnje: 1960 in 1984.

Leto obnove: 2000.

Površina: 1760 m² (944m² za 3 skladiščne prostore).

Kapaciteta: 180.000 knjižničnih enot (elektronsko popisanih 85.000 naslovov monografij, 4.000 periodike).

Zasedenost: od 30% do 90% v posameznih skladiščih.

Glavne pomanjkljivosti: preveliko nihanje temperature in vlage, previsoke vrednosti vlage v kleti s posledičnim pojavom plesni, neprilagojenost klimatskih naprav zahtevam za varovanje gradiva, vdori meteorne vode, neurejena drenaža, neprimerna oprema, slabosti v napeljavah.

Prostori Slovanske knjižnice sicer dajejo vtis moderne in estetske knjižnice, ki dobro služijo načrtovani vlogi knjižnice, omogočena je pultna izposoja, obstajajo obsežni depoji, ločeni od čitalnic, ki so namenjene intenzivnemu študiju oziroma pregledovanju publikacij za izključno čitalniško izposajo. Po temeljitem pregledu stavbe, njene dokumentacije, po meritvah in pregledu strokovnih priporočil, po opazovanjih knjižničnih delavcev in sodelovanju s strokovnjaki smo ugotovili, da obstaja resen problem s klimatskimi napravami, saj ni možnosti uravnavanja zračne vlage. Klimati slabo uravnavajo temperaturo, pretok zraka je ponekod prešibek, relativna vlaga je v kletnih prostorih v obdobjih vlažnega vremena krepko previsoka, v 2. nadstropju pa je v zimskih mesecih precej prenizka. Nedomišljena je bila tudi umestitev knjižničnega depoja v klet, saj prihaja do vdorov meteorne vode zaradi slabo izvedene izolacije in drenaže. Obstajajo tudi pomanjkljivosti pri zasnovi notranje opreme in električnih instalacij v kletnem depozu. Neprimerna vlaga in temperatura, voda in ogenj so v Slovanski knjižnici dejavniki tveganja, ki zahtevajo nujno ukrepanje.

5 POKRAJINSKA IN ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA MURSKA SOBOTA (MS)

Lokacija: Zvezna ul. 10, 9000 Murska Sobota.

Leto izgradnje: 2004.

Površina: ok. 100 m² (predviden prostor za domoznansko dejavnost).

Kapaciteta: 200 tm, ok. 25.000 enot gradiva.

Zasedenost: 70% (skladišče).

Glavne pomanjkljivosti: delo z gradivom, električna napeljava nad skladiščem, redno merjenje vlage in temperature.

Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota od leta 2004 deluje v novi namenski stavbi, ki obsega klet, pritličje in dve nadstropji. Domoznansko gradivo je vključeno v oddelek za odrasle, ki je v prvem nadstropju. Dragocenejše gradivo se nahaja v depozu v drugi etaži. V njem so raritete, rokopisi in mikrofili v kovinskih omarah, periodika in domoznanski arhiv pa na premičnih in nepremičnih policah. To gradivo se izposoja v skupno čitalnico. V načrtu nove stavbe je bil predviden ločen oddelek za domoznanstvo v prvem nadstropju knjižnice, vendar do uresničitve ni prišlo. Vzroki za tako odločitev niso bili pojasnjeni. Prav tako je bila načrtovana restavratorska delavnica, vendar do njene izvedbe ni prišlo. Ocena dejavnikov tveganja kaže, da so domoznanski depozji dobro varovani. Konstantno zmerno ogroženost predstavlja samo delo z gradivom s strani zaposlenih in uporabnikov. Kljub izdelanim varnostnim ukrepom potencialno nevarnost predstavlja morebitni požar. Ostali dejavniki tveganja le rahlo ogrožajo domoznansko gradivo.

6 GORIŠKA KNJIŽNICA FRANCETA BEVKA NOVA GORICA (NG)

Lokacija: Trg Edvarda Kardelja 4, 5000 Nova Gorica.

Leto izgradnje: 2000.

Površina: 317m² za domoznanstvo.

Kapaciteta: 652,5 tm polic, 26907 knjižničnih enot.

Zasedenost: 59% domoznanski oddelek, 52% skladišče.

Glavne pomanjkljivosti: prenizka relativna vlaga in prevelika osvetlitev domoznanskega oddelka.

Domoznanski oddelek je Goriška knjižnica uradno dobila šele leta 2000, gradivo zanj pa se je zbiralo že od ustanovitve knjižnice leta 1949. Do izgradnje nove stavbe leta 2000 je bilo domoznansko gradivo skupaj s posebnimi zbirkami, ki jih danes prav tako hrani domoznanski oddelek, vključeno med knjižnično gradivo, ki se je skupaj s preostalimi zbirkami 50 let selilo po neprimernih prostorih Nove Gorice in njene bližnje okolice.

Kljub temu da je zgradba nova in namensko zgrajena, se je pri pregledu pogojev hranjena domoznanskega gradiva in posebnih zbirk v Goriški knjižnici Franceta Bevka pokazalo, da niso upoštevana vsa načela za trajno hrambo knjižničnega gradiva. Od vseh preučenih nevarnosti gradivo najbolj ogroža dnevno rokovanje z gradivom, prenizka relativna zračna vlaga ter neustrezna osvetlitev prostorov.

Stanje prenizke relativne vlage in njenega nihanja bi lahko izboljšali z namestitvijo naprav za uravnavanje vlažnosti oziroma s popravilom obstoječega vlažilca v pritličnem skladišču. Poleg tega bi morali zaposleni na oddelku meritve temperature in vlage izvajati tedensko za dobo najmanj enega leta. Natančnejši podatki v daljših časovnih obdobjih lahko opozorijo na večja nihanja v temperaturi in relativni vlagi. Ob veliki odvisnosti od grelnih in hladilnih naprav se pojavi tudi vprašanje vzdrževanja in energetske varčnosti stavbe, za katero še niso bile narejene meritve ali uradna študija o njeni ekonomičnosti.

Za zmanjšanje izpostavljenosti obilici naravne svetlobe skozi velike steklene površine je bilo na pobudo zaposlenih v knjižnici storjenega že veliko. Nameščena so bila senčila na domoznanskem oddelku, dragocenejše gradivo je bilo umaknjeno v zaprte omare. Razmisliti bi morali tudi o primernejših svetilkah na oddelku in v skladišču ter umiku dragocenega gradiva v pritlično skladišče, ki ni izpostavljeno naravni svetlobi.

Goriška knjižnica je rešila problem zatohlih klet in prostorske stiske na sploh, vendar je še vedno postavljena pred dilemo, kako obiskovalcem ponuditi tople in svetle bralne prostore, obenem pa gradivo, ki potrebuje drugačne pogoje kot človek, zaščititi pred škodljivimi dejavniki. Prav zato je izrednega pomena tudi stalna skrb za materialno varovanje gradiva, kontinuirano izvajanje meritev ter izobraževanje tako zaposlenih kot tudi uporabnikov o pomembnosti pravilne hrambe in zaščite domoznanskega gradiva.

7 KNJIŽNICA MIRANA JARCA NOVO MESTO (NM)

Lokacija: Rozmanova ulica 28, 8000 Novo mesto.

Leto izgradnje: 1779, 2001 prizidek.

Prenova: 2008, nedokončana.

Površina: 100 m² za domoznanstvo, od tega 45 m² depo.

Kapaciteta: ca 225 tm gradiva v depolu, 93.600 enot domoznanskega knjižničnega gradiva (24.867 monografij, 1.586 naslovov periodike, 67.147 enot PKG – rokopisno, slikovno, kartografsko idr. gradivo).

Zasedenost: 100%.

Glavne pomanjkljivosti: prostorska stiska oz. nedokončana prenova knjižnice, umetno vzdrževanje ustreznih pogojev hranjenja z mikroklimatsko napravo v depolu.

Domoznansko gradivo Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto je bilo do leta 2001, ko je bil zgrajen prizidek, hranjeno v neustreznih prostorih dvesto let stare stavbe v kateri domuje knjižnica od sredine petdesetih let 20. stoletja. Po izgradnji prizidka je bilo gradivo začasno do adaptacije starega dela stavbe preseljeno v nenamenske in povsem neprimerne prostore v novem prizidku. Leta 2009 so ga dokončno premestili v pritličje prenovljenega starega dela knjižnice na Rozmanovi 28 v Novem mestu. S selitvijo gradiva v mikroklimatsko urejen depo leta 2009 so zagotovili bistveno boljše pogoje za njegovo hrambo, varovanje in zaščito. Tako ni bilo več izpostavljeno neprimernima temperaturi in vlagi ter njunemu nihanju, dnevni svetlobi, prahu, škodljivcem, zamakanju zaradi puščanja strehe itd. Še vedno pa obstajajo določene nevarnosti, kot so električni kratki stik (klimatska naprava, ki je v istem prostoru kot domoznansko gradivo), delo z gradivom, vodovodna napeljava, zamakanje meteorne vode s terase in kraja. Velika težava pa je še vedno nedokončana prenova knjižničnih prostorov v stari stavbi, v katerih bi svoje mesto morale dobiti tudi posebne zbirke gradiva, ki so še vedno začasno hranjene v neustreznih pogojih.

8 KNJIŽNICA IVANA POTRČA PTUJ (PT)

Lokacija: Prešernova 33-35, 2250 Ptuj.

Leto izgradnje: 13. stoletje, do 19. stol. več prezidav.

Prenova za potrebe knjižnice: 1985-2000.

Površina: ok. 200 m² za domoznanski oddelek.

Kapaciteta: 1065 tm polic (ok. 50.000 enot knjižničnega gradiva).

Zasedenost: 95 % zasedenost.

Glavne pomanjkljivosti: umeščenost domoznanskega oddelka pod ostrešje knjižnične stavbe, neprimerne klimatske razmere (RV, T, osvetlitev).

Kljub zadnji temeljiti namenski adaptaciji stavbe Malega gradu leta 2000 za potrebe Knjižnice Ivana Potrča Ptuj so v podstrešnih prostorih, kjer se nahaja domoznanski oddelek, skozi vse leto nihanja temperature in vlage prevelika, kar negativno vpliva na mehanske in kemične lastnosti domoznanskega gradiva. Ker je večina gradiva nameščenega v osrednjem prostoru domoznanskega oddelka, ki je hkrati tudi delovni prostor zaposlenih, je gradivo tudi neprestano prekomerno osvetljeno. Zaradi vse pogostejših močnih neurij in umeščenosti gradiva pod ostrešje knjižnice ni mogoče povsem izključiti možnosti uničenja dela gradiva zaradi vdora meteorne vode. Tudi možnosti požara so velike, saj se v prostorih z domoznanskim gradivom ter v njegovi bližini nahaja veliko električnih naprav, v neposredni bližini knjižnice izvajajo dejavnosti (gostinski lokali, šola in stanovanjske zgradbe), ki predstavljajo potencialno nevarnost za širjenje ognja od zunaj. Čeprav je možnost poškodb majhna, postopnega uničevanja gradiva zaradi mehanskih poškodb, ki so posledica dela z gradivom in čitalniške izposoje, ni mogoče povsem izključiti. Oceno ogroženosti zvišuje tudi pomembnost gradiva, ki ga hrani domoznanski oddelek. Analiza stanja domoznanskih depojev je pokazala, da so največji problem prostorov neustrezna temperatura in zračna vlaga ter neustrezna osvetlitev. Za dolgoročno ustrezno varovanje in hrambo domoznanskega gradiva bi bilo nujno zagotoviti predvsem stabilnejše klimatske pogoje. Najboljša rešitev bi bila selitev depojev v klimatsko ustrežnejše prostore, in sicer v eno izmed spodnjih etaž knjižnice.

9 KOROŠKA OSREDNJA KNJIŽNICA DR. FRANCA SUŠNIKA RAVNE NA KOROŠKEM (RA)

Lokacija: Na gradu 1, Ravne na Koroškem.

Leto izgradnje: 16. stol.

Prenova za potrebe knjižnice: 2005.

Površina: Kapaciteta: 210 m², 225 tm polic (ok. 24.497 enot knjižničnega gradiva).

Zasedenost: 90 % zasedenost.

Glavne pomanjkljivosti: zunanji tatovi, osvetlitev.

Grajska stavba je bila za potrebe Koroške osrednje knjižnice dr. Franca Sušnika na Ravnah na Koroškem, obnovljena v letih 2003–2005. Takrat je bil obnovljen tudi prostor za posebne zbirke (PZ). Gre za prostor v prvem nadstropju osrednjega grajskega jedra. Od vseh navedenih dejavnikov PZ resneje ne ogroža noben dejavnik. Rahlo je ogroženo gradivo z neposredno fizično silo, in sicer pri delu z gradivom, neustrezna temperatura in vlažnost, možnost izgube in založitve ter mrčes. Zmerno ogroženo je gradivo zaradi tatov od zunaj ter notranje in zunanje osvetlitve. Težava je tudi v tem, ker je v istem prostoru več različnih zbirk (knjige, pohištvo, umetniške slike), ki pa potrebujejo različne pogoje hranjenja. V prihodnje predlagajo namestitev zaprtih omar ter nabavo merilcev temperature in vlažnosti, ki bi skozi celo leto merili stanje temperature in relativne vlage v prosorih, kjer hranijo PZ. Tako bi bilo spremljanje dogajanja v prostoru veliko bolj učinkovito in dodana možnost hitrega ukrepanja ob spremembi pogojev. Prostori v Koroški osrednji knjižnici so za hrambo domoznanskega gradiva med najboljšimi.

10 UNIVERZITETNA KNJIŽNICA MARIBOR (UKM)

Lokacija: Gospejna ulica 10, Maribor.

Leto izgradnje: 1988.

Prenova: leta 2008 ureditev bioklimatskih pogojev leta 2011 (zamenjava kanalizacijskih cevi v 1. kleti).

Površina: 520 m² za domoznanstvo (depoji).

Kapaciteta: 600 tm polic (posebne zbirke), 250.000 knjižničnih enot (48.000 monografij).

Zasedenost: 98% v domoznanskih depojih in 130% v aktualni domoznanski zbirki v prostorih Enote za domoznanstvo oziroma rednem skladišču.

Glavne pomanjkljivosti: po prenovi zaenkrat ni večjih problemov.

Univerzitetna knjižnica Maribor, katere del je Enota za domoznanstvo, hrani domoznansko gradivo v posebnih depojih na površini 500 m². Zgrajena je bila namensko (za knjižnico) leta 1988. Pred tem je knjižnica od ustanovitve leta 1903 domovala v različnih, velikokrat neustreznih stavbah v mestu. Formalno je bil domoznanski oddelek ustanovljen leta 1966, vendar je knjižnica pridobivala domoznansko gradivo vse od svoje ustanovitve. Pravzaprav je nastala iz domoznanskih potreb.

Analiza stanja domoznanskih depojev, izvedena leta 2011, v UKM je pokazala, da so pogoji, kjer hranijo gradivo po obnovi leta 2008 ustrežnejši.

Ureditev bioklimatskih razmer (klima naprave, tla, novi stropi, luči), vgraditev požarnih vrat, zamenjava talnih oblog, razsvetljave ter namestitev novih javljalcev požara in centrale za javljanje požarne nevarnosti (2008) so pogoje za hranjenje domoznanskega in ostalega knjižničnega gradiva izboljšale. V letu 2008 je bila opravljena le prva faza obnove, v načrtu je nadaljevanje obnove. Trenutno je klimatski sistem še v fazi prilagajanja nastavitve. Meritve temperature in vlage se opravljajo vsakodnevno. Na podlagi teh meritev se opravljajo morebitne korekcije v sistemu. Šele po celotni obnovi se bodo pokazali optimalni rezultati. Leta 2011 so bile v 1. kleti zamenjane cevi za kanalizacijo in meteorne vode. Spremenjen je potek oz. razvod teh napeljav (cevi, kjer se le da, niso speljane direktno nad gradivom). S tem se je zmanjšala nevarnost izlitja in posledično poškodb na gradivu. Mehanskim poškodbam, do katerih prihaja ob rokovanju z gradivom, pa se ni mogoče v celoti izogniti.

Tabela 1: Pregled kapacitet, količine gradiva, zasedenost in glavne pomanjkljivosti domoznanskih knjižničnih depojev po posameznih obravnavanih knjižnicah

Knjižnica	Površina d. depoji (m²)	tm polic (tm) oz. enot gradiva	Zasedenost (%)	Leto gradnje (G) ali prenove (P)	Glavne pomanjkljivosti
Celje	325 m ²	730 tm 47.000 enot	50% monogr. 75% periodika in	G- 1968, 2009 P- 2008-09	Previsoka T, neustrezna RH, delo z gradivom, tatovi od zunaj, cevi centralne napeljave, hidrantni sistem, založitev
Kranj	180 m ²	290 tm 20.000 enot	80%	G - 1972 P – 2008-10	Delo z gradivom, voda - cevi, neustrezna RV, previsoka T, založitev, več lokacij.
Koper	268 m ²	1259 tm, ok. 60.000 enot	150 % monograf 280 % periodika	G - 1714 P- 1977-79	Podstrešni prostori, neustrezna RV, previsoka T, prenatrpanost, pogosta uporaba.
Ljubljana	944 m ²	180.000 enot	30% - 90 % odvisno od depoja	G - 1960, 1984 in 2000 P - 2000	Neustrezna RV, previsoka T, vdori meteorne vode, neurejena drenaža, Neprimerna oprema, slabosti v napeljavah.
Murska Sobota	ok. 100 m ²	200 tm, ok. 25.000 enot gradiva	70 % skladišče	G: 2004	Delo z gradivom, električna napeljava nad skladiščem, neustrezna RV, previsoka T.
Nova Gorica	317 m ²	652, 5 tm 26.907 enot	59 % dom. Oddelek / 52 % skladišče	G: 2000	Neustrezna RV in previsoka T, prevelika osvetlitev.
Novo mesto	Ok. 100 m ²	93.600 enot	100 %	G: 1779, 2001 P: 2008 nedokončano	Ogenj – kratki stik klimat v depoju, voda – cevi in meteorna voda, zunanji tatovi, delo z gradivom, nedokončani prostori, prostorska stiska
Ptuj	ok. 200 m ²	1065 tm 50.000 enot	95 %	G – 13. stol. P: do 19. stol. več prezidav zadnja 1985-2000	Neustrezna RV, T in osvetlitev.
Ravne na Koroškem	210,88 m ²	225 tm 24.497 enot	90%	G: 16. stol. P: 2005	Zunanji tatovi, osvetlitev.
Univerzitetna knjižnica Maribor	520 m ²	600 tm 250.000 enot	98 %	G- 1988 P – 2008, 2011	Po prenovi ni večjih problemov

Tabela 2: Dejavniki tveganja, nevarnosti in ocena tveganj v obravnavanih domoznanskih depojih

DEJAVNIKI TVEGANJA	NEVARNOST	OCENA TVEGANJ									
		CE	KP	KR	LJ	MS	NG	NM	PT	RK	UKM
1 fizična sila	zrušitev stavbe	/	/	/	*	/	/	*	/	/	*
	rokovanje	*	**	***	**	**	**	**	**	*	*
2 kraja	tatovi od zunaj	**	*	*	*	*	*	**	*	**	*
	kraje zaposlenih	*	*	*	*	/	/	*	*	/	*
3 ogenj	kratek stik	*	*	*	**	**	*	**	**	/	*
	Poplave, meteorna	*	/	/	***	*	/	**	/	/	*
4 voda	Pušcanje strehe	/	*	**	***	*	*	/	**	*	/
	Pušcanje napeljav	**	*	**	/	/	*	**	/	/	*
5 škodljivci	miši, mrčes ...	*	*	/	*	/	/	/	/	*	*
6 onesnaženost ozračja	izpušni plini, prašni delci	*	*	*	*	/	*	*	*	/	*
7 osvetlitev	notranja	/	*	*	*	*	**	*	**	**	**
	zunanja	/	*	*	*	/	**	*	**	**	*
8 neustrezna temperatura	previsoka temperatura	**	**	**	***	*	*	/	**	/	/
9 neustrezna zračna vlaga	previsoka/prenizka zračna vlaga	**	**	**	***	*	**	/	**	*	*
10 izguba oz. založitev	neznana lokacija, založitev	*	**	**	*	/	*	*	*	*	*

ZAKLJUČEK

Iz rezultatov analize stanja v slovenskih domoznanskih depojih je razvidno, da je razkorak med teorijo in prakso v mnogih primerih še precejšen. To dejstvo potrjujejo v veliki meri vse zadnje novogradnje in namenske adaptacije. Problemi so se pokazali po izvedbi zlasti na področju klimatskih razmer in tveganjih, povezanih z izlivi vode (streha, razne napeljave in kletni prostori). Pokazalo se je, da je bil pri novogradnjah in adaptacijah zanemaren vidik ustreznih klimatskih razmer, primeren za hrambo gradiva. V večini primerov so bile razmere prilagojene udobju uporabnikov in delno tudi zaposlenih, ne pa ustrezni trajni hrambi gradiva.

Ugotavljamo, da je v primeru adaptacij in novogradenj nujno potreben učinkovit dialog med domoznansko stroko, projektanti in investitorjem. Učinkovito varstvo je mogoče doseči predvsem z veliko boljšim načrtovanjem in izvedbo, kar pomeni, da se morajo pri tovrstnih projektih dodatno in ustrezno usposobiti vsi sodelujoči, od investitorjev in projektantov do izvajalcev, predvsem knjižničarji sami. Ključno pri tem je, da so vsi sodelujoči vključeni že v najzgodnejše faze načrtovanja in da so tudi zelo dobro seznanjeni z vsemi potrebnimi strokovnimi spoznanji, pa tudi negativnimi izkušnjami na že izvedenih projektih. Ocenjujemo, da ni mogoče, da bi vsaka knjižnica, za katero se pripravlja projekt gradnje oz. adaptacije depojev, zagotovila takšne strokovnjake, zato je verjetno smotrno razmišljati o tem, da bi se takšna skupina organizirala na ravni države, morda celo v povezavi z arhivskimi strokovnjaki, ki imajo sorodne naloge pri gradnji oz. adaptaciji arhivskih depojev.

RISK ASSESSMENT OF REPOSITORIES IN SLOVENIAN CENTRAL LIBRARIES AND UNIVERSITY OF MARIBOR LIBRARY

Jedert Vodopivec Tomažič

izr. prof. dr. University of Ljubljana

Archive of the Republic of Slovenia, Zvezdarska 1, SI – 1000 Ljubljana

e-mail: Jedert.Vodopivec@gov.si, phone: +386 1 24 14 206, <http://www.arhiv.gov.si/>

Translated by Ljuba Vrabec

ABSTRACT

The survey of storage conditions for local history collections at Slovenian central libraries and at the University of Maribor Library was conducted in 2011-2012. Preservation of library materials in repositories was assessed according to ten agents of deterioration. According to the results analysis some common problems are inadequate environmental conditions, water damage and custodial neglect. It is evident that old buildings provide more stable environmental conditions designed for long-term preservation of physical materials than the new ones.

Key words: libraries, local history collection, preservation, analysis, risks, storage repositories

INTRODUCTION

Irrespective of the cultural institution or private collection that houses cultural heritage, the materials must be cared for and stored in an appropriate storage environment. That depends first on the adequacy of the physical characteristics of the storage space where the materials are held and used and on the responsibility of the library staff or other persons in charge of these spaces and materials.

The aim of this survey is to determine the state of storage conditions for local history collections in Slovenian Central libraries and in the University of Maribor Library relative to the preservation of library materials.

Standards and recommendations and already existing models of evaluation of the adequacy of the building and of disaster and material vulnerability can help us in giving an assessment of the state of storage and proper handling of library materials. It is not necessary to do a very large study, it is essential to conduct a research based on a unified risk assessment methodology that will give an overview of building's conditions and preservation of library materials.

Problems in Slovenian libraries' repositories are often an overlooked subject. In 2007-2009 a project about the conditions in archival repositories was successfully carried out. Based on the similarity between library and archival materials, in 2010 the Home studies and cultural heritage section at the Slovenian Library Association decided to assess the state of the local history collections storage repositories using the same methodology as for archival repositories.

In cooperation with librarians responsible for the local history departments in Slovenian central libraries and in the University of Maribor Library we conducted the all-Slovenian project presenting conditions in local history departments repositories in 10 Slovenian libraries.

Risk assessment was carried out in 2011 and 2012.

METHODOLOGY

For the analysis of risk assessment and the state in libraries' repositories we chose a method¹, which was, in line with the principles of risk assessment², prepared, tested and adapted to the field of movable cultural heritage, in particular for archives, libraries and museums by Stefan Michalski³ and Robert Waller⁴, world-wide acknowledged Canadian experts in the field of movable cultural heritage. Their methodology was presented and tested at ICCROM⁵ international seminars on condition assessment and priority determination in archives, museums and libraries and it is presented in this publication.

The survey includes inventories of repository units of 10 Local Studies Departments in Slovenia at the:

1. Celje Central Library (CE),
2. Srečko Vilhar Central Library Koper (KP),
3. Kranj City Library (KR),
4. Slovanska Library, a unit of the Ljubljana City Library (LJ),
5. Regional and Study Library Murska Sobota (MS),
6. France Bevk Public Library Nova Gorica (NG),
7. Miran Jarc Public Library Novo mesto (NM),
8. Ivan Potrč Public Library Ptuj (PT),
9. Dr. Franc Sušnik Central Carinthian Library Ravne na Koroškem (RA),
10. University of Maribor Library (UKM).

Preservation in repositories was assessed according to ten agents of deterioration:

1. direct physical force (earthquakes, vibrations, strokes, usage, tears),
2. theft and vandalism (external, internal),
3. fire (short circuit, outdoor fire),
4. water (roof, river, groundwater, capillary humidity, condensation, pipes),
5. pests (mice, rats, bats, insects),
6. air pollution (fumes, dust),
7. radiation (natural and artificial light, other radiation),
8. incorrect temperature (bad or no isolation, presence of heaters),
9. incorrect humidity (too damp or too dry),
10. custodial neglect (loss, misplacement).

RESULTS AND DISCUSSION

1 CELJE CENTRAL LIBRARY (CE)

Location: Muzejski trg 1a, Celje.

Year of construction: 1968.

Last renovation: 2008-2009.

Size: 325 m² for the local history collection.

Capacity: 730 running meters of shelves, 47,000 units (21,000 monographic units, 724 titles of periodicals).

1 Methodology draft is taken from the methodology presented at ICCROM seminar on preventive conservation »Reducing risks to collections«, Rome, June 2005.

2 The principles of state determination and models for risk assessment are similar for all kinds of human activities, as in the field of traffic, climate changes or danger to cultural heritage. The method used was prepared according to these basic principles.

3 Stefan Michalski, councillor of the Canadian Conservation Institute, worldwide acknowledged expert in the field of climate problems in institutions protecting cultural heritage.

4 Robert Waller, director of the Conservation and Restoration Department at the Canadian Museum of Nature, author of "Assessing and managing risks to your collections" and a member of the International Institute for Conservation.

5 ICCROM International Council for the field of conservation and restoration of cultural heritage, working under UNESCO, headquarters in Rome.

Fullness: 50% (monographic units in the free access section), 75% (monographic units in a separate storage repository) (75% periodicals in a separate storage repository)

Main deficiencies: too high room temperature and too low relative humidity in winter.

Celje Public Library premises were built in the mid-1960s and renovated and expanded in 2010 when all library departments moved into the same building. They modified the arrangement of the local history collection and moved a part of it to the free access section of the library and stored the other part in a storage area in the renovated attic of the building.

Although the collection in free access is physically more exposed, environmental conditions undoubtedly improved compared to previous situation. For the materials stored in the attic the conditions have not improved, temperature and humidity do not meet standards, particularly in winter, when room temperature gets too high and relative humidity too low.

The possibility of ceiling leak (central heating, air conditioning systems) represents additional threat. Improved equipment and construction operations will be needed to eliminate or at least significantly mitigate main deficiencies of storage conditions.

2 SREČKO VILHAR CENTRAL LIBRARY KOPER (KP)

Location: Trg Brolo 1, Koper.

Year of construction: 1714.

Last renovation: 1977-1979.

Size: 268 m² for the local history collection.

Capacity: 1,259 running meters of shelves, 60,000 units (27,000 monographic units, 1,020 titles of periodicals).

Fullness: 150% (monographic units), 280% (periodicals in a separate storage repository)

Main deficiencies: space problem, not insulated repositories in the attic, oscillations in temperature and relative humidity.

Koper Central Library with its Local history department and special collections is located in an old palace from 1714 built of natural materials including stone, lime, tile roof, wooden windows, doors and floors which create a microclimate suitable to both man and library materials. The building was renovated in 1977-1979.

There are 8 rooms in which local history materials are held. With the exception of the repositories in the attic others have constant temperature (max. 24°C) and relative humidity (approx. 60%), they are protected from light and water irruption, the windows face north-east and there are no drains in the proximity. In the repositories for periodicals and other special collections in the attic the roof is not insulated and there are oscillations in temperature (8-28°C) and relative humidity (30%-75%). Newspapers are also more vulnerable because of the extensive use and poor quality of the paper. The preservation of periodicals could partly be resolved by the digitisation. The roof should be insulated and the premises equipped with humidifiers and professional measuring instruments.

Material preservation of the local history collections is mostly endangered because of the space problem, the repositories are packed: according to the national and international library standards the fullness for monographic publications is 150% and for periodicals 280%.

3 KRANJ CITY LIBRARY (KR)

Location: Gregorčičeva ulica 1, Kranj.

Year of construction: 1972.

Last renovation: 2008-2010.

Size: 180 m² for the local history collection.

Capacity: 10,000 monographic units, 650 titles of periodicals.

Fullness: 80%.

Main deficiencies: the local history materials dispersed in many places, too high temperature, drain pipes leaking.

Kranj City library moved in 2011 to the new location in the renovated premises of the former department store Globus designed by the architect Edvard Ravnikar. At this occasion all departments of the library united under the same roof. There are 4 storerooms reserved for local history materials but storage conditions differ from room to room. The risk factors that pose threat to the materials in some of the storerooms are connected with water damage: roof leak, water pipes and drain pipes leakage, other risk factors are too high room temperature which endangers materials such as photos, videos, microfilms, cds... for which low temperature is recommended for long-term preservation, and an increased possibility of misplacement of material because of dispersed repositories. It would be necessary to choose a storage area with more appropriate storage conditions for the local history collection.

4 SLAVIC LIBRARY – CENTRE FOR LOCAL HISTORY AND SPECIAL COLLECTIONS, UNIT OF THE LJUBLJANA CITY LIBRARY (LJ)

Location: Einspielerjeva 1, Ljubljana.

Year of construction: 1960 and 1984.

Last renovation: 2000.

Size: 1760 m² (944 m² in 3 repositories).

Capacity: 180,000 units (85,000 monographic units and 4,000 titles of periodicals).

Fullness: from 30% to 90% (depending on a repository).

Main deficiencies: oscillations in temperature and relative humidity, too high humidity promotes mould growth, water damage, unsettled drainage, weaknesses in furnishings, bad electrical wiring.

The premises of the Slavic library were designed and built for library purpose and give an aesthetically modern impression. There are large repositories and reading rooms to consult close access material. The building is an earthquake safe construction with a fire protection system, an anti-theft system and air conditioning. Nevertheless, a thorough construction review shows that air conditioning equipment is not working properly; it is not possible to regulate room temperature and humidity, which is too high in wet weather and too low in winter time. The most inappropriate is the repository in the basement, where relative humidity is critically too high and there are stormwater problems because of the unsettled drainage. There are weaknesses in furnishings and in electrical wiring.

5 REGIONAL AND STUDY LIBRARY MURSKA SOBOTA (MS)

Location: Zvezdna ulica 10, Murska Sobota.

Year of construction: 2004.

Last renovation: Ø.

Size: 100 m² for the local history collection.

Capacity: 200 running meters of shelves.

Fullness: 70%.

Main deficiencies: inappropriate handling of library materials, bad electrical wiring, irregular humidity measurements.

In 2004 the Regional and Study Library Murska Sobota moved into its current new purpose built building which includes a basement and two floors. A part of the local history collection is included in the study department on the first floor, the most valuable library materials are held in a repository on the second floor. Close access materials of the local history collection are available in the common reading room of the library. A separate department for local history materials and a restoration unit though planned haven't been realized. Library materials on the second floor are appropriately stored; the major risk for material preservation is rough handling of materials in the free access area.

6 GORIŠKA KNJIŽNICA FRANCETA BEVKA NOVA GORICA (NG)

Location: Trg Edvarda Kardelja 4, Nova Gorica.

Year of construction: 2000.

Last renovation: Ø.

Size: 317 m² for the local history collection.

Capacity: 652.5 running meters of shelves, 26,907 units.

Fullness: 59% free access area for local history material, 52% repository.

Main deficiencies: too high temperature, too low relative humidity, excessive lighting.

The library is a modern building designed by the architect Vojteh Ravnikar.

Although recently built, the environmental conditions are considered as inappropriate for long-term preservation of physical materials of the local history collection. The major threats are rough handling of materials in the free access, too low relative humidity and excessive lighting. Dependence on heating and cooling increases the costs of maintenance of the building but no study on the energy efficiency of the building has been done.

Too low relative humidity and oscillations in it could be solved by acquiring humidifiers by taking regular temperature readings and by measuring relative humidity. A lot has been done to reduce the excessive exposure to light. They put the most precious books into enclosed bookcases. Nevertheless, the possibility of moving the most valuable materials to the repository on the ground floor, where it would be less exposed to light, should be taken into consideration.

7 MIRAN JARC PUBLIC LIBRARY NOVO MESTO (NM)

Location: Rozmanova ulica 28, Novo mesto.

Year of construction: 1779.

Last renovation: 2001, 2008, still unfinished.

Size: 100 m² for the local history collection (the repository 45 m²).

Capacity: 225 running meters of shelves, 93,600 items (24,967 monographic publications, 1,586 titles of periodicals in 67,147 units of other materials – manuscripts, geographical maps, photos ...)

Fullness: 100%.

Main deficiencies: lack of space, library renovation still unfinished.

The risk assessment of the repositories for local history materials contains only the repository for Bogoj Komelj special collection situated on the ground floor of the renewed old part of the building. In 2009 the collection was transferred to this repository with appropriate storage conditions and equipped with a microclimate conditioning system. There are still present some risk factors, though: short circuit, theft, water pipes, inappropriate handling of materials, water leaking from the terrace. The rest of the local history collection is currently inadequately stored because the library premises for the local collection are being still under construction.

8 IVAN POTRČ LIBRARY PTUJ (PT)

Location: Prešernova 33-35, Ptuj.

Year of construction: 13th century, rebuilding in the 19th century.

Last renovation: 1985-2000 (for library purpose).

Size: 200 m² for the local history collection.

Capacity: 1065 running meters of shelves, 50,000 units.

Fullness: 95%.

Main deficiencies: location of the local history department under the roof, unsuitable climate conditions (temperature, relative humidity, inappropriate lighting).

The Ivan Potrč Library in Ptuj is located in a castle from the 13th century and was fully renovated in 2000. The major deficiencies of the repositories for local history materials are unsuitable climatic conditions (temperature, relative humidity and bad lighting). Despite the microclimate conditioning system there are oscillations in temperature and relative humidity because of the location of the department under the roof, which can in a long turn cause material damage. Since the majority of materials are stored in the room which serves also as a workplace for the librarians, the place is inappropriately illuminated. The best solution for long term preservation of local history materials would be to relocate the department on one of the lower floors of the library. Another possible solution (more expensive and less appropriate) would be to install humidifiers, do additional roof insulation and a separate office for the librarians and regulate the lighting. There is a minimum risk due to the use of materials within its premises and there is a fire risk because of the electrical devices in and in the vicinity of the library building. A possible threat is also a roof water leak in stormy weather.

9 Dr. FRANC SUŠNIK CENTRAL CARINTHIAN LIBRARY RAVNE NA KOROŠKEM (RA)

Location: Na gradu 1, Ravne na Koroškem.

Year of construction: 16th century.

Last renovation: 2005 (for library purpose).

Size: 210 m² for the local history collection.

Capacity: 225 running meters of shelves, 24,497 units.

Fullness: 90%.

Main deficiencies: theft, inappropriate lighting.

The storage repositories in the Central library Ravne are among the best possible for preservation of library materials. The castle was renovated for library purpose in the years 2003-2005. The repository for local history materials is located on the first floor and the materials are not seriously threatened by any of the ten agents of deterioration. There are slight threats because of inappropriate handling of materials, misplacement or loss, theft, pests, unsuitable temperature and relative humidity and because of the exterior and interior lighting. A difficulty is presented also by different types of materials, which require different preserving conditions, in one room (books, furniture and paintings). Preventive measures that should be taken include instalment of professional temperature measuring instruments and humidifiers, and the purchase of enclosed bookcases.

10 UNIVERSITY OF MARIBOR LIBRARY (UKM)

Location: Gospejna ulica 10, Maribor.

Year of construction: 1988.

Last renovation: 2008 (climate conditions), 2011 (pipes).

Size: 520 m² for local history collections.

Capacity: 600 running meters of shelves, 250,000 units (48,000 monographic units).

Fullness: from 98% to 130% (depending on a repository).

Main deficiencies: after the renovation in 2008 no major problems.

All 4 repositories for the local history collection at the University of Maribor Library are located in the basement of the building. The most valuable materials are held in the so called "safe room", the up-to date materials are available, for the sake of easier access, in the storerooms of the Local history department where there is also a reading room. Additional care of library materials is taken also because of the archival function of the University of Maribor library.

The storage conditions for the local history materials at the University of Maribor Library are assessed, especially after the renovation in 2008, as appropriate.

Table 1: Review of capacities, quantity of materials, fullness and main repositories deficiencies of individual libraries

Library	Size (m²)	Shelves⁶ (Rm) num. of units (U)	Fullness (%)	Year of construction (C) or renovation (R)	Specific risk
Celje	325 m ²	730 Rm 47.000 u	50%-75%	C- 1968, 2009 R- 2008-09	High T, incorrect RH, rough handling of materials, theft, misplacement, pipes
Kranj	180 m ²	290 Rm 20.000 U	80%	C - 1972 R – 2008-10	High T, incorrect RH, rough handling of materials, theft, misplacement, pipes, high dispersion of materials
Koper	268 m ²	1259 Rm 60.000 U	150%- 280%	C - 1714 R - 1977-79	Not insulated storage repositories in the attic, space problem, oscillation in T and RH
Ljubljana	944 m ²	180.000 U	30%-90 %	C – 1960, 1984 in 2000 R - 2000	Oscillations in T and RH, mould , water damage, unsettled drainage, weaknesses in furnishings, bad electrical wiring
Murska Sobota	100 m ²	200 Rm 25.000 U	70 %	C - 2004	Inappropriate handling of library materials, bad electrical wiring, irregular humidity measurements
Nova Gorica	317 m ²	652, 5 Rm 26.907 U	52%-59%	C - 2000	Too high T, too low RH, excessive lighting
Novo mesto	100 m ²	93.600 U	100 %	C - 1779, 2001 R: 2008 unfinished	Lack of space, library renovation still Unfinished
Ptuj	200 m ²	1065 Rm 50.000 U	95 %	C – 13th cent. R- since 19th cent. many renovations, last R - 1985- 2000	Inappropriate location of the local history department, unsuitable climate conditions (temperature, relative humidity, inappropriate lighting)
Ravne na Koroškem	210,88 m ²	225 Rm 24.497 U	90%	C - 16th cent. R - 2005	Theft, incorrect lighting
Univerzitetna knjižnica Maribor	520 m ²	600 Rm 250.000 U	98 %	C - 1988 R – 2008, 2011	No major problems after the last renovation

6 1 rm shelves is 0.9 rm of material.

Table 2: Magnitude of Assessed Risks in individual library repositories

AGENT OF DETERIORATION	ASSESSED RISK	MAGNITUDE OF RISK									
		CE	KP	KR	LJ	MS	NG	NM	PT	RK	UKM
1 Direct physical force	Building collapse	/	/	/	*	/	/	*	/	/	*
	Rough handling of materials	*	**	***	**	**	**	**	**	*	*
2 Theft and vandalism	Internal	**	*	*	*	*	*	**	*	**	*
	External	*	*	*	*	/	/	*	*	/	*
3 Fire	Short circuit, outdoor fire	*	*	*	**	**	*	**	**	/	*
4 Water	Floods, groundwater	*	/	/	***	*	/	**	/	/	*
	Roof leak	/	*	**	***	*	*	/	**	*	/
	Pipes leak	**	*	**	/	/	*	**	/	/	*
5 Pests	Mice, insects ...	*	*	/	*	/	/	/	/	*	*
6 Air pollution	Fumes, dust	*	*	*	*	/	*	*	*	/	*
7 Lighting	Artificial	/	*	*	*	*	**	*	**	**	**
	Natural	/	*	*	*	/	**	*	**	**	*
8 Temperature	Too high temperature	**	**	**	***	*	*	/	**	/	/
9 Humidity	Damp or dry	**	**	**	***	*	**	/	**	*	*
10 Custodial neglect	Loss, misplacement	*	**	**	*	/	*	*	*	*	*

CONCLUSION

The risk assessment of repositories for local history collections shows a gap between theory and practice, between the requirements for adequate storage of library materials and the execution of the storage repositories.

The last new constructions of libraries or library purpose renovations of buildings have not achieved the standards for long term preservation of library materials, especially the environmental demands and those to prevent water damage (roof leak, pipes, groundwater...). In most cases, climatic requirements have been neglected; climatic conditions have been chosen more for reasons of human comfort, which is not a suitable environment for the preservation of paper records and other library materials.

Librarians responsible for long term preservation of library materials should play a more important role in cases of planning new library buildings or library renovations. They should be trained to be able to cooperate with designers and investors in all project phases, from the preparation of projects to the execution of works. All parties involved should be aware of the technical requirements for the preservation of library materials and some negative experiences in the past should be considered too. It would be reasonable to organize an experts' group of librarians at national level may be together with the archivists who have similar demands for material preservation.

UPORABLJENI VIRI IN LITERATURA

1. »Ali mora biti ta hiša ravno taka?«. (2010). V Ljubljani: Fakulteta za arhitekturo.
2. Appelbaum, B. (ur.). (1991). *Guide to Environmental Protection of Collections*. Madison, Connecticut : Sound View Press. Str. 25-138.
3. Bahr, S. (2010). *Knjižnično gradivo kot kulturna dediščina: teze za predavanje*. Ljubljana: NUK. Pridobljeno 3. 7. 2011 s spletne strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/dokumenti/izobrazevanje/2010/bahr-dediscina.doc>.
4. Barbarič, Š. (1986). *Štirideset let Slovenske knjižnice*. Ljubljana: Slovenska knjižnica.
5. Bizjak, G. (2006). *Notranja razsvetljava. Pol stoletja* : [zbornik prispevkov ob 50. obletnici delovanja Centra za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije in ob interdisciplinarnem posvetu Svetloba in kulturna dediščina ter katalog ob razstavi] : zbornik in katalog (ur. Jedert Vodopivec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije. Str. 104 -111.
6. *British standard BS 5454: Recommendations for the storage and exhibition of archival documents*. (2000). London: British Standards Institution.
7. *CIE 157:2004. Control of damage to museum objects by optical radiation*. (2004). Technical report. Wien: International Commission on Illumination, www.cie.co.at.
8. Chitrakar, P. in Dolenc, M. (2000). *Arhitektura: Bežigradska in Slovenska knjižnica: PID projekt*. Ljubljana: MD Projekt.
9. Černe, M. & Dolenc, M. (2000). *Bežigradska in Slovenska knjižnica: Oprema: PZI*. Ljubljana: MD Projekt.
10. Deniša, M. (2006). *Ocena stanja in predlogi za hrambo gradiva v Knjižnici Litija* : diplomsko delo. Ljubljana: samozal.
11. Domoznanska zbirka. Pridobljeno 10. 8. 2012 s spletne strani: <http://www.ukm.uni-mb.si/podrocje.aspx>.
12. Glazer, J. (1963). Domoznanstvena tradicija in naloge pokrajinskih knjižnic. *Knjižnica* 7(3-4), str. 111–120.
13. Dšuban, L. (2000). *Ogrevanje, prezračevanje s hlajenjem: Bežigradska in Slovenska knjižnica: PGD*. Ljubljana: Protech.
14. Duchein, M. (1988). *Archive Buildings and Equipment*. München (etc), K. G .Saur. Str. 95 - 118.
15. Erman, B. in Grm, B. (1998a). *Elaborat varnosti pri delu za Bežigradsko in Slovensko knjižnico, Einspielerjeva 1, Ljubljana*. Ljubljana: CPZT.
16. Erman, B. in Grm, B. (1998b). *Študija požarne varnosti za Bežigradsko in Slovensko knjižnico, Einspielerjeva 1, Ljubljana*. Ljubljana: CPZT.
17. Habjanič, M. (1999). Prenova Malega gradu za potrebe knjižnice. V *Letno poročilo 1997*. Maribor: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine. Str. 43–51.
18. Hartman, B. (1978). Petinsedemdeset let Univerzitetne knjižnice Maribor (1903–1978). V B. Hartman (Ur.), *Univerzitetna knjižnica Maribor: 1903–1978: Jubilejni zbornik* (str. 9–106). Maribor: Založba Obzorja.

19. Hartman, B. (1978). *Univerzitetna knjižnica Maribor*. Maribor: Založba Obzorja.
20. Hartman, B. (2000). Univerzitetna knjižnica Maribor. V M. Javornik (Ur.) *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 57.
21. Jarc, K. (2000). *Vodovod in kanalizacija: Bežigradska in Slovanska knjižnica: PGD*. Ljubljana: Protech.
22. Jeraj, J. (ur.) (2009). *Ocena ogroženosti Mestne občine Ljubljana zaradi potresa*. Ljubljana: MOL. Pridobljeno decembra 2010 s spletne strani http://www.ljubljana.si/file/405360/ogroenost_mol_potres-2009.pdf.
23. Košič-Humar, K. (2011). Ocena stanja materialnega varstva knjižničnega gradiva v Slovanski knjižnici, V *Knjižnica* 55 (2-3), 167–202.
24. *Soboška knjižnica: 1946 – 1996: zbornik*. (1996). Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica.
25. Lavedrine, B. (2003). *Preventive Conservation of Photograph Collections*. Los Angeles: The Getty Conservation Institut. Str. 84-145.
26. Michalski, S. *Guidelines for Humidity and Temperature in Canadian Archives*. (2000). Technical Bulletin no. 23. Ottawa: Canadian Conservation Institute, Department of Canadian Heritage.
27. Michalski, S. (2003) [online]. *A Preservation Framework*. Pridobljeno 22. 8. 2011 s spletne strani: www.cci-icc.gc.ca/tools/framework/index_e.aspx.
28. Michalski, S. *Museums, Libraries and Archives*. (2003). Ashrae Applications Handbook. Atlanta: American Society of Heating, Refrigerating and Airconditioning Engineers, str. 21.1-21.16.
29. Michalski, S. *Care and Preservation of Collections. Running a Museum: a practical handbook*. (2004). Paris: ICOM. Str. 51-90.
30. Movja, J. (2005). *Hramba gradiva v Goriški knjižnici Franceta Bevka*: diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
31. Movja, J. in Vodopivec J. (2007). Videz, uporabnost, ekonomičnost : pregled stanja v Goriški knjižnici Franceta Bevka. V *Knjižnice za prihodnost: napredek in sodelovanje: zbornik posvetovanja ZBDS* (str. 285-309). Ljubljana Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.
32. Nyberg, S. (1987). *Invasion of the giant mold spore*. Washington, DC: Foundation of the American Institute for Conservation. Pridobljeno 10. 1. 2011 s spletne strani: <http://cool.conservation-us.org/byauth/nyberg/spore.html>.
33. *Osrednja knjižnica Celje včeraj, danes, jutri: ob 50-letnici ustanovitve Študijske knjižnice v Celju: 1946-1996*. (1996). Celje: Osrednja knjižnica Celje.
34. Palm, J. *The Digital Black Hole*. Pridobljeno 6. 3. 2012 s spletne strani: http://www.tape-online.net/docs/Palm_Black_Hole.pdf.
35. Pravilnik o poslovanju Mestne knjižnice Ljubljana. Pridobljeno maja 2011 s spletne strani http://www.mklj.si/index.php/pravilnik-o-poslovanju#dolznosti_knjiznice.
36. *Preservation and damage prevention to archives in Europe. Report on archives in the enlarged European Union. Increased archival cooperation in Europe: action plan (europa.eu.int)*. (2005). Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities. P. 149-164.
37. Stavbar, V., Kurnik Zupanič, S. (2000). Hranjenje in varovanje starega gradiva v UKM. V V. Stavbar (Ur.), *Tradicionalni mediji v sodobni informacijski družbi* (str. 27–40). Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.
38. Stavbar, V., Kurnik Zupanič, S. (ur.) (2003). *100 let Univerzitetne knjižnice Maribor: 1903-2003: jubilejni zbornik*. Maribor, Univerzitetna knjižnica.
39. Stepišnik, I. in Dolenc, M (1998). *Elektroinstalacije: Bežigradska in Slovanska knjižnica: PGD*. Ljubljana: Protech.
40. Štoka, P. (2009). *Dragocenosti Domoznanskega oddelka Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper = I tesori del Reparto di storia patria della Biblioteca centrale Srečko Vilhar Capodistria*. Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja.
41. Vodopivec, J. (Ur.) (2009). *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
42. Vodopivec, J. (Ur.) (2009b). *Arhivski depoji v Sloveniji*. Ljubljana: Arhiv RS. Pridobljeno 11. 7. 2011 s spletne strani: http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/KONSERVACIJA/publikacije/Arhivski_depoji.pdf.
43. Vodopivec, J. & J. Urbanija (ur.). (2005). *IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo: Arhiv Republike Slovenije. Str. 42 - 61. Prido-

- pbljeno 15. 11. 2011 s spletne strani:
- http://www.arhiv.gov.si/si/predstavitev_arhiva_republike_slovenije/center_za_konserviranje_in_restavriranje_knjig_in_papirja/
- .
44. Vodopivec J. in Deniša, M. (2009). Metodologija za pripravo ovrednotenja razmer v arhivskih depojih. V Vodopivec, J. (ur.) *Arhivski depoji v Sloveniji* (str. 69 – 73). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
 45. Vodopivec, J. et al. (2006). Priporočila za varno osvetlitev premične kulturne dediščine. V J. Vodopivec (Ur.) *Pol stoletja*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
 46. Vodopivec, J. (2009a). *Rokopisna, tiskana in likovna dediščina na papirju, pergamentu in sorodnih nosilcih: arhivska, knjižnična in muzejska dediščina: dokumenti, knjige, fotografije, načrti, zemljevidi, lik. dela in podobno gradivo*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. Pridobljeno 1.2.2011 s spletne strani: http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Postopki/dediscina/izpiti_nazivi/kr-skripta-pisna_in_graficna.pdf.
 47. Vodopivec, J. (2003). Trajnost dediščine na papirju. *Arhivi* 26 (1), 23-30.
 48. Vodopivec, J. Milič, Z., Malešič, J., Porekar Kacafura, I., Motnikar, A. (2006). *Priporočila za varno osvetlitev premične kulturne dediščine. Pol stoletja : zbornik prispevkov ob 50. obletnici delovanja Centra za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije in on interdisciplinarnem posvetu Svetloba in kulturna dediščina ter katalog ob razstavi, zbornik in katalog* (ur. J. Vodopivec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije. Str. 149 - 157. Pridobljeno 10. 4. 2011 s spletne strani: http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/KONSERVACIJA/publikacije/Svetloba_in_kult_dediscina.pdf.
 49. Vrabec, L. (2001). *Pregled razvoja domoznanstva in posebnih zbirk koprške knjižnice. Pol stoletja: 1951-2001: zbornik ob jubileju Osrednje knjižnice Srečka Vilharja Koper*, (ur. I. Marković). Koper: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja. Str. 35-56.
 50. Walker, A. (2003). *Basic Preservation Guidelines for Library and Archive Collections*. London: British Library; National Preservation Office. Pridobljeno 19. 6. 2007 s spletne strani: <http://www.bl.uk/services/npo/pdf/basic.pdf>.
 51. Waller, R. (1994). *Conservation risk assessment: a strategy for managing resources for preventive conservation*. Preprints of the Ottawa Congress, September 1994 (Roy A., Smith P. ur). London: International institute for Conservation.
 52. Waller, R.: Assessing and managing risks to your collections, 2005 June 18, London: Canadian Museum of Nature, 2005 (študijsko gradivo).
 53. Zakon o knjižničarstvu. (2001). *Uradni list RS*, št. 87.
 54. *Zbornik Goriške knjižnice Franceta Bevka ob njeni tridesetletnici* (1979). Nova Gorica: Goriška knjižnica Franceta Bevka.
 55. *Zbornik Goriške knjižnice Franceta Bevka ob njeni petdesetletnici* (1999). Nova Gorica: Goriška knjižnica Franceta Bevka.

SLOVARČEK STROKOVNIH IZRAZOV

Arhivsko gradivo (archival materials) so vse vrste in oblike analognih in digitalnih zapisov (listine, knjige, načrti, zemljevidi, fotografije, zvočni zapisi...), ki imajo trajen pomen za zgodovino, druge znanosti in kulturo in se trajno hranijo.

Arhivska kakovost (archival quality) je obstojnost oz. kemijska stabilnost snovi, proizvoda ali postopka z daljšo življenjsko dobo in je kot takšna zaželena in uporabna pri materialnem varovanju gradiva. Izraz zaenkrat ni opredeljen kvantitativno, ker še ne obstajajo standardi za opredelitev življenjske dobe materiala *arhivske* kakovosti. Izraz *trajno obstojen ali permanenten* je včasih sinonim za arhivsko kakovost, vendar arhivska kakovost med strokovnjaki navadno pomeni še nekoliko višje zahteve, kot jih predpisujejo standardi za trajno obstojnost. Glej tudi trajno obstojni.

Domoznanski depo (local history materials repository) je poseben prostor ali del prostora, lahko tudi omara, kjer se hrani domoznansko gradivo ter je varen in klimatsko urejen glede na vrsto gradiva. Podoben, vendar pomensko ožji, je izraz skladišče.

Domoznansko gradivo (local history materials) je knjižnično gradivo, ki se po vsebini, nastanku in avtorstvu nanaša na določeno geografsko območje.

Domoznanska zbirka (local history collection) je posebna zbirka, sestavljena iz domoznanskega gradiva. Del domoznanske zbirke so lahko tudi zasebne knjižnice pomembnih osebnosti oziroma zbiralcev, ki izhajajo iz tega območja. Gradivo je postavljeno ločeno od drugih knjižničnih fondov in je na voljo javnosti pod določenimi pogoji. Zbirka mora imeti jasno določeno nabavno politiko, zanjo pa skrbi bibliotekar, ki je specializiran za področje domoznanstva.

Knjižnično gradivo (library materials) so objavljeni tiskani, zvočni, slikovni, elektronski ali kako drugače tehnično izdelani zapisi, rokopisi in drugo neobjavljeno gradivo (tipkopisi, elektronski zapisi in podobno), ki jih zbirajo in javnosti posredujejo knjižnice ter so namenjeni za potrebe kulture, izobraževanja, raziskovanja in informiranja. Knjižnično gradivo, ki ima lastnosti kulturnega spomenika v skladu z zakonom, ki ureja varstvo kulturne dediščine, je kulturni spomenik po zakonu brez posebnega postopka razglasitve. Kulturni spomenik so kodeksi, listine in drugo rokopisno gradivo ter knjižno, kartografsko, notno in podobno gradivo, nastalo pred letom 1800, ter arhivski izvodi vseh publikacij, ki imajo značaj slovenike ali pa so kot taki določeni s predpisi o obveznem izvodu.

Materialno varovanje (preservation) obsega vse organizacijske, tehnične in metodološke postopke, ki se nanašajo na trajno hrambo in uporabo knjižničnega ter arhivskega gradiva in na informacije, ki jih to gradivo vsebuje.

Trajno obstojni materiali (permanent material) so tisti (npr. papir, karton, lepenka, folija), ki ustrezajo uveljavljenim standardom. Ti materiali ne smejo vsebovati kislih snovi in morajo dosegati višjo stopnjo kemijske in fizikalno-mehanske odpornosti kot običajni materiali. V pogovornem jeziku se za te materiale uporablja izraz brez kislin, ki pa ni strokovno utemeljen (glej tudi arhivska kakovost).

KAZALO VSEBINE / CONTENTS

<i>Peter Štoka</i> : Popis stanja domoznanskih knjižničnih depojev v osrednjih območnih knjižnicah in v Univerzitetni knjižnici Maribor	str.	5
<i>Milena Bon</i> : Zakaj hraniti in varovati?	”	7
<i>Jedert Vodopivec Tomažič, Maja Deniša</i> : Metodologija za pripravo ovrednotenja razmer v knjižničnih domoznanskih depojih	”	9
<i>Jedert Vodopivec Tomažič</i> : Klimatski pogoji v knjižničnih domoznanskih depojih	”	17
<i>Janko Germadnik, Andreja Videc, Robert Ožura</i> : Ocena stanja materialnega varstva gradiva v domoznanskem oddelku Osrednje knjižnice Celje	”	23
<i>Peter Štoka, Ljuba Vrabec</i> : Ocena stanja domoznanskih knjižničnih depojev v Osrednji knjižnici Srečka Vilharja Koper	”	35
<i>Jana Zeni Bešter</i> : Ocena stanja materialnega varovanja domoznanskega gradiva v Mestni knjižnici Kranj	”	47
<i>Kristina Košič Humar</i> : Materialno varstvo gradiva in ocena varovanja v Mestni knjižnici Ljubljana - enota Slovanska knjižnica	”	59
<i>Andrej Pavlič</i> : Ocena stanja materialnega varovanja gradiva v domoznanskih depojih v Pokrajinski in študijski knjižnici Murska Sobota	”	71
<i>Irena Tul</i> : Ocena stanja materialnega varstva gradiva domoznanskega oddelka in posebnih zbirk v Goriški knjižnici Franceta Bevka Nova Gorica	”	81
<i>Darja Peperko Golob</i> : Ocena stanja materialnega varovanja domoznanskega in drugega dragocenega gradiva v depojih posebnih zbirk Boga Komelja Knjižnice Mirana Jarca Novo mesto	”	93
<i>Melita Zmazek</i> : Ocena stanja domoznanskih depojev v Knjižnici Ivana Potrča Ptuj	”	107

<i>Simona Šuler Pandev</i> : Ocena stanja materialnega varstva arhivskega in knjižničnega gradiva v Koroški osrednji knjižnici dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem: posebne zbirke z domoznansko zbirko (PZ)	str.	119
<i>Patricija Remšak</i> : Ocena stanja materialnega varovanja v domoznanskih depojih v Univerzitetni knjižnici Maribor	”	131
<i>Jedert Vodopivec Tomažič</i> : Ocena tveganj materialnega varovanja domoznanskega gradiva v slovenskih osrednjih knjižnicah in Univerzitetni knjižnici Maribor	”	141
<i>Jedert Vodopivec Tomažič</i> : Risk assessment of repositories in Slovenian central libraries and University of Maribor Library	”	151
Uporabljeni viri in literatura	”	159
Slovarček strokovnih izrazov	”	163

